SAMIR AMIN • LİBERAL VİRÜS

Samir Amin

Liberal Virüs

Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması

Fransızcadan Çeviren: Fikret Başkaya

Yordam Kitap

2. basım

***Samir Amin** (1931, Kahire - 12 Ağustos 2018, Paris)*

Mısırlı Marksist iktisatçı, akademisyen ve yazar. Bağımlılık Okulu'nun kurucularından ve önemli figürlerindendir. Eğitimini Paris'te tamamlamış, akademik çalışmalarını da Fransızca vermiştir. Üçüncü Dünya'nın kalkınması üzerine çalışmalarıyla tanınır. Yazarın Yordam Kitap tarafından yayınlanmış kitapları şunlardır:

- *Modernite, Demokrasi ve Din* (2016)
- *Liberal Virüs* (2016)
- *Kapitalizmden Uygarlığa* (2017)
- *Emperyalizm ve Eşitsiz Gelişme* (2018)
- *Avrupa-Merkezcilik* (2018)
- *Küreselleşmiş Değer Yasası* (2018)

LİBERAL VİRÜS

Samir Amin

Fransızcadan Çeviren
Fikret Başkaya

Yordam Kitap: 266 • **Liberal Virüs** • Samir Amin
ISBN- 978-605-172-071-5 • *Çeviri:* Fikret Başkaya • *Düzeltme:* Ali Gündoğan
Kapak Tasarım: Savaş Çekiç • *Sayfa Düzeni:* Gönül Göner
Birinci Basım: Mart 2016 • *İkinci Basım:* Ağustos 2018
© Samir Amin, 2004; © Yordam Kitap, 2014

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 10829)
Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul
Tel: 0212 528 19 10 • **W:** www.yordamkitap.com • **E:** info@yordamkitap.com
www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap
instagram.com/yordamkitap

Baskı: **Yazın Basın Yayın Matbaacılık Turizm Tic. Ltd. Şti.** (Sertifika No: 12028)
İ.O.S.B. Çevre Sanayi Sitesi 8. Blok No:38-40-42-44
Başakşehir - İstanbul
Tel: 0212 565 01 22

LİBERAL VİRÜS

İÇİNDEKİLER

LİBERAL VİRÜS
Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması 9

Giriş 11

I "Liberal" Toplum Anlayışı 13

II Liberalizmin İdeolojik ve Kalp Teorik Temelleri 16

1. Hayalî Kapitalizmin ve "Saf" Ekonominin Kalp Teorisi 16

2. Liberalizmin İdeolojik Refakatçisi: Postmodernizm 21

III Sonuçlar: Gerçekte Var Olan Küreselleşmiş Liberalizm .. 29

1. Sermaye Birikimi Süreci Tarafından Yaratılan Yoksulluk veya Yoksullaştırma 31

2. İkinci Sonuç: Düşük Yoğunluklu Demokrasi; Pazar Aracılığıyla mı Yoksa Demokrasi Yoluyla mı Sosyalleşme? .. 40

IV Liberalizmin Kökeni 49

1. Modernite İdeolojisi: Başlangıçtaki Avrupa Versiyonu 49

2. Amerikan İdeolojisi: Katıksız Liberalizm 54

Bu Modelde Kıskanılacak Ne Var? 67

V Günümüz Liberalizminin Tehdidi 77

1. Birinci Tehdit: Avrupa Projesini (ya da Onlardan Bazılarının Projesini) Yeniden Tanımlamak 77

2. Güney Halklarının Dayanışmasını Yeniden Sağlamak 85

3. Halkların Enternasyonalizmini Yeniden Kurmak 90

DÖNÜŞÜM HALİNDEKİ DÜNYA SİSTEMİ 101

I Savaş Sonrası Yükselişten Krize (1945-1995) 104

II Uluslararası Para Sistemi 111

III Büyük Uluslararası Kalkınma Finansman Kurumları 114

IV Dünya Ticaret Örgütü 119

V Lome Konvansiyonu ve Avrupa Birliği-Afrika, Karaibler, Pasifik Ülkeleri İşbirliği 124

VI Kriz Yönetimi Sisteminde Çöküşün Başlangıcı (1995'ten Başlayarak) 134

VII ABD'nin Saldırısı ve Avrupa Projesinin Silikleşmesi 139

VIII Üçlü'nün Beş Tekeli ve Küresel Kutuplaşmanın Yeni Biçimleri 145

IX Yeni Küreselleşme Karşısında Üçüncü Dünya 148

X Sisteme İçkin Mantığa Uygun, Geleceğe Dönük Olası Senaryolar 154

XI Çatışma ve Savaş, Demokratikleşme ve Güvenlik 176

XII Hoş ama, Pek Gerçekçi Olmayan Bazı Alternatif Öneriler Üzerine 184

XIII Gerçek Alternatif: Çok Kutuplu Demokratik Bir Dünya Kurmak 189

LİBERAL VİRÜS

SÜREKLİ SAVAŞ VE DÜNYANIN AMERİKANLAŞTIRILMASI

Giriş

XX. yüzyılın sonuna doğru dünyaya bir illet musallat oldu. Gerçi herkes ölmedi ama hastalık herkese bulaştı. Salgının nedeni olan virüse "liberal virüs" adı verildi. Aslında söz konusu virüs ilk defa XVI. yüzyılda Paris-Londra-Amsterdam üçgeninde arz-ı endam etmişti. Hastalığın emareleri sıradan görünüyordu ve insanlar (ki, virüs kadınlardan çok erkeklere bulaşıyordu...) sadece virüse alışmakla kalmadılar, aynı zamanda gerekli antikorları da geliştirdiler. Daha da ötede, bünyeyi güçlendirici önlemler almayı başardılar. Fakat, virüs Atlantik'i geçip orada yayılmaya uygun bir mezhep buldu. Antikorların yokluğunda hastalık iyice azdı.

XX. yüzyılın sonuna doğru virüs Avrupa'da yeniden ortaya çıktı. Amerika dönüşü değişip güçlenmişti, üstelik Avrupalıların üç yüz yıl boyunca geliştirdikleri birçok antikoru da yok etmişti. Aslında virüs öldürücü bir salgına dönüşebilirdi, ama "eski ülkelerin" sağlam bünyeli insanları salgından kurtulmayı ve illeti defetmeyi başardılar.

Virüs, kurbanlarında garip bir şizofreniye neden oluyordu. Artık insanlar, ihtiyaçlarını tatmin edecek şeyleri üretmek için örgütlenen (ki bilim erbabı buna "ekonomik yaşam" diyordu), eş zamanlı olarak da yaşamlarını iyileştiren kurumlar, kurallar, âdetler geliştiren (ki buna da aynı bilim erbabı "siyasi yaşam" diyordu) ve bu ikisinin birbirinden ayrılmazlığının bilincinde olan bütünsel bir varlık olarak yaşamıyordu. Artık, ya "ekonomik yaşamı", onu kendiliğinden düzenlediği varsayılan "piyasaya" havale edip "homo oeconomicus" olarak yaşıyor ya

da oy sandığına oy atarak oyunun kurallarını koyanları, "politik yaşamın" belirleyenleri seçen "yurttaşlar" olarak yaşıyordu.

Ne mutlu bize ki, artık XX. ve XXI. yüzyılın krizlerini bugün kesin olarak atlatmış bulunuyoruz. Söz konusu şizofreninin yarattığı tüm kafa karışıklığı ve çözümsüzlük tablosu artık geride kalmış sayılır. Akıl (elbette Amerikan aklı değil, gerçek akıl) nihayet galip geldi. Asyalı, Avrupalı, Amerikalı, hatta Teksaslılar da dahil, tüm halklar hayatta kalmayı başardılar, bu zaman zarfında çok değiştiler ve başkaları gibi varlıklar oldular. Bu mutlu sonu seçişimin nedeni iflah olmaz iyimserliğimden değil, aksi halde tarihi yazacak hiç kimse kalmayacaktı. Fukuyama haklı çıkacaktı: Liberalizm, tarihin sonunu ilan etmemiş miydi? Tüm insanlık yok olup gidecekti. Son kalanlar, Teksaslılar da, serseri çetesi gibi örgütlenip karizmatik bir şahsiyet olarak gördükleri mezheplerinin şefinin emriyle kurban edileceklerdi. Şefin adı Bush'tu...

Çağımızın tarihinin bu çerçevede yazılabileceğini düşünüyorum. Her hâlükârda krizlerin tahlilini söz konusu çerçevede yapmayı öneriyorum.

I

"Liberal" Toplum Anlayışı

Geçerli liberal dünya görüşünü içeren "genel fikirler" basittir ve birkaç önermeden ibarettir.

Toplumsal etkinlik ekonomik etkinlikle, ekonomik etkinlik de sermayenin kârlılığıyla (rantabilite) özdeş sayılıyor. Bu düşünce zinciri, kapitalizme özgü ekonomik belirleyiciliğe gönderme yapar ve ondan türeyen körelmiş, güdük sosyal düşünce de ileri derecede "iktisatperesttir."* Tuhaf bir şekilde bu tür bir eleştiri hak etmediği halde Marksizme yöneltiliyor. Oysa, iktisatperest görüş, asıl liberalizme, dolayısıyla da kapitalizme özgüdür.

(Olabildiğince az düzenlenmiş) piyasanın genelleşmesi ve yaygınlaşmasıyla demokrasinin de gerçekleşeceği, piyasayla demokrasinin birbirini tamamladığı varsayılıyor. Pazarda müdahil olan sosyal çıkar sahipleri arasındaki çatışma ve siyasi demokrasinin içeriği ve işlevi tartışma konusu yapılmıyor. Oysa, ekonomi ve siyaset kerteleri, kendi özel özerklik alanları olan ve aralarında diyalektik ilişkiler bulunan sosyal gerçekliğin iki veçhesini oluşturmaz. Kapitalist ekonomi siyaseti belirler ve onun yaratıcı potansiyelini yok eder.

Görünen odur ki, en gelişmiş ülkelerde siyaset, bütünüyle ekonominin hizmetindedir ve ekonomik çıkarlar (daha açık ifade ile, sermayenin çıkarı) için tasarlanıp uygulanır. Bu anlamda ABD "herkes" için en iyi modeldir. Dünya sahnesinde

---

* Yazarın kullandığı "*économiciste*" sözcüğünü daha iyisini bulamadığımız için *iktisatperest* sözcülüğüyle karşıladık. Sözcüğün buradaki anlamı, asıl belirleyiciliğin ekonomik kerteye ait olduğu ve her şeyin ekonomik kerteyle açıklandığı anlamındadır. *–çev.*

varlık göstermek isteyen herkes onun kurumlarını ve uygulamalarını taklit etmek durumundadır.

Üstelik, önerilen bu modelin bir alternatifi de yoktur. İktisatperest bir önermeye ve piyasa/demokrasi özdeşliğine dayanan, siyasetin ekonominin hizmetinde olduğu bu modele alternatif oluşturmak isteyen Sovyetler Birliği ve Çin, ekonomik planda etkinliği sağlayamadıkları gibi, siyasi planda da antidemokratik olmaktan kurtulamadılar...

Başka türlü söylersek, yukarıdaki önermeler, ilahi hakikatlerin faziletine sahiptir. "Aklın" bir gereğidir ve yakın tarih tarafından da doğrulanmıştır. Sosyalist deneyim alternatiflerinin sahneden çekilmesiyle, söz konusu tezlerin başarısı perçinlenmiş sayılıyor... Bize söylenen de artık tarihin sonuna geldiğimizdir. Özetle, kazananın tarihsel Akıl olduğu söyleniyor... Söz konusu başarı, artık daha iyisinin mümkün olmadığı bir dünyada yaşadığımızdır. En azından öyle bir potansiyele sahip olduğumuz ima ediliyor. Fakat bir şartla: Eğer, liberal dünya görüşünün dayandığı fikirler herkes tarafından benimsenir ve her yerde uygulanırsa... Bugün yaşanan kötülükler de Ebedî Akıl'a dayalı ilkelere uyum sağlayamamaktan ve gereğini yapmamaktan kaynaklanıyor. Sorun yaşayan ülkelerin (özellikle de Güney'in) içine sürüklendiği durum da liberal öğretinin gereğini yapmamanın sonucudur.

(Açıkça, Liberal Akıl'ın) uygulayıcısı ABD'nin öncü hegemonyası hem karşı konulmaz bir şeydir hem de insanlığın ilerlemesi için gereklidir. Dolayısıyla, "Amerikan emperyalizmi" diye bir şey yoktur. (Amerikalı liberal aydınların tabiriyle) sadece mülayim [*benign*] bir önderlik söz konusudur.

İlerleyen sayfalarda göreceğimiz gibi, aslında bu fikirler, bilimle pek ilgisi olmayan* "saf ekonomi"ye ve ona eşlik eden bir ideoloji olan postmodernizme dayanan safsatalardan ibarettir.

---

* Yazar geçerli burjuva ekonomi bilimi için *para science* demeyi yeğliyor. *-çev.*

"Saf ekonomi" [*L'économie pure*], gerçek dünyaya ait [gerçekten var olan kapitalizmin] bir teorisi değil, hayalî bir kapitalizmin teorisidir. Aslında, hayalî kapitalizmin kesinliği olan bir teorisi bile değildir. Dayandığı temelin ve oluşturduğu argümanların "kesinliği" ve "iç tutarlılığı" yoktur. Öyle bir sahte bilim ki taklit ettiği varsayılan "doğa bilimlerinden" çok büyücülüğe yakındır.

Postmodernizme gelince, bu da saf ekonomiye eşlik eden ve liberal sistemin sınırları içinde etkili olan ve ona uyum sağlayan bir söylemden ibarettir.

Bir yurttaşlar siyasetini yeniden inşa etmenin yolu, direniş hareketlerinin, muhalif hareketlerin ve sistemin ortaya çıkardığı sorunlarla mücadele eden karşı hareketlerin liberal virüsten yakayı kurtarmasından geçiyor.

II

Liberalizmin İdeolojik ve Kalp Teorik Temelleri

1. HAYALÎ KAPİTALİZM VE "SAF" EKONOMİNİN KALP TEORİSİ

Kapitalizm kavramı, "genelleşmiş piyasa"ya indirgenemez. Kavram, daha çok ve özellikle de piyasanın ötesindeki kapitalizmin özünde saklıdır. Geçerli bayağı anlayış, sosyal ilişkilere dayalı ve pazarın ötesinde (dışında) var olan iktidar ilişkilerini bir yana bırakıp, hayalî bir sistemin teorisi olma iddiasındadır ki söz konusu sistem kendiliğinden "optimal dengeye" doğru evrilen "ekonomik yasalar "(piyasa) tarafından yönetilmektedir. Gerçekte var olan kapitalizmdeyse, sınıf mücadelesi, siyaset, devlet ve sermaye birikimi mantığının birbirinden ayrılması mümkün değildir. Bu yüzden ve doğası gereği kapitalizm öyle bir sistemdir ki, birbiri ardından gelen dengesizlik durumları, pazarın ötesindeki (dışındaki) sosyal ve politik mücadelelerin sonucudur. Liberalizmin bayağı ekonomisi tarafından ileri sürülen, piyasaların serbestleştirilmesi (deregülasyon) türü kavramların bir kıymetiharbiyesi yoktur. Oysa, serbestleştirilmiş (deregüle edilmiş) denilen piyasa, aslında piyasanın ötesindeki tekellerin gücü tarafından düzenleniyor.

Meta yabancılaşması kapitalizme özgü bir şeydir ve sadece ekonomik sistemi değil, bir bütün olarak toplumsal yeniden üretimi de belirliyor. Değer yasası sadece kapitalist ekonomik yaşamı değil, toplumsal yaşamın tüm veçhelerini de yönetip

belirliyor. İşte bu özellik, kapitalizmde ekonominin neden bir "bilim" mertebesine yükseltildiğini de açıklar. Öyle ki, hareketi yöneten yasalar, modern toplumlara (ve onları oluşturan insanlara) sanki "doğa yasalarıymış gibi" dayatılıyor. Başka türlü ifade edersek, söz konusu yasaların, kapitalizme özgü (sosyal ilişkilerin eseri) değil de, tarih ötesi bir geçerliliğinin olduğu düşüncesi, insanların bilincini çarpıtma işlevi görüyor. İşte Marx'ın "ekonomizm" tanımı da kapitalizmin bu özel karakterine gönderme yapıyor.

Öte yandan, söz konusu toplumun devinimi, Marx'ın açığa çıkardığı gibi, içkin bir istikrarsızlıkla maluldür. Şu anlamda ki sistemin ekonomik yeniden üretimi asla herhangi bir genel dengeye doğru evrilmiyor. Tam tersine, öngörülemez bir biçimde bir dengesizlik durumundan diğerine doğru evriliyor. Bu dengesizlik durumları, olay olup bittikten sonra [*a posteriori*] anlaşılabilir ama asla önceden tanımlanamaz. Sermayeler arasındaki rekabet (ki sermeyenin bölünmüşlüğü kapitalizmi açıklar) herhangi bir genel dengenin oluşmasını engelliyor ve bu yönde bir eğilimin var olduğu düşüncesini içeren tahlilleri de boşa çıkarıyor. Kapitalizm, sürekli istikrarsızlığın eşanlamlısıdır. İstikrarsızlıkla özdeştir... Sermayelerin rekabetinin ortaya çıkardığı mantıkla sosyal ilişkilerin (kapitalistler arasında, kapitalistlerle ezilen sınıflar arasında, kapitalizmin bir dünya sistemi olarak işlemesini sağlayan devletler arasında) mantığının eklemlenmesi, bir dengesizlik durumundan diğerine evrilen sistemin ancak *a posteriori* (sonrası durumda) anlaşılmasını mümkün kılıyor. Bu anlamda sınıf savaşı, devletler arası çatışma, politika dışında bir kapitalizm mevcut değildir. Yasalarının (ekonomi bilimi tarafından keşfedildiği) bir iktisadi mantığının var olduğu ve kapitalizmi yönettiği düşüncesi bir yanılsamadır. Kapitalizmin tarihinden ayrı bir kapitalizm teorisi mümkün değildir. Tıpkı ekonomi ve siyasette olduğu gibi, teori ve tarih de birbirinden ayrılamaz.

Marx'ın bu iki veçheye dair radikal eleştirisini hatırlattım, çünkü sosyal gerçekliğin bu iki önemli veçhesi burjuva sosyal düşüncesi tarafından yok sayılıyor. Aslında bu düşünce ta başından, Aydınlanma döneminden beri iktisatperesttir [*économiciste*]. Dayandığı Akıl, Eski Rejim'in [*Ancien Régime*] yerini alan kapitalist sisteme tarih ötesi [*transhistorique*] bir meşruluk atfediyor, ki bu "tarihin sonu" denilenden başka bir şey değildir. Temeldeki bu iktisatperest yabancılaşma, Marx'a cevap girişimiyle daha da pekişti. Saf ekonomi Walras'la birlikte, burjuva sosyal düşüncesinin iktisatperest karakterini iyice azdırdı. Gerçek kapitalizmin işleyişinin tahlilinin yerine, kendi özgün mantığıyla genel dengenin gerçekleşeceğini varsayan, kendi kendini düzenleyen piyasa efsanesini koydu. Bu anlayışta istikrarsızlık sisteme içkin bir şey olarak değil de reel pazarların işleyişinin bir yetersizliği, bir yol kazası sayılıyor. Böylece iktisat, gerçekliğin anlaşılması gibi bir kaygısı olmayan bir söyleme dönüşüyor, hak etmediği, sahip olmadığı nitelikler vehmederek kapitalizmi meşrulaştırıyor. Ve saf iktisat, hayalî bir dünyanın teorisi haline geliyor.

Egemen güçler, egemen oluyor, zira, kendi söylemlerini kurbanlarına dayatabiliyorlar. Geçerli iktisadın "uzmanları", yaptıkları tahlillerin ve ondan çıkardıkları sonuçların "bilimsel", dolayısıyla nesnel [*objective*], tarafsız ve aksinin düşünülemez olduğuna insanları inandırıyorlar. Oysa, bu doğru değil. "Saf" iktisat sayılan ve ona dayalı tahliller bu dünyanın gerçekliğiyle (realite) değil, tam da gerçeğin karşı kutbundaki hayalî bir sistemle ilgilidir. Oysa, gerçekten var olan kapitalizm apayrı bir şeydir.

Söz konusu iktisat, kavramları da acayip bir biçimde birbirine karıştırıyor ve ilerlemeyle kapitalist yayılmayı ve kapitalist pazarı özdeş sayıyor. Oysa, sosyal muhalefetlerin etkin ve başarılı olabilmeleri, bu tür kafa karışıklığından kurtulmalarına bağlıdır.

İki kavramın karıştırılması -gerçek (kapitalist genişleme) ve arzulanır olan (belirli anlamdaki ilerleme)- uygulanan politikaların eleştirisiyle ilgili bir dizi düş kırıklığı ve sıkıntının kaynağıdır. Zira, egemen söylem sistematik olarak ve ısrarla kafa karışıklığı yaratıyor: Sermayenin büyümesi, genişlemesi için araçlar öneriyorlar, sonra da ondan çıkan veya çıkması muhtemel olan sonuçları kendilerince "kalkınma" sayıyorlar. Oysa, sermayenin genişleme mantığı, asla "kalkınma" kavramının tanımladığına denk düşen sonuçlar ortaya çıkarmaz. Mesela, tam istihdamı varsaymaz veya gelir dağılımında belli bir dengesizlik (veya iyileşme) varsaymaz. Söz konusu genişleme (büyüme) mantığına yön veren, kapitalist işletmenin kâr arayışıdır. Sistemin mantığı, bazı durumlarda büyüme veya durgunluk, istihdam artışı veya işsizlik yaratabilir, kimi durularda da eşitsizlikleri azaltabilir veya daha da derinleştirebilir.

Bu vesileyle hatırlamak gerekir ki "piyasa ekonomisiyle" "kapitalist ekonominin" birbirine karıştırılması, uygulanan politikaların eleştirisini tehlikeli bir biçimde zaafa uğratıyor. Doğası gereği rekabete gönderme yapan "piyasa", "kapitalizm" değildir. Piyasaya biçim veren, özel tekellerin ve oligopollerin gücüdür. Bu yüzden, "piyasa" ve kapitalizm iki farklı kavramdır. Braudel'in de mükemmel bir şekilde tahlil ettiği gibi, gerçekte var olan kapitalizm tam da hayalî kapitalizmin karşıtıdır.

Dolayısıyla, gerçekte var olan kapitalizm, mülkiyet tekeline sahip olanların kendi aralarındaki ve başkalarıyla rekabetlerine dayanan bir rekabet sistemi olarak işlemiyor. İşleyebilmesi için sermayenin tamamını temsil eden kolektif bir otoritenin (devletin) müdahalesi gerekiyor. Eğer öyleyse, devlet kapitalizmden bağımsız değil. Sermayenin ve onun temsilcisi olan devletin politikaları her dönemde özel bir biçim alıyor. İşte, kimi zaman sermayenin istihdam yaratması, kimi zaman da işsizliği arttırması, sisteminin mantığının işleyişinin sonucudur. Söz konusu mantık da "piyasa yasalarının" soyut bir tezahürü değil, belirli

tarihsel koşullarda sermayenin verimliliğinin (rantabilitesinin) bir tezahürüdür.

Demek ki, kendilerini doğaüstü güçler gibi dayatan, kendinden menkul "kapitalist genişleme yasaları" diye bir şey yok. Aynı şekilde, tarihe önceliği olan bir tarihsel determinizmden (belirleyicilikten) söz etmek de mümkün değil. Sermayenin mantığına içkin eğilimler, sürekli olarak onun ortaya çıkardığı sonuçları kabullenmeyenlerin direnciyle karşılaşıyor. İşte, gerçek (reel) tarih de sermayenin yayılma mantığıyla, söz konusu mantığa direnenler arasındaki çatışmanın ürünüdür. Bu anlamda devlet, sadece genel bir çerçevede sermayenin devletidir, ama aynı zamanda sermayeyle toplum arasında çatışmanın da odağıdır.

Örneğin, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde (1945-1990) çevre ülkelerin (Üçüncü Dünya) sanayileşmesi, sermayenin doğal genişlemesinin eseri değildi. Söz konusu sanayileşme, ulusal bağımsızlıkların zaferi tarafından dayatılmış ve sermaye uyuma zorlanmıştı. Öte yandan, kapitalist küreselleşmenin baskısıyla şimdilerde devletin etkinliğinin "aşınması" da gelecek için belirleyici değildir. Tam tersine, söz konusu küreselleşmeye karşı ulusal tepkiler, dünyanın gidişatını öngörülmeyen bir tarzda –duruma göre iyi ya da kötü– değiştirebilir. Örneğin, çevreye (ekoloji) ilişkin kaygılar ve tepkiler de sermayenin mantığıyla çatışma halindedir (zira, sermayenin mantığı doğası gereği kısa dönemlidir) ve sermayeyi zorlayıp, kapitalist sürecin seyri üzerinde etkili olabilir. Elbette örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Sermayenin saldırısına karşı etkin bir karşı duruş oluşturmanın koşulu, ancak tarihin yanılmaz, kesin, ekonomik yasaların ürünü olmadığının bilincine varılmasıyla mümkündür. Zira tarih, söz konusu eğilimlere karşı gelişen toplumsal tepkilerin ve bu tepkiler sonucu oluşan toplumsal güç dengelerinin dayattığı çerçevelerde oluşuyor. Eğer, sistemin tek yanlı da-

yatmalarına itiraz eden örgütlü, tutarlı, etkin karşı hareketleri "sistem karşıtı güçler" olarak tanımlarsak, tarihi yapanın da sermaye birikiminin "saf mantığı" değil, söz konusu mücadelenin etkinliği olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. İşte, söz konusu güçlerin mücadelesi ve dayatması, sermayenin hareketini etkileyip sürecin yönünü belirliyor.

Bizim burada önerdiğimiz yöntem, geleceği belirleyen hazır reçeteler formüle etmeyi reddeder. Zira, geleceği belirleyip olayların seyrine yön veren, sosyal ve politik güç dengelerinin alacağı özel biçimlerdir... Toplumsal mücadelenin eseri olan söz konusu durumları da önceden kestirmek mümkün değildir. Bununla birlikte, mümkün ve tutarlı toplum projelerinin somutlaşmasına katkıda bulunmak ve sosyal hareketin "yanlış çözüm" tuzağına düşüp çıkmaza girmesine mani olma perspektifiyle sürece müdahale etmek gereklidir.

Kapitalizmin küresel plandaki meydan okumasına karşı hümanist bir cevap projesi asla "ütopik" değildir. Tam tersine, kendi mantığını dayatabilen sosyal güçleri böylesi bir proje için seferber etmek, mümkün ve gerçekçi yegâne projedir. Eğer, kavramın bildik, olumsuz anlamında bir ütopya varsa, o sistemin işleyişini, toplumun geleceğini piyasaya havale edenlerin projesidir...

2. LİBERALİZMİN İDEOLOJİK REFAKATÇİSİ: POSTMODERNİZM

Postmodernizm, liberalizmi kabullendirmeye ve meşrulaştırmaya yarayan ideolojik bir söylemdir.

Liberalizmin –onun bön ve hoyrat Kuzey Amerika versiyonunun– görünüşteki zaferi, kapitalizmin dirilmesini ifade etmiyor. "Eski Avrupa" devletçiliğinin ve refah devletinin aşındırılması, kapitalizme Amerikan gençlik aşısı yapılıp ayağa kaldırıldığı anlamına gelmiyor. Oysa, şimdilerde önünde par-

lak bir geleceği olduğu ima edilen "genç Amerika"yla köhnemiş "Eski Avrupa" söylemi, Amerikan muhibbi çevrelerin gözdesi haline gelmiş durumda...

Aslında hoyrat neoliberal saldırı, artık vaktini doldurmuş ve insanlığa kendi kendini yok etmek dışında hiçbir perspektif sunamaz durumdaki bunak kapitalizmin çelişkilerini aşma çabasından başka bir şey değildir.

Kapitalizmin bu bunamışlığı [*sénilité*] sadece ekonomik ve sosyal yeniden üretim alanında tezahür etmiyor. O altyapının üstünde bir dizi tezahür de söz konusu: Bir kere, evrenselci burjuva düşüncesi geriliyor (ve yerini postmodernist yamacılık alıyor), ona (burjuva demokratik geleneğini aşınmasının sonucu olan) siyasal yönetim alanındaki bozulma eşlik ediyor.

Postmodernist ideolojik söylem, bu tür gerilemelerden besleniyor. İçinde bulunduğumuz dönemin şaşkınlıklarının ürettiği kimi önyargılar da kullanılıyor, evrenselcilik ve ilerleme kavramlarına karşı güvensizlik yaratılıyor. Aslında yapılan, Aydınlanma kültürünün ve burjuva tarihinin ve düzeninin eleştirisi değil. Bunak kapitalizmin daha da azdırdığı tablonun tutarlı bir eleştirisini yapmak yerine, liberal Amerikan ideolojisinin önermeleri ikame ediliyor: "Hayatını yaşamak", "gününü gün etmek", "uyum sağlamak", sistemin niteliğini ve ortaya çıkardığı sorunları asla tartışma konusu yapmamak, yaşadığımız çağın genel yönelimlerini ve eğilimlerini sorgulamamak...

Geçmişin mirası olan kültürel farklılıkların yüceltilmesi ve ona eşlik eden güdük burjuva evrenselciliğinin postmodern eleştirisi, çağdaş emperyalizmin küreselleşme projesiyle tam bir uyum içindedir. Öyle bir proje ki, sadece dünya ölçeğinde bir ayrımcılık (apartheid) yaratabilir. Söz konusu proje, gerici cemaatçi Amerikan geleneği tarafından da besleniyor. Ben buna "kültürcü gerileme" diyorum. Kültürel farklılıklar sistemin efendileri tarafından manipüle ediliyor; ki bu aynı zamanda egemenlik altındaki halklar tarafından harekete geçiriliyor

(sözde dinî ve etnik köktencilik gibi...). Gilbert Achcar, yerinde olarak, Huntington'ın uygarlıklar şoku dediğine, "barbarlıklar şoku" diyor.

Burjuva düşüncesine göre bile bir gerileme anlamına gelen bu tür tezahürler bütünü, siyaset pratiğinin de yozlaşmasıyla sonuçlanıyor. Oysa, demokrasi ilkesi, her zaman alternatif tercihler olasılığına gönderme yapar. Geçerli neoliberal ideolojiyse, "alternatifsizliği" vaaz ediyor. Sosyal ötesi yüksek rasyonellik ilkesinin alternatiflere yer bırakmadığı vazediliyor. Öyleyse demokrasinin gereği de yoktur. Başka türlü ifade etmek istersek, piyasanın sözde etkinliği (rasyonalitesi) ilkesi, bunak kapitalizmde bu işlevi üstleniyor. Böylesi koşullarda da demokrasi pratiğinin içi boşalıyor ve benim "düşük yoğunluklu demokrasi" dediğimin yolu açılıyor. Demokrasi denilen, seçim soytarılığına, kalabalıkların manipülasyonuna ve "gösteri toplumunun" oyuncağına dönüşüyor... Bu tür pratiklerle meşruiyetini kaybeden, lime lime dağılan siyaset, artık iç tutarlılığı olan alternatif toplum projeleri önerebilir niteliğini kaybediyor.

Bir egemen sınıf olarak burjuvazinin yüzü de artık değişmekte! Tüm yükselen tarihi boyunca burjuvazi, "sivil toplumun" temel belirleyicisi oldu. Elbette bu durum kapitalist girişimci ailesine mensup olanlar için göreli bir istikrar anlamına geliyordu. Rekabetin baskısıyla sınıfın eski mensupları iflas ederken, yeni yetmeler onların yerini alıyordu. Yine de burjuvazi, bir dizi değerler sistemini ve davranış kalıbını temsil ediyordu. Egemen sınıf olan burjuvazi, mensuplarının saygınlığını ve ayrıcalıklarını meşrulaştırabiliyordu. Artık bugün durum pek öyle değil. İster iş dünyasında isterse siyaset alanında olsun, mafya türü bir model eskinin yerini alıyor. Siyaset ve ekonomi alanlarının ayrımı (ki aralarında karşılıklı sızmalar olsa da tarihsel kapitalizmin bir özelliğiydi) artık ortadan kalkma yolunda. Söz konusu mafyalaşma sadece Üçüncü Dünya ve sosyalist denilen eski Doğu Bloku ülkelerinde değil, bizzat kapitalizmin

kalbini oluşturan merkez kapitalizmi için de geçerli. Aksi halde, İtalya'da Berlusconi, ABD'de (Enron skandalına bulaşmış) Bush ve diğerlerinin durumu nasıl açıklanabilir?

Elbette bunak bir sistem demek, sessizce son günlerini geçiren bir sistem demek değildir. Tam tersine bunamışlık, şiddet artışını davet eder.

Dünya sistemi, "post-emperyalist" denilen, "emperyalist olmayan" bir safhaya girmiş değil. Aksine, (karşılıksız hortumlayarak) aşırı emperyalist bir nitelik kazanıyor. Negri ve Hardt'ın ileri sürdükleri (emperyalizmsiz) bir imparatorluk, sadece triad'la (ABD, Avrupa, Japonya üçlü'sü) sınırlı ve dünyanın geri kalanını yok sayan tahlil, yazık ki, hem Batıcılık hem de günümüzün geçerli söylemiyle maluldür. Oysa, önceki ve yeni emperyalizmler arasındaki fark başka yerde saklıdır. Şöyle ki, geçmişteki emperyalizm çoğul olarak tezahür ediyordu, oysa yeni emperyalizm kolektiftir (ABD hegemonyası altındaki üçlü [triad]). Bu niteliğin sonucu olarak, üçlü'nün unsurları arasındaki "çatışmalar" düşük tonda tezahür ederken, üçlü'yle dünyanın geri kalanı arasındaki çatışmalar yüksek tonda cereyan ediyor. İşte Amerikan hegemonyacılığı karşısında, Avrupa projesinin sönükleşmesinin nedeni de bu durumdur. Bir önceki emperyalist aşamadaki sermaye birikimi, sanayileşmiş merkez/sanayileşmemiş çevre ikiliğine dayanıyordu. Oysa, yeni aşamadaki durum farklı. Şimdilerde belirli alanların (doğal kaynaklara ulaşma, iletişim, kitle imha silahları, vb.) tekeline sahip merkezle sanayileşmiş çevre ikiliğine dayanıyor. Fakat, merkez ülkeler sanayileşmiş çevreyi sahip olduğu tekeller aracılığıyla şu ya da bu biçimde emperyalist merkezler tarafından bağımlı uydular durumuna getiriyor. Negri ve Hardt, tezlerini desteklemek için sadece politik bir emperyalizm tanımı yapmakla yetiniyorlar: ulusal iktidarın sınırların ötesine taşması anlamında. Fakat, söz konusu taşmayla sermaye birikimi ve sermayenin yeniden üretimi gereğiyle bağ kurmaktan kaçını-

yorlar. Böylesi bir emperyalizm tanımı tam da bayağı üniversite, özellikle de Amerikan üniversite siyaset bilimi yaklaşımıdır ki daha baştan temel sorunları dışlıyor. İleri sürdükleri söylem tarih dışı, bir tür "imparatorluk" tanımından öte bir şey değildir ve Roma, Osmanlı, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Rus İmparatorlukları İngiliz ve Fransız sömürgeciliğiyle özdeş sayılıyor. Oysa, kolonyal emperyalizmle diğerleri arasında özdeşlik aramak, her iki dönem yayılmacılığının özgünlüğünü dikkate almamaktır.

Aslında kapitalizmin dünya ölçeğindeki yayılması, kutuplaştırıcı niteliğinden ötürü, her zaman sistemin merkezini oluşturan egemen devletlerin, egemenlik altındaki çevreye müdahalesini gerektirir. Ve bu yayılma sadece ekonomik yasaların gücüyle de gerçekleşmez. Egemen sermayenin hizmetindeki devletlerin politik (gerektiğinde de askerî) desteği gerekir. Bu anlamda söz konusu yayılma düpedüz ve her hâlükârda emperyalisttir. Emperyalizmin Negrigil tanımı olan ulusal iktidarın sınırların dışına taşma projesi için de aynı şey söz konusudur. Zira, iktidar sermayenin iktidarıdır. Bu anlamda, içinde bulunduğumuz dönemdeki Amerikan müdahalesi, XIX. yüzyıldaki sömürgeci fetihlerden daha az emperyalist değildir. Washington'un Irak'taki (yarın başka bir yerdeki) hedefi, oraya Amerikan sermayesinin çıkarı için bir diktatörlük (demokrasi değil) yerleştirip, kaynaklarını yağmalamaktan başka bir şey değildir. Küreselleşmiş "liberal" ekonomik düzen, sürekli savaşı –sonu gelmeyen ve birbirini izleyen askerî müdahaleleri– gerektiriyor. Bu, çevre ülkelere kendi ihtiyaçları doğrultusunda boyun eğdirmenin yegâne yoludur.

Buna karşılık, yeni tarz imparatorluk (Negri ve Hardt versiyonu), safça, onu merkezinin her yerde ya da hiçbir yerde olduğu bir tür "iktidarlar ağı" olarak görmekten yana ki, bu da bir kerte olarak ulusal devletin önemini hafife almak demektir. Güya, bu dönüşümün de esas itibariyle üretici güçlerin gelişmesinin

(teknolojik devrim) eseri olduğu söyleniyor. Bu, teknolojinin gücünü ona işlerlik kazandıran sosyal ilişkilerden soyutlayan, basitleştirici ve yavan bir tahlildir. Burada bir defa daha, Kuzey Amerika siyasi düşünce geleneği dahilindeki Rawls, Castells, Touraine, Rifkin ve diğerleri tarafından yayılan hâkim söylemin önerileriyle karşılaşılıyor.

Eğer, tartışmanın odağında olması gereken kapitalist sistemin evriminde gerçekten "yeni" bir şey varsa, küreselleşme gerçeğiyle siyasi kerte (devlet) eklemlenmesinin ortaya çıkardığı asıl sorun, devletin neredeyse ortadan kalktığı kaba iddiasıyla göz ardı ediliyor. Aslında, her zaman küresel olan kapitalizmin bir önceki aşamasında da devlet "sınırsız bir güce sahip değildi". Devletin gücü (iktidarı) dönemin küreselleşmesinin mantığı tarafından sınırlanmıştı. Wallerstein de bu anlayışla devletlere aşırı bir misyon atfetmişti. Bugün de aynı durum söz konusu. Bugünün küreselleşmesiyle (emperyalizm) geçmişteki arasındaki fark başka yerde aranmalıdır.

Yeni emperyalizmin de besbelli bir merkezi var –ki bu merkezi üçlü oluşturuyor– bir de kendi hegemonyasını dayatan merkezlerin merkezi olan ABD var. Çevre ülkelerin (insanlığın üçte ikisi) tamamı üzerindeki kolektif hâkimiyetini, kendisinin oluşturup yönettiği kurumlar aracılığıyla sürdürüyor. Bunlardan bazıları emperyalist dünya sisteminin ekonomik yönetiminden sorumlu. Bunların başında Dünya Ticaret Örgütü geliyor ve asıl işlevi sanıldığı gibi "piyasaların serbestliğini" sağlamak değil. Tam tersine, ölesiye (merkezin) tekellerinin çıkarını korumak ve bu çıkarlar doğrultusunda çevre ülkelerin üretim sistemlerini biçimlendirmek. IMF üç güçlü para (dolar, avro, yen) arasındaki ilişkilerle ilgilenmiyor, tam tersine kolektif sömürgeciliğin (üçlü'nün) para otoritesi işlevi görüyor. Dünya Bankası'na (DB) gelince, o da G7'lerin bir çeşit Propaganda Bakanlığı işlevi görüyor. Diğerleri sistemin siyasi yönetiminden sorumlu. Bu bağlamda NATO elbette birinci

sırayı işgal ediyor. Şimdilerde NATO, insanlık adına konuşmak üzere Birleşmiş Milletler'in yerini almış durumda! ABD tarafından dünyanın sistematik olarak askerî kontrol altına alınması tam da kaba emperyalist gerçeğin ifadesidir. Negri ve Hardt bu kurumların işlevini tartışmaya yanaşmıyorlar, aynı şekilde sözde "iktidarlar ağı" dediklerinin yaşananlarla bağını kurmaya da... Askerî üsler, müdahaleler, CIA'nın rolü, vb...

ABD'nin Irak'a müdahalesinin hoyratlığı, yutturulmaya çalışılan, mülayim -kapitalizm- imparatorluk söylemini gülünç duruma düşürüyor.

Aynı şekilde, teknolojik devrimin ortaya çıkardığı asıl sorunlarla sistemin sınıfsal yapısı arasındaki bağ da sözde muğlak "yığın" (*multitude*) kavramı lehine göz ardı ediliyor. Aslında, Negri ve Hardt'ın yığın dedikleri, bayağı sosyolojinin "gens" (*people* = halk) dediğiyle benzeşiyor. Oysa, asıl sorun başka yerde bulunuyor: Bugün bir gerçeklik olan ve henüz tamamlanmamış teknolojik devrim, bütün teknolojik devrimler gibi, sınıfları ve iş organizasyonunu şiddetle biçimsizleştiriyor. Oysa, bunların yeni kompozisyonu henüz gözle görülür biçimde kristalize olmuş, belirginleşmiş değil.

Sistem, olup biteni kabullendirmek, ABD hegemonyasını ve bir bütün olarak üçlü'nün emperyalist pratiğini meşrulaştırmak için dönemin saldırgan hedeflerine uygun ideolojik bir söylem oluşturdu. Bu, medeniyetler çatışması [*choc des civilisations*] söylemidir, tam da "Batı ırkçılığını" pekiştirmek ve kamuoyuna dünya ölçeğindeki bölünmüşlüğü kabullendirmek için icat edilmiştir. Bana göre, bu söylem, Negri ve Hardt'ın havada uçuşan şiirsel "ağ toplumu" [*société de réseau*] kavramından daha önemli.

Bana göre, "İmparatorluk" (*l'Empire*) tezinin Batı solunun bir fraksiyonu ve gençler arasında rağbet görmesinin nedeni, devlete ve ulusa sert eleştiriler yöneltmesidir. [Burjuva] devlet ve [şoven] ulusçuluk radikal solun haklı olarak eleştirip

reddettiği şeylerdi. Yeni kapitalizmin bunların yok oluşunu [*dépérissement*] başlatmış olması memnuniyet verici değil midir? Yazık ki, öyle bir şey söz konusu değil. Deniyor ki, geç kapitalizm teknolojik devrim sayesinde bir "ağ toplumu" oluşturarak, değer yasasının aşılmasının nesnel koşullarını yaratmakta ve dayatmaktadır. Öte yandan da küreselleşmenin derinleşmesi uluslara meydan okumaktadır. Oysa, bunak kapitalizm, emperyalizmin şiddetini de kullanarak her türlü özgürleştirici potansiyeli yok ediyor. Kapitalizmin özgürleştirici dönüşümlere uyum sağlayarak -istemese de- sosyalizmin doğurduğu sonuçları doğuracağı, Amerikan liberal düşüncesinin odağında yer alan bir düşüncedir. İşlevi de insanları uyutarak, sistemin dayattığı asıl sorunların anlaşılmasında ölçüyü kaçırmak ve gerekli mücadelenin önünü kesmektir. Kitabın* önerdiği "devlet karşıtı" strateji aslında kendi çıkarları doğrultusunda deregülasyon talep eden, kamu müdahalelerini sınırlandırmayı öneren talepleriyle örtüşüyor. Devleti sadece polisiye bir devlete indirgemek (elbette hepsini değil ama bazı işlevlerini aşındırarak), devletin yok olması demeye gelmiyor. "Ulus karşıtı" söylem de ABD'yi askerî ve polisiye bir süper dünya gücü olarak kabullendirme amacı taşıyor.

Oysa, başka şeylere ihtiyaç var: politik praksise hak ettiği önemi verip ilerletmek, demokrasiyi sosyal ve demokratik (yurttaş hakları) planda geliştirmek, halklara ve uluslara küreselleşmede daha büyük hareket alanı sağlamak. Bunlar için geride kalmış formüller, artık yeni koşullarda etkinliğini yitirmiş olabilir. Neoliberalizme karşı olanlardan bazıları bunu görmüyor ve geçmiş nostaljisine kendilerini kaptırmış durumda olabilir. Fakat, asıl sorun yerli yerinde duruyor.

---

* Negri ve Hardt'ın *İmparatorluk* adlı kitabı -*çev.*

III

Sonuçlar: Gerçekte Var Olan Küreselleşmiş Liberalizm

Liberalizm kalp teorisi ve ona eşlik eden söylem, tüm insanlığa "kurtuluş" vaat ediyor. Bu vaat, tarihin tüm derslerine sırtını dönüyor. Gerçekte var olan küreselleşmiş liberalizm, halklar arasında (dünya ölçeğindeki kutuplaşma) ve her bir ülkede (ister Güney, isterse Kuzey ülkesi olsun) sadece eşitsizlikleri derinleştirir. Sermaye birikiminde içkin olan yoksullaşma da kendi payına demokrasiyi imkânsız hale getirir: gelişmiş merkezlerde yaratıcı potansiyelini yok ederek (var olanın yerine de düşük yoğunluklu demokrasiyi ikame etmek gibi), çevrede muhtemel siyasi demokrasi görüntüsünü ortadan kaldırıp ona fars [güldürü] statüsü kazandırarak.

Kutuplaşma, gerçekte var olan kapitalizmin tarihinde, merkezî bir yere sahiptir. Bununla, dünya kapitalist sisteminin merkeziyle çevresi arasındaki maddi kalkınmışlık farkını kastediyorum. Aslında bu durum insanlık tarihinde yeni bir olgudur. İki yüzyılda ortaya çıkan bu fark, binlerce yıllık tarihinde insanlığın şahit olmadığı bir şeydir. Bu öyle bir olgu ki, ancak tüm halklar için daha iyi bir kapitalizm sonrası toplum inşa ederek üstesinden gelinebilir.

Kapitalizm, üretici güçleri kendini önceleyen tarihte görülmemiş bir şekilde, hem hız ve hem de kapsam olarak geliştirdi. Ama aynı zamanda gelişmenin yarattığı potansiyelle gerçekleşen arasındaki uçurumu da tarihte görülmemiş boyutlara çıkardı. Bu durum, potansiyel olarak bilimsel ve teknik bilgi birikiminin artık tüm insanlığın maddi sorunlarını çözebilecek bir düzeye

ulaştığı anlamına gelir. Ne var ki, kâr yasası ve sermaye birikimi mantığından kaynaklanan ve sitemin, aracı amacın yerine koyan mantığı (araçlarla amaçların yer değiştirip ters yüz olması durumu), hem söz konusu potansiyelin devasa boyutlarda israfına neden oluyor hem de yaratılan imkânlardan yararlanmada tarihte görülmemiş bir eşitsizlik tablosu ortaya çıkarıyor. XIX. yüzyıla kadar, bilginin mümkün kıldığı gelişme potansiyeli ile gerçekleşen kalkınma düzeyi arasındaki fark önemsizdi. Elbette, bu tür bir düşünce, bizde geçmiş nostaljisi yaratıyor değil. Bugünkü gelişme potansiyeli için kapitalizm yaşanması gereken bir zorunluluktu. Fakat, artık gününü tamamladı. Şöyle ki, kapitalist mantığın toplumsal eşitsizlik ve israf üretmekten başka bir sonuç doğurması mümkün değil. Dolayısıyla, Marx'ın formüle ettiği kapitalist sermaye birikiminin "yoksullaşma yasası" dünya ölçeğinde doğrulanmış durumdadır. İki yüzyıllık dönemde, bu, çarpıcı bir biçimde ortaya çıkmış durumdadır. Kapitalizmin her alanda zafer kazandığının söylendiği bir dönemde, "yoksullukla mücadelenin" egemen aygıtların söylemi haline gelmesi bu bakımdan şaşırtıcı değildir.

İsraf ve eşitsizlik madalyonun öteki yüzüdür ve "kapitalizmin kara kitabının" içeriğini oluşturur. Bütün bunlar da bize kapitalizmin sadece tarihte bir parantez olduğunu, ama asla tarihin sonu olmadığını hatırlatıyor. Eğer kapitalizm, ekonomik yabancılaşmaya ve kutuplaşmaya son veren yeni bir sistem tarafından aşılmazsa, insanlığın kendi kendini yok etmesi kaçınılmazdır.

Bir yurttaşlar demokrasisi oluşturmak, demokrasiye eşlik eden bir sosyalizasyonu ilerletmek ya da hiçbir olumlu sonuç vermesi muhtemel olmayan piyasaya bel bağlamak, işte ikilem bu...

Birinci sonuç: Dünya ölçeğindeki kutuplaşma ve yoksullaşma yok sayılıyor.

1. SERMAYE BİRİKİMİ SÜRECİ TARAFINDAN YARATILAN YOKSULLUK VEYA YOKSULLAŞTIRMA

Şimdilerde, "yoksulluk" ve yoksulluğu ortadan kaldırma, değilse azaltmaya dair bir söylem moda. Bu, XIX. yüzyıl tarzı yardımseverliktir ki söz konusu yoksulluğu ortaya çıkaran ekonomik ve sosyal mekanizmaların neler olduğu sorusunu özenle sormaktan kaçınıyor. Oysa, içinde bulunduğumuz dönemde insanlığın sahip olduğu bilimsel ve teknik imkânlar yoksulluğu kökten çözebilir durumdadır.

Kapitalizm ve yeni tarım sorunu

Kapitalizm öncesi tüm toplumlar, köylü toplumlarıydı ve farklı mantığa sahip olsalar da tarımın belirleyiciliği esastı, sistemin işleyişi kapitalizminkinden temelli farklıydı (kapitalizmde azami kâr esastır). Yeni zengin köylüler ya da modernize olmuş latifundia'lar veya *agro-business* çokulusluları tarafından temsil edilen kapitalist tarım, köylü tarımına saldırıya hazırlanıyor. Dünya Ticaret Örgütü'nün Doha Konferansı'nda saldırıya yeşil ışık yakıldı. Oysa, şu anda tarım dünyası ve köylülük hâlâ insanlığın yarısını oluşturuyor. Fakat üretimin ekonomik ve sosyal karakteri bütünüyle farklı iki sektör tarafından paylaşılıyor.

Kapitalist kârlılık kuralına göre işleyen tarımsal kapitalizm, esas itibariyle Kuzey Amerika, Avrupa, Latin Amerika'nın güneyi ve Avustralya'da toplanmış durumda. Artık pek "köylü" sayılmayacak birkaç on milyon çiftçiyi kullanıyor. Dünyanın her yerinde verimlilikleri de makineleşmeye ve sahip olduğu topraklara bağlı ve yılda işçi başına 10 ile 20 bin kental arasında değişen hububata eşit.

Buna karşılık, çiftçi köylüler, insanlığın yarısını oluşturan üç milyar insanı kapsıyor. Bu çiftçiler de ya çok az makineleşmiş ve üretimleri 100 ile 500 kental arasında değişen yeşil

devrimden yararlananlarla (sentetik gübre, geliştirilmiş tohum ve böcek ilacı kullanan) yeşil devrimle henüz tanışmamış ve çalışan başına 10 kental kadar üretim yapan çiftçiler olmak üzere iki kesime ayrılıyor.

İyice makineleşmiş tarımla yoksul köylü tarımı arasındaki verimlilik farkı 1940 öncesinde bire on (1'e 10) iken bugün bire iki yüze (1'e 200) yükselmiş durumda. Başka türlü ifade etmek gerekirse, tarımdaki verimlilik artış hızı diğer üretim alanlarının önüne geçerek reel fiyatlarda beşe bir (5'e 1) düşüşe neden oldu.

Kapitalizm her zaman yapıcı boyutla (sermaye birikimi ve üretici güçlerin gelişmesi) yıkıcı boyutları bir arada barındırdı. İnsanı iş gücüne, çalışma gücüne sahip bir yaratığa indirgedi ve ona bir mal muamelesi yaptı. Uzun vadede yaşamın ve yeniden üretimim temelini tahrip etti. Kimi zaman da, Kuzey Amerika yerlileri gibi önceki döneme ait toplumları külliyen yok etti. Kapitalizm her zaman ve eş zamanlı olarak, hem sistemle bütünleştiriyor (işçiyi kapitalist üretime dahil edip sömürerek) hem de dışlıyor (eski sistemde bir işi olanın işini kaybetmesi). Fakat, yükselme aşamasında ve tarihsel olarak ilerici olduğu dönemde, dışladığından daha çoğunu dahil ediyordu.

Görülebileceği gibi, artık tarım sorunu yeni dönemde çok farklı; ve dramatik bir durum söz konusu. Bundan böyle Dünya Ticaret Örgütü'nün 2001 Doha Konferansı'ndaki (Kasım 2001) dayatmasıyla tarım ürünleri ve gıda maddeleri de diğer ürünlerin tabi olduğu genel rekabet kurallarına tabi, "diğerleri gibi bir mal" durumuna getiriliyor. *Agro-business*'la köylü üretimi arasında akıl almaz eşitsizlik söz konusuyken, kaçınılmaz sonuçları tahmin etmek zor değildir.

Eğer, yeterli verimli toprak (ki köylülerin elinden alınacaktır) sağlanır, teknik donanım için sermayeye açılırsa, yirmi milyon ilave modern tarım işletmesi, halen köylü üretimi tarafından sağlanan satın alma gücü olan kent nüfusunun ihtiyacı

olanı üretebilir. Bu durumda milyarlarca köylü üreticinin durumu ne olacaktır? Birkaç on yılda acımasızca yok olacaklardır. Halen, çoğu, yoksulun da yoksulu olan ama yine de iyi kötü kendilerini besleyen, üçte biri kötü beslenen (dünyadaki kötü beslenenlerin dörtte üçü kır kesimindedir) bu milyarlarca insan ne olacak? Elli yıllık bir dönemde, az çok rekabetçi hiçbir sanayileşme, dünyanın dörtte üçü sürekli olarak yıllık ortalama %7 büyüse dahi, bu işsizler rezervinin üçte birine bile iş sahası yaratamaz. Bu da demektir ki, kapitalizm doğası gereği köylü sorununu çözemez. O zaman geriye bir tek perspektif kalıyor: gecekondulaşmış bir gezegen ve yolun sonunda beş milyar "insan fazlası" daha...

Öyle bir noktaya gelmiş durumdayız ki sermayeye yeni bir genişleme alanı açmak için (ki bu tarımsal üretimin modernleşmesi demektir...) koskoca toplumlar yok edilecek. Bir yanda yeni "etkin" yirmi milyon üretici, diğer yanda (aileleriyle birlikte) dışlanmış beş milyar insan... Bu tür bir operasyonun yaratıcı olumlu boyutu, yarattığı yıkım okyanusunda bir damla su bile değildir. Buradan vardığım sonuç: artık kapitalizmin bunak bir düşüş safhasına girdiğidir. Bu sistemin mantığı, insanlığın yarısını yaşatmaktan bile aciz. Kapitalizm barbarlığa dönüşüyor ve doğrudan jenosidi davet ediyor. Onun yerine daha üstün bir rasyonellik ve başka bir mantığı ikame etmek, hiçbir zaman olmadığı kadar aciliyet kazanmış durumda.

Kapitalizmin savunucuları, Avrupa'da köylerden kentlere göçlerle tarım sorunun çözüldüğünü ileri sürüyorlar. Güney ülkeleri de bir iki yüzyıllık gecikmeyle aynı dönüşümü neden gerçekleştirmesinler? Burada unutulan husus şudur ki, XIX. yüzyıl Avrupa'sında sanayi ve kent hizmetleri çok fazla iş gücüne ihtiyaç duyuyordu, geri kalanı da kitleler halinde Amerika kıtasına göç etmişti. Bugünün Üçüncü Dünya'sı böyle bir imkâna sahip değil. Ondan istendiği gibi rekabetçi olabilmesi

için, tartışmasız çok az emek kullanan, modern teknolojilere başvurmak zorunda. Sermayenin dünya ölçeğinde yayılmasının yarattığı kutuplaşma, gecikmeyle de olsa Kuzey'de geçerli olanı tekrarlayamaz.

Kapitalist gelişmenin, sistemin merkezinde (Kuzey) tarım sorununu çözdüğü iddiası, her zaman güçlü bir çekiciliğe sahip oldu –tarihsel Marksizm de buna dahildir. Kautsky'nin ünlü eseri (*Tarım Sorunu*) buna örnektir. Söz konusu eser, Birinci Dünya Savaşı öncesinde yazılmıştı ve sosyal demokrasinin bu alandaki İncil'i sayılıyordu. Bu yaklaşım, Leninizm tarafından da miras alındı ve Stalin döneminde kolektifleştirilmiş tarımı modernleştirmek üzere –talihsiz sonuçları malum– uygulamaya konuldu. Aslında, kapitalizm emperyalizmden ayrılamaz olduğu için sistemin merkezinde (kendince) tarım sorununu çözse de, çevrede devasa boyutlarda bir tarım sorunu yarattı ki, bu sorunu (insanlığın yarısını jenositle yok etme dışında) çözmesi mümkün değil.

Tarihsel Marksizm kampındaysa, sadece Maoizm sorunun vahametini kavrayabildi. Bu yüzden, onu bir "köylü sapması" olarak görüp eleştirenler, bu iddia ile kendilerini ele veriyorlar ve gerçekte var olan kapitalizmi (ki her zaman emperyalisttir) anlamak için gerekli teçhizattan yoksun olduklarını da gösteriyorlar. Gerçekte var olan kapitalizmin tahlilinin yerine, soyut bir kapitalist üretim tarzı tahlilini koyuyorlar.

Öyleyse ne yapmak gerekir?

Görünür XXI. yüzyıl boyunca köylü tarımını sürdürmeyi kabullenmek gerekir. Elbette romantik geçmiş nostaljisi için değil. Şu basit nedenden ötürü ki sorunun çözümü, kapitalizmin mantığını aşmayı ve dünya sosyalizmine uzun bir geçişi gerektiriyor. Öyleyse, "piyasayla" köylü tarımı arasında bir düzenleme tasarlamak gerekli. Ulusal ve bölgesel düzeyde koşullara uygun bu düzenlemeler, ulusal üretimi korumalı, gıda güvenliğini sağlamalı ve emperyalizmin gıda silahını etkisiz-

leştirmelidir. Başka türlü söylemek gerekirse, tarımsal fiyatların "dünya pazarı" fiyatlarıyla bağını koparmak gerekir. Yavaş da olsa, köylü tarımında verimliliği sürekli artırarak, kırlardan kentlere göçü denetim altına almak mümkün olabilir. Dünya pazarı denilen düzeyinde de, muhtemel arzulanır düzenleme, bölgelerarası anlaşmalar yapmak olabilir. Örneğin, bir taraftan Avrupa, diğer taraftan da Afrika, Çin ve Hindistan ve Arap dünyasıyla. Bu tür anlaşmalar, dışlama yerine, bütünleşmeyi gerektiren kalkınmanın bir gereğidir.

Yeni işçi sorunu

Gezegenin kent nüfusu artık insanlığın yarısını oluşturuyor ki bu yaklaşık (en az) üç milyar insan demektir, öteki yarısını da köylüler oluşturuyor. Bu nüfusla ilgili rakamsal bilgiler, söz konusu nüfusu orta sınıflar ve emekçi sınıflar biçiminde ayrıştırmayı mümkün kılıyor.

Kapitalizmin içinde bulunduğumuz aşamasında, başlıca üretim araçlarının formel mülkiyetine sahip olan egemen sınıflar ve üretim araçlarının kullanımında rol alan yüksek kadrolar, ait oldukları toplumların gelirinin çok büyük kısmına el koyuyorlar, ama, nüfusun çok küçük bölümünü oluşturuyorlar. Bunlara klasik anlamdaki orta sınıflar, ücretli olmayan, üretim araçlarının mülkiyetine sahip olanlar (ve orta derecedeki memurlar) da –ki bunların sayıları ille de azalacak diye bir kural yok– dahildir.

Üretimin modern kesimlerinde çalışanların ezici çoğunluğunu, işçi kitlesi oluşturuyor ve gelişmiş merkezlerde bunlar kent nüfusunun beşte dörtten fazlasını temsil ediyor. Bu kitle, bireylerin bilincinde gerçekten yaşandığı ve dışarıdan da gözlenebildiği gibi en az iki kategoriden oluşuyor.

Bunların bir bölümü, "güvenli" bir işe sahip olan emekçi sınıflar tarafından oluşturuluyor. Bu kesim, mesleki yetişkin-

liğinden dolayı işveren karşısında pazarlık gücüne sahiptir, bu niteliğinden ötürü de hiç değilse bazı ülkelerde ekseri güçlü sendikalarda örgütlüdür. Bu kesim, her hâlükârda politik bir ağırlığa sahiptir, dolayısıyla pazarlık gücü yüksektir.

Diğer kesim, düzenli bir işi olmayan emekçi kitlesini kapsar ki bu kesimin pazarlık gücü zayıftır (mesleki yetişkinlik yetersizliği), o ülkenin yurttaşı olmayanlar, mülteci işçiler, cinsiyet farkı [ayrımcılığına maruz kalanlar] -kadınlar-, ücretli bir işte çalışmayanlar, açık işsizler, "kayıt dışı" sektörün yoksullarından oluşanlardır. Emekçi kitlesinin bu ikinci kategorisine, sisteme az entegre olanlar ya da hiç olmayanlar, dahası "marjinal nüfus" yerine "iğreti" emekçi sınıflar kavramı daha uygun düşer. Aslında, bu kesim de besbelli, sisteme özgü sermaye birikiminin mantığı tarafından içselleştirilmiş durumdadır.

Eldeki bilgilerden hareketle, gelişmiş ülkeler ve bazı Güney ülkeleri (ki orada rakamlar ekseri manipüle ediliyor) için yukarıdaki kategorilerin dünya nüfusu içindeki büyüklükleri hakkında fikir edinmek mümkündür.

Toplam Kent Nüfusunun Dağılımı

	Merkez Ülkeler	Çevre Ülkele	Dünya
Zengin ve Orta Sınıflar	11	13	25
Emekçi Sınıflar	24	54	75
İstikrarlı	13	11	25
İğreti	9	43	50
TOPLAM	33	67	100
İlgili Nüfus (milyon)	1000	2000	3000

Her ne kadar merkez ülkeler dünya nüfusunun %18'ini oluştursalar da, nüfuslarının %90'ı kent nüfusu olduğu için yine de dünya kent nüfusunun üçte birini oluşturuyor.

Eğer, emekçi sınıfların tamamı kent nüfusunun dörtte üçünü oluşturuyorsa, "iğreti nüfusun" oluşturduğu alt grup merkezde %40, çevrede %80 oranındadır. Bu da dünya ölçeğinde emekçi sınıfların üçte ikisi demektir. Başka türlü ifade edersek, iğreti durumdaki emekçi sınıflar, dünya kent nüfusunun (en az) yarısını oluşturuyor. Bunun da %80'i çevrede bulunuyor ve çevre, kent nüfusunun üçte ikisini, merkez ülkeler kent nüfusunun da dörtte birini oluşturuyor.

Yarım yüzyıl önceki, İkinci Dünya Savaşı sonrasının emekçi kent sınıflarının kompozisyonuna bakıldığında, o dönem emekçi sınıf kompozisyonunun bugünkünden çok farklı olduğu görülür.

O dönemde Üçüncü Dünya kent nüfusu dünya kent nüfusunun yarısından fazla değildi (kent nüfusu yaklaşık bir milyardı), oysa bugün dünya kent nüfusunun üçte ikisini oluşturuyor. O zamanlar bugünün neredeyse tüm Güney ülkelerinde görülen megapoller mevcut değildi. Sadece Çin, Hindistan ve Latin Amerika'da birkaç büyük kent vardı.

İkinci Dünya Savaşı ertesinde merkez ülkelerde emekçi sınıflar istisnai bir konumdaydılar. İşçi sınıfının sermayeye dayatmasıyla oluşan tarihsel uzlaşma ile Fordizm olarak bilinen büyük fabrika sisteminde işçi sınıfının çoğunluğu düzenli bir statüye kavuşmuştu. Çevredeyse, "iğreti kesimin" oranı yüksek olsa da emekçi sınıflar, nüfusun yarısından azdı (şimdilerdeyse %70). Geri kalan yarısı da yeni sömürge ekonomisinde düzenli, istikrarlı ücretliler ya da eski tarz mesleklerdeki zanaatkârlardı.

XX. yüzyılın ikinci yarısına damgasını vuran dönüşümü çarpıcı bir rakamla özetlemek mümkündür: "İğreti durumdaki" emekçi sınıfların oranı, toplam kent nüfusunun dörtte birinden az iken, şimdilerde yarıdan fazlası düzeyine çıkmıştır.

Kent yoksulluğunun hortlaması gelişmiş ülkeler için de geçerlidir. Yarım yüzyılda istikrarsızlaşmış söz konusu kent nüfusu rakamı, çeyrek milyarın altındayken, bugün bir buçuk milyarın üstüne çıkmış görünüyor. Bu öyle bir oran ki ekonomik büyüme, demografik büyüme veya bizzat kent nüfusu arışının çok ötesindedir.

Uzun dönem gelişme eğilimi söz konusu olduğunda, "yoksullaşma"dan [*Paupérisation*] daha uygun tanım yok.

Zaten yeni egemen söylem tarafından da bu durum kabullenilip açıkça ifade ediliyor: "Yoksulluğu azaltmak", iktidarlar tarafından uygulanan politikaların gerçekleştirmeyi vaat ettiği bir nakarattır. Fakat, söz konusu "yoksulluk" sadece ampirik olarak ölçülen bir şey olarak sunuluyor. Ya kabaca gelir dağılımıyla açıklanıyor (yoksulluk eşiği) ya da değişik göstergelere dayandırılıyor (Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı'nın sunduğu "insani kalkınma" ölçütü gibi). Fakat, bunların hiçbiri yoksulluğun kaynağındaki mantığı ve mekanizmayı tartışma gündemine getirmiyor.

Aynı olaya, bizim yaklaşımımız ve sunumumuz daha öteye gidiyor ve söz konusu olguyu ve evrimini açıklama iddiası taşıyor. İster orta sınıflar ister istikrarlı emekçi kesimler, isterse de iğreti halk katmanları olsun, bunların hepsi aynı sistem tarafından içselleştirilmiş durumdadır, fakat her birinin yerine getirdiği işlev farklıdır. Bazıları "zenginliğin" nimetlerinin dışına atılmışlardır ama bu, onların sisteme işlevsel olarak katılmadıkları için marjinalleştiği anlamına gelmez.

Yoksullaşma [*paupérisation*] (yoksullukla karıştırılmaması gereken) modern bir olgudur. Bu yüzden, söz konusu olan "yoksulluğun modernleşmesidir" ve asla "yaşamak için gerekli olandan yoksun olmak" anlamında değildir ve bu, sosyal yaşamın tüm veçheleri üzerinde yıkıcı sonuçlar ortaya çıkarıyor. "Şanlı otuz yılın" (1945-1975) entegre olmuş halk sınıflarının istikrarlı kesimleri, ki o zamanlar fabrika işçisiydiler, onların

çocukları ve torunları artık belli başlı üretim sistemlerinin sınırında yer alıyorlar. Bu durum da kendi payına sınıf bilincinin yerini "topluluk bilincinin" almasına neden oluyor. Konumları erkeklerden daha da iğreti olan kadınların maddi ve sosyal durumları daha da kötüleşiyor. Feminizm talebiyle ortaya çıkan hareket, düşünce ve davranış düzeyinde tartışmasız bazı ilerlemeler sağlasa da bu kazanımlar bütünüyle orta sınıfa mensup kadınları ilgilendiriyor, asla yoksullaşmış emekçi sınıf kadınlarını değil. Demokrasi üzerindeki etkiye gelince, geniş halk yığınlarının yaşam koşulları kötüleşmeye devam ettikçe inandırıcılığı ve meşruiyeti aşınıyor.

Yoksullaşma, dünya ölçeğindeki kutuplaşmadan bağımsız bir olgu değildir. Kutuplaşma da, gerçekte var olan ve emperyalist olarak nitelenmesi gereken kapitalist gelişmeye içkindir.

Kent emekçi sınıflarının yoksullaşması, Üçüncü Dünya köylülerinin yaşam koşullarının kötüleşmesi sürecine sıkı sıkıya bağlıdır. Kapitalist pazarın genişleme gereklerine tabi hale gelen kır emekçileri, giderek topraklarını kaybediyor ve kutuplaşmanın yeni bir versiyonu ortaya çıkıyor. Bu yeni yoksul köylüler ya da topraksız köylüler kentlerin gecekondu bölgelerini şişiriyor. Kent nüfusunun artışı bu yüzden demografik büyümenin üstüne çıkıyor. Liberal dogmalarla hesaplaşılıp gereği yapılmadıkça da bütün bu olgular kötüleşmeye devam edecektir. Geçerli politikaların da bir işe yaraması mümkün değildir.

Yoksullaşma, hem iktisat teorisini hem de sosyal mücadele stratejilerini sorguluyor.

Geçerli bayağı iktisat teorisi, kapitalist yayılmanın ortaya çıkardığı gerçek sorunları yok sayıyor. Gerçekte var olan kapitalizmin tahlilinin yerine, hayalî bir kapitalizm teorisini ikame ediyor. Bu anlayışa göre, sürekli genişleyen basit bir değişim (ticaret) ilişkisi (piyasa) söz konusudur. Oysa, sistem kapitalist üretim ve değişim ilişkileri temelinde yol alıyor (basit meta ilişkileri değil). Bu ikameye de tarihe ve rasyonel düşünceye uy-

mayan ikinci bir kolaycı ön kabul eşlik ediyor: "Piyasa, kendi kendini düzenler" ve sonuçta bir "sosyal optimum" gerçekleşir... Bu durumda yoksullaşma da sistemin ekonomik mantığından değildi, demografik büyüme (hızlı nüfus artışı) ya da "politika hatalarından" kaynaklanabilir... Yoksullukla sermaye birikimi mantığı arasındaki belirleyicilik ilişkisi teorik tahlilden dışlanıyor. Oysa, gerçek liberal virüs, çağdaş düşünceyi kirletiyor ve onun dünyayı anlama kapasitesini yok ediyor. Söz konusu virüs, İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan "tarihsel sol"un tamamına da sirayet etmiş durumda. Günümüz muhalif hareketlerinin "daha iyi bir dünya" için yürüttüğü sosyal mücadelenin kayda değer sosyal kazanımlar ve ilerlemeler sağlayabilmesi, ancak liberal virüsü defedip gerçekten yeni bir teorik tartışma başlatmasına bağlıdır. Söz konusu virüsten yakayı kurtaramadıkları sürece en iyi niyetlileri de dahil, sosyal hareketlerin tek düşüncenin demir halkasından kurtulmaları mümkün değildir. Bu durumda da işe yaramaz öneriler yapmanın ve "yoksulluğun azaltılmasına" ilişkin söylemi destekleyici "düzenlemelerin" ötesine geçemezler.

İşte, yukarıdaki düşünce taslağı böyle bir tartışmayı başlatma amacı taşıyor. Bu amaçla, sermaye birikimiyle sosyal yoksullaşma olgusu arasındaki belirleyicilik ilişkisine gönderme yapıyor. Marx, 150 yıl önce bu ikisi arasındaki ilişkinin tahlilini başlatmıştı ama, yazık ki, o zamandan sonra devamı gelmedi.

2. İKİNCİ SONUÇ: DÜŞÜK YOĞUNLUKLU DEMOKRASİ; PAZAR ARACILIĞIYLA MI YOKSA DEMOKRASİ YOLUYLA MI SOSYALLEŞME?

Demokrasi, sosyal gelişmenin mutlak kuralıdır. Bunun neden ve nasılı ve hangi koşullarda öyle olduğunun açıklanması gerekir. Bu anlayışa ulaşılması, yakın zamanlara rastlıyor. Nitekim, yakın zamanlara kadar, Batı'da, Doğu'da ve Güney'de

geçerli olan egemen dogma, demokrasiyi bir "lüks" sayıyordu. Ancak, kalkınmanın toplumun maddi sorunlarını çözdükten sonra gündeme gelmesi gerektiği görüşüne dayanıyordu. Bu, hem kapitalist dünya sisteminin egemen odaklarının hem de Üçüncü Dünya devletlerinin görüşüydü ve Latin Amerika'daki askerî diktatörlüklere ve Afrika'daki otokratik rejimlere verilen desteği haklı göstermeye yarıyordu. Aynı şekilde, Latin Amerika'daki kalkınma teorileri de [*desarrollismo*] bunu ifade ediyordu. Dolayısıyla, sosyalist devletlere ya da Sovyet sistemine özgü bir şey değildi.

Söz konusu tez, tuhaf bir şekilde akşamdan sabaha tersine dönüştü. Demokrasi kaygısı istisnasız herkesin gündelik resmî söylemi haline geldi. Artık, demokrasi pratiği sertifikasına sahip olmak, büyük zengin demokrasilerden yardım alabilmenin "koşulu" sayılıyor... Aslında söz konusu olan, inandırıcılığı kuşkulu bir retoriktir, zira, ikiyüzlülük ve edepsizlikle ortaya sürülen pratik, tam bir çifte standart örneğidir. Manipülasyon araçları devreye sokularak, asıl niyetler ve amaçlar gizleniyor.

Demokrasi, ister birey isterse kolektif (toplum) olarak insanlar tarihini yapar, kendi tarihlerinden sorumludur ilkesini içermesi itibariyle, moderniteyi de tanımlayan modern bir kavramdır. Bu kavramı formüle edebilmek için, kapitalizm öncesi döneme ait iktidar biçimlerinin yarattığı yabancılaşmadan kurtulmak gerekiyordu. Söz konusu yabancılaşma, dinî kökenli ya da başka "geleneksel" formlarda tezahür ediyordu, değişmez, tarih ötesi ve ebedmüddet geçerli şeyler sayılıyordu. Dolayısıyla, modernleşme kapitalizmle birlikte doğdu ve kapitalizmin yarattığı demokrasi de kendisi gibi güdük kalmaya mahkûmdu. Bugüne kadar bilinen ve uygulanan biçimiyle burjuva dönemi, tarihsel bir aşama olabilirdi. Ne modernleşme ne de demokrasi potansiyel gelişmelerinin sonuna ulaşabildi. Modernite ve ona eşlik eden demokrasi, istikrarlı bir "durum" oluşturmuyor.

Bunlar, doğaları gereği tamamlanmamış süreçlerdir. Eğer öyleyse, sürecin dinamik veçhesine gönderme yapmak için demokrasi yerine, demokratikleşme kavramı yeğlenmelidir. Zira, demokrasi dendiğinde sanki ona nihai ve kesin, olmuş-bitmiş bir biçim verilebilirmiş izlenimi ortaya çıkıyor.

Burjuva sosyal düşüncesi, ta baştan, "Aydınlanma felsefesinden" beri, sosyal yaşamın farklı boyutlarının birbirinden ayrılması esasına dayanıyor. Ekonomik yönetimle politik yönetimin birbirinden ayrılması üzerine oturuyor. Ekonomik yönetimle politik yönetimin birbirinden ayrılması ve her birine özgü ilkelerin devreye sokulması "Akıl"ın gereği olduğu izlenimi yaratıyor.

Bu anlayışa göre, demokrasi, iyi politik yönetimin makul ilkesi olacaktır. Çünkü, erkekler (asla kadınlar değil) ve erkeklerin de hepsi değil (yeteri kadar tahsilli ve varlıklı olanları) akıllıdır. Bu akıllı adamlar tabi olacakları yasaları yapmalı ve (seçimler aracılığıyla da) söz konusu yasaları uygulayacak olanları saptamalıdır... Öte yandan, ekonomik yaşam da Akıl'ın gereği olan başka ilkelere göre yönetilmelidir (Buradaki akıl, insan doğasıyla özdeştir): özel mülkiyet, teşebbüs hakkı, pazarda rekabet. Burada kapitalizme özgü bir dizi ilke söz konusudur ve bunların demokrasiyle bir ilgisi yoktur. Eğer, demokrasi tüm insanların, bu arada kadınların ve erkeklerin eşitliğini içeriyorsa, bunun demokrasiyle ilgisinin güdüklüğü daha açık olarak görülür. Bu vesileyle, Amerikan demokrasisini hatırlamak uygun olur. Bilindiği gibi, Amerikan demokrasisi 1865'e kadar kendi kölelerini unutmuştu ve onların torunlarının en temel sivil haklarını da 1960'lara kadar unutmuştu! Tabii söz konusu olan, mülk sahipleriyle mülksüzlerin eşitliğiydi... Bu vesileyle hatırlatmak gerekir ki özel mülkiyet ancak mülkiyete sahip olmayanların varlığında mümkündür. Bu nitelikten ötürü dışlayıcı ve tekçidir [*exclusive*].

Ekonomik kerteyle politik kertenin birbirinden ayrılması, behemehal her birinin özel mantığının yarattığı sonuçların uyumlu mu yoksa uyumsuz mu olduğu sorusunu akla getirir.

Hikmetinden sual olunmaz ve mutlak hakikat mertebesine çıkarılmış içinde bulduğumuz dönemin geçerli ön kabulü (postülası), bu ikisinin uyumunun mutlak olduğunu, dolayısıyla tartışma konusu yapılmasının dahi abes olduğunu ileri sürüyor. Bu anlayışa göre, demokrasi ve piyasa karşılıklı olarak birbirlerini üretecektir. Demokrasi piyasayı gerektirdiği gibi, piyasanın da işleyebilmek için demokrasiye ihtiyacı vardır! Bundan daha saçma bir şey mümkün değildir, üstelik reel tarih tarafından da yalanlanmıştır.

Aydınlanma dönemi düşünürleri, bugünün bayağı düşünürlerinden daha titizdiler. Neden piyasayla demokrasi arasında uyum olduğu sorusunu ortaya atmışlar, söz konusu uyumun hangi koşullarda ve nasıl mümkün olduğuna kendilerince açıklık getirmişlerdi. Onların düşünce silsilesi şöyleydi: Birinci soruya verdikleri cevap doğrudan onların Akıl'ın yönetimin temeline yerleştirilmiş olmasına dayanıyordu. Eğer, insanlar (erkekler) rasyonelse, akla uygun davranıyorlarsa, aldıkları siyasi kararların sonuçları piyasanın ortaya çıkardığı sonuçlarla uyumludur, yöneşiktir. Bunun için de demokratik haklar münhasıran akıl sahibi (makul) insanlar tarafından kullanılmalıdır. Elbette bazı adamlar ama (duygusal ve akılsız) kadınlar değil, aynı şekilde içgüdüleriyle hareket eden köleler, yoksullar ve proleterler de değil. Demokrasi kaçınılmaz olarak sansürcü olmak zorundadır ve hem yurttaş hem de müteşebbis olanlara mahsustur. Dikkat edilirse, onların seçim tercihi, muhtemelen ve her zaman kapitalistler olarak kendi çıkarlarına uyumludur. Fakat, bu uyumda (yöndeşlikte) siyasetin özerkliği ortadan kalkıyor ya da ekonomiye tabi hale geliyor. İşte siyasetin bu özerklik kaybı, iktisatperest [*économiste*] yabancılaşma tarafından gizleniyor.

Sonraki dönemde demokratik hakların müteşebbis-yurttaş sayılanlar dışındakilere doğru genişlemesi, kapitalist gelişmenin spontane sonucu olmadığı gibi, böyle bir şey de mümkün değildir. Tam tersine, bu genişleme işçilerin ve daha sonra kadınların sisteme karşı yürüttükleri mücadeleler sonucunda, sistemin kurbanlarının çabasıyla mümkün oldu. Bizzat bu genişleme, çoğunluğun –sistem tarafından sömürülenlerin– demokratik oy aracılığıyla dile getirdikleriyle piyasanın onlara reva gördüğü arasındaki uyumsuzluğu açığa çıkarmakta gecikmedi. Sistem istikrarsızlaşıyor, daha da ötede patlama noktasına geliyor. Kitlelerin talepleri ya da sosyal talepler sermayenin aşırı kâr (rantabilite) mantığıyla çatışıyor. Başka türlü ifade etmek gerekirse, birileri (sermaye) için risk olan, diğerleri (işçi-yurttaşlar) için olanağa dönüşüyor ve sermayenin tek yanlı mantığıyla çelişiyor. Söz konusu durum ya da "olanak" Savaş sonrası dönemin kimi refah devletlerinde gerçekleşti.

Elbette yukarıda sözü edilen, demokrasi-piyasa zıtlığını susturmanın (hafifletmenin) yegâne olası yolu değildir. Eğer, tarihin ortaya çıkardığı somut konjonktür sisteme yönelik sosyal eleştiri hareketi parçalanır, güç kaybına uğrayıp etkisizleşirse, bunun sonucunda da egemen ideoloji alternatifsizmiş gibi görünürse, bu demokrasinin bütünüyle içinin boşalması demektir ki artık piyasa için potansiyel bir tehlike olmaktan da çıkmış demektir. Söz konusu pratik de artık bir "düşük yoğunluklu demokrasi" pratiğidir. Artık dilediğinize oy verebilirsiniz: beyaz, mavi, yeşil, pembe veya kırmızı... Oyunuzun hiçbir kıymetiharbiyesi yoktur, zira, kaderiniz parlamento salonlarında değil, piyasada belirlenmektedir. Demokrasinin piyasaya tabi olması (bu ikisinin yöneşmesi değil), siyaset dilinde de yankı bulur. Hükümet değişikliği (iktidarın değil, hükümetin adamlarının değişmesi) hep aynı şeyi yapmak için yapılır. (Pazara uyum sağlama) tercihi alternatifin yerini alıyor. Farklı bir toplum projesi tercihi böylece

gündem dışına atılıyor. Söylenen ve yazılan her şey, siyaset komedisi ortamında ve mal tüketiminin pompalandığı koşullarda yurttaş ve sınıf bilincini sulandırıyor.

Şimdilerde içinde bulunduğumuz durum işte budur ve bu tehlikeli bir durumdur. Demokratik prosedürlerin itibarının ve meşruiyetinin aşınması, demokrasiyi bütünüyle ortadan kaldırıp onun yerini dine ve etnik şovenizme dayalı rejimlerin almasıyla sonuçlanabilir. Vahşi kapitalizmin ihtiyaçları doğrultusunda kötürümleştirilmiş çevre ülkelerindeki demokrasi zaten tam bir trajikomik sirk oyununa dönüşmüş durumda. Söz konusu olan, bir tür işportaya düşmüş "demokrasidir" (Mobutu'nun yerini iki yüz Mobutucu partinin alması türünden...).

Burjuva sosyal düşüncesinin temelini oluşturan demokrasi/piyasa doğal yöndeşliği tezi, özünde sapkınlık tehdidi taşıyordu ve bugün vardığımız yer de odur. Nitekim, kimi postmodern denilen yorumlar, kendisiyle uyumlu bir toplum varsayıyor ve yöndeşme (uyum) sorgulanamaz bir dogma mertebesine çıkarılıyor. Artık söz konusu olan, reel dünyada olup biteni kavramaya yarayan bilimsel bir çaba değil de hayalî bir politika teorisiyle karşı karşıyayız. Bu da gerçekte var olan kapitalizmin değil de, hayalî kapitalizmin teorisi olan "saf iktisatla" eşleşiyor. Aydınlanma döneminden itibaren formüle edilen "Akıl" varsayımı reddedilip sosyal mantıkların göreliliği ortaya konduğunda, şimdilerde ileri sürülen demokrasi/kapitalizm yöndeşliği bayağı tezini kabul etmek mümkün değildir.

Tersine böyle bir yaklaşım, kapitalizmde içerilmiş gizli otoritarizmin bilincine varmayı sağlar. Zira, kapitalizmin birey/kolektivite (sosyal) diyalektiğine verdiği cevap tehlikeli bir potansiyel içeriyor.

Her topluma özgü olan ve bir gerçeklik olarak yaşanan birey/toplum çelişkisi, modernite öncesi toplumların tamamında bireyin inkârı, bireyin toplum tarafından ehlileştirilmesiyle

aşılmıştı. Birey, ancak ait olduğu aile, klan ya da topluluktaki statüsü ve onun aracılığıyla ayırt edilebilir, tanımlanabilirdi. Modern (kapitalist) dünyada bu ilişkinin unsurları ters yüz oldu: Modernite toplum karşısında bireyin haklarını ön plana çıkardı. Bu tür bir ters yüz oluş, sadece insanın (bireyin) özgürleşmesinin önkoşulu ya da aynı anlama gelmek üzere onun ilk adımı olabilirdi. Zira, onunla eş zamanlı olarak, bireyler arasındaki sürekli saldırganlık potansiyelini de harekete geçiriyor. Kapitalist ideoloji bu gerçeği kendi muğlak etiğiyle ifade ediyor: Yaşasın rekabet, güçlü olan kazansın... Kimi zaman da söz konusu ideolojinin yıkıcılığına, dinî kökenli ya da eski sosyal formasyonların mirası olan etik ilkeler de eşlik etmektedir. Bir kere engeller ortadan kalkıp, barajlar yıkıldı mı, tek yanlı bireysel haklar ideolojisi ancak iğrenç sonuçlar üretebilir. Bu soruna iki farklı yaklaşım Amerikan ve Avrupa ideolojilerinde görülebilir: Amerikan ideolojisi, sosyal eşitlik düşüncesi karşısına mutlak bireysel özgürlüğü koyarken (dolayısıyla aşırı eşitsizlik kabulleniliyor), Avrupa ideolojisi, bu iki unsuru kapitalizm dahilinde uzlaştırarak -ki kapitalizm koşullarında böyle bir şey imkânsızdır- çelişkiyi aşmaya çalışıyor. ABD yurttaşlarının silah taşıma tutkusu bilinen tüm yıkıcı sonuçlarıyla bu vahşi özgürlük kavramının bir tezahürüdür.

O halde, kapitalizmin ötesinde, bireysel haklarla toplumun haklarını uzlaştıracak, uyumlandıracak diyalektik bir sentez ne olabilir? Böylesi muhtemel bir uzlaşma, bireysel ve toplumsal yaşama daha büyük açıklık getirebilir?

Tarihte, birey/toplum uzlaşması olarak anlaşılan sosyalizasyon, farklı mantıklara göre değişik biçimler aldı. Kapitalizm öncesi toplumlarda, söz konusu -gönüllü veya zora dayalı- sosyalizasyon, ortak dinî inançlara bağlılık ya da kurallara veya hanedanlara bağlılık biçimini aldı. Modern toplumdaysa, kapitalist meta ilişkilerinin yayılmasına, genişlemesine dayandı. Meta ilişkileri giderek sosyal yaşamın tüm veçhelerini kuşattı.

Diğer tüm dayanışma biçimlerine (ulusal, aile içi, aşiret, topluluk) büyük ölçüde hâkim oldu. Piyasa yoluyla gerçekleşen bu tarz sosyalizasyon, üretici güçlerde devasa bir gelişme yarattı ama, sisteme özgü yıkıcı niteliği de azdırdı. Artık insanlar ekonomik zatiyetler olarak kimliksiz (pasif) "tüketicilere" (gens) ve politik zatiyetler olarak da pasif seyircilere (yurttaş değil) indirgeniyor. Oysa, bu koşullarda sadece rüşeym halinde var olan demokrasi, tamamıyla farklı bir sosyalizasyonun temelini oluşturur. Bu, sosyal, ekonomik ve politik toplumsal yaşamın tüm veçhelerinin yönetiminde bireye tam sorumluluğunu kazandıran bir sosyalizasyon olabilir.

Eğer, sosyalizm bu tür bir perspektifi içeriyorsa, demokrasi yokluğunda tasavvur edilemez. Aynı şekilde, demokratikleşme de sosyalist bir perspektifte kapitalizmin mantığıyla çatışmaya girmeden mümkün değildir. Öyleyse, demokrasi olmadan sosyalizm olmaz, sosyalist perspektif dışında da demokratik gelişme mümkün değildir.

Okuyucu, ütopik liberalizm/tarihsel kapitalizmi pragmatik yönetimi ilişkisiyle, Sovyet sistemindeki sosyal ideoloji/reel yönetim ilişkisinin benzerliğini (analojiyi) kavramada gecikmeyecektir. Bolşevizmin ideolojisi olan söz konusu ideoloji, 1914 öncesi Avrupa sosyal demokrasisinin ideolojisiydi (Bir kopuş söz konusu değildi). Söz konusu ideoloji, sosyal yaşamın farklı veçhelerinin doğal "yönelişimi" [*convergence*] ilkesini kabullenip, kolaycı bir doğrusal tarihsel gelişme tezini içselleştirerek, tarihe bir "anlam" yükleme çabasındadır. Orada da yönelişim aynı şekilde açıklanıyor: Bu dogmatik düşünce tarzında, (piyasanın yerini alan) ekonominin planlı yönetimi, ihtiyaçlara uygun sonuçlar doğuracaktır. Demokrasi, sadece planın kararlarını destekleyebilir ve buna karşı çıkmak irrasyoneldir. Dikkat edilirse, orada da hayalî sosyalizmle gerçekte var olan sosyalizmin gerekleri çelişiyordu. Süreç, Batı'yı yakalamak üzere üretici güçleri geliştirme yoluna girdiğinde, ciddi reel sorunlarla yüz

yüze gelmek zorundaydı. İktidar, bu kabullenilemez durumu sinik bir pratik ve söylemle itiraf etmekten kaçınıyordu. Oysa, totalitarizm her iki sistemin de ortak yanıydı ve benzer şekilde tezahür ediyordu: sistematik yalan. Eğer Sovyetler Birliği'nde totalitarizm daha şiddetli yaşanmışsa -ki bu bir vakıa idi- bu, farkı giderme kaygısının zoruyla ortaya çıkmıştı. Buna karşılık, ilerilikleri Batı toplumlarına, üzerinde rahat uyuyacakları bir yastık sağlamıştı. Bu yüzden de onun totalitarizmi, daha yumuşaktı (kolay büyüme dönemlerinde yarattığı tüketim imkânı sayesinde...).

Neoliberal dogmadan kopmadan, demokrasiye gerçek anlamını kazandıracak bir yurttaşlar toplumu kurmak mümkün değildir. Dolayısıyla, liberal virüsten yakayı kurtarmak, olmazsa olmaz koşuldur. Aksi halde demokrasi, sermayenin tek yanlı diktasının arzuladığı bir saçmalığa dönüşür.

Bir üst "belirleyici" olarak yönelişim tezini reddetmek, kerteler arasındaki mantık çatışmasını, başka bir ifade ile altbelirleyiciliği kabullenmek, sadece teoriyle pratiği uyumlandıran tarihi anlamanın değil, aynı zamanda tüm alanlarda sosyal ilerlemenin de koşuludur.

IV

Liberalizmin Kökeni

1. Modernite İdeolojisi: Başlangıçtaki Avrupa Versiyonu

Modernite ve ona dahil olan liberal ideoloji, kapitalist gelişme sürecinde Rönesans'tan Fransız Devrimi'ne uzanan üç yüz yıllık dönemde Avrupa'da imal edildi. Modernite insanlık tarihinde bir kopuş demeye geliyordu. Söz konusu kopuş, XVI., XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Avrupa'da ortaya çıkmıştı ama ne ilk doğduğu yerde ne de başka yerde, hiçbir zaman "tamamlanmadı". Farklı modernite versiyonları iç tutarlılığı olan bir bütünlük oluşturuyor ve kapitalist yeniden üretimin ihtiyaçlarına cevap veriyor. Yine de o sınırın ötesinde de bir anlam ifade ettiğini söyleyebiliriz.

Modernite, insanların önceki tarihsel dönemlerin geleneksel sosyal belirleyicilik boyunduruğundan kurtulma isteği ve çabasıdır. Böylesi bir özgürleşme de devlette, ailede, günlük yaşam ve üretim tarzının örgütlendiği toplulukta, iktidarı meşrulaştıran ne varsa reddini gerektirir. O zamana kadar söz konusu meşrulaştırmanın temelini, dinî kaynaklı bir metafizik oluşturuyordu. O da modern siyasetin koşulu olan devletle dinin birbirinden ayrılmasını, radikal bir laikleşmeyi gerektiriyordu.

Modernitenin kapitalizmle eş zamanlı olarak ortaya çıkması bir tesadüf değildi. Yeni üretim tarzı olan kapitalizme özgü sosyal ilişkiler: Teşebbüs özgürlüğü, pazarlara ulaşma özgürlüğü ve özel mülkiyetin dokunulmazlığı (kutsallığı) ilkesi sistem

için bir zorunluluktu. Ekonomik yaşama, modernite öncesi dönemin siyasi iktidarları tarafından konan kısıtlamaların ve düzenlemelerin bertaraf edilmesi gerekiyordu. Böyle bir şey, sadece ekonomik mantığın gereği olan bir işleyiş için zorunluydu. Kapitalizm, siyasi iktidar/zenginlik ilişkisi arasındaki belirleyiciliği ters yüz etti. Eski sistemlerde zenginliğe giden yol siyasi iktidardan geçerken, kapitalizmde bunun tersi geçerlidir: Siyasete giden yol zenginlikten geçer. Başka türlü ifade etmek istersek, iktidarın kaynağı zenginliktir. Fakat, kapitalizm koşullarında gerçekte var olan modernite, zenginlik/iktidar ilişkisi konusunda muğlaklıktan kurtulamadı. Aslında modernite, sosyal yaşamın iki veçhesini oluşturan ekonomik ve sosyal alan ayrımını kabulleniyordu. Bu anlayışta, ekonomik alanın yönetimi, sermaye birikiminin tek yanlı mantığına (özel mülkiyet, teşebbüs özgürlüğü, rekabet) havale edilmişti. Devlet iktidarının yönetimi de, siyasi demokrasinin kurumlarına (yurttaş hakları, çok partili sistem, vb.) terk edilmişti. Böyle bir ayrım, modernitenin vaat ettiği özgürleştirici potansiyeli daha baştan iğdiş etmişti.

Kapitalizm kıskacında yol alan modernite, bu durumdan ötürü çelişkiliydi. Vaat ettiğinin çok azı gerçekleşti ve sonuç tam bir hayal kırıklığı oldu.

Siyasi demokrasi alanındaki ilerleme, ne kadar güdük kalırsa kalsın, modernitenin bizzat kendisi, özgürleşme [*émancipation*] kavramında ifadesini bulan devasa bir potansiyel sosyal gelişmenin başlangıcıydı. Zira, ezilen, sömürülen, baskı altında tutulan sınıfların mücadelesine meşruiyet kazandırdı. Zamanla söz konusu sınıflar, egemen sermayenin iktidarından bir dizi demokratik haklar koparmayı başardı, ki bunlar asla kapitalizmin tek yanlı genişleme mantığının ve sermaye birikiminin spontane sonuçları değildi. Sınıf mücadelesini güçlendirdi, siyasetle sınıf mücadelesi arasında bağ kurarak ona gerçek potansiyelini kazandırdı, velhasıl, siyasi bir dönüşümün yolunu

açtı. Bu arada, söz konusu özgürleştirici potansiyelin gücünü azaltan araçları da geliştirdi.

Eş zamanlı olarak moderniteye eşlik eden kapitalizm, tarihte eşi görülmemiş bir hız ve kapsamda, üretici güçleri geliştirdi. Bu gelişme potansiyeli, insanlığın tamamının maddi sorunlarını çözebilecek düzeydedir. Lakin, kapitalist sermaye birikimine kumanda eden mantık öyle olmasını engelledi. Tersine, insanlık tarihinin şahit olmadığı ve süreklilik arz eden bir zengin-yoksul kutuplaşması yarattı.

Bugün çağdaş toplumlar, kapitalizmin ve gerçekte var olan modernitenin ortaya çıkardığı sorunlarla cebelleşmek durumundadır. Egemen ideoloji tam bir pişkinlikle bu durumu yok sayıyor. Amerikan liberal ideolojisinin kullandığı dil, ne kadar sofistike olursa olsun, söz konusu yok sayma kendini tam bir bönlükle ele veriyor. "Tuzu kuruların" bu söylemi, moderniteye indirgediği tek bir değer tanıyor: bireysel özgürlük. Elbette, güçlünün yasasının diğerlerine dayatıldığı kapitalizm koşullarında, söz konusu özgürlüğün büyük çoğunluk için tam bir yanılsama olduğu gerçeği es geçiliyor (Liberal varsayım, bir zamanlar her askerin sırt çantasında mareşal bastonu taşıması gibi, herkesin birer Rokefeller olabileceğini vaaz eder). Aslında, söz konusu bireysel özgürlük, demokrasinin temeli olan eşitlik talebiyle tam bir çatışma halindedir.

Bu temel ideoloji, sistemin tüm savunucuları tarafından paylaşılıyor. Onlara göre, kapitalizm insanlığın yegâne ufkudur, "tarihin sonudur". En aşırıları, toplumu, bir "bireyler cangılı" gibi tasarlıyor, devletin yatıştırıcı müdahalesine de son verip, siyasi iktidarı sadece "kazananların" çıkarına göre dizayn etmeyi öneriyor... Diğerleriyse, bireysel özgürlüğün aşırılıklarını törpüleyip ona "insani" bir yüz kazandırarak, diktatörlüğü başka gerekçelerle meşrulaştırmayı yeğliyor. Sosyal adalet, "farklılıkların kabullenilmesi", kültürel farkların, çok kültürlülüğün, vb. kabullenilmesi türü argümanlar... Çağdaş gerçek-

liği kabullenmeyi, ona uyum sağlamayı, olup biteni sineye çekmeyi, sorunların çözümünü çıkmaz ayın on beşine ertelemeyi marifet sayan postmodernizm de gerçek sorunları yok sayarak aynı perspektifte yer alıyor.

Oysa, söz konusu modernite, büyük çoğunluk için çifte standart pratiğine dayalı tiksinti verici bir ikiyüzlülükten başka bir şey değildir. Kitlelerin tepkisi şiddetlidir ve bu meşrudur. Gerçekte var olan kapitalizm ve ona refakat eden modernitenin, insanlığa vaat edeceği bir şey yoktur.

Kapitalizm başlangıcından beri ve sürekli olarak, üstesinden gelinemez çelişkilerle maluldü. Bu yüzden, kapitalizmin aşılması bir zorunluluk olarak kendini dayatmaktadır. Bu sosyal gereklilik, çok erken ve her önemli tarihsel aşamada kendini açığa vurmuştur. Modern zamanların üç büyük devriminde onu canlı olarak görüyoruz: Fransız, Rus ve Çin devrimleri. Elbette, modern tarihte, Fransız Devrimi istisnai bir yer işgal eder. Onun radikal kanadı olan Jakobenizm, burjuva toplum projesinin çelişkilerini çok önce kavradı ve teşhir etti. Ve dedi ki: Ekonomik liberalizm demokrasinin düşmanıdır. Bir halk devrimini amaçlıyorlardı, ama bunun için nesnel koşullar henüz olgunlaşmış değildi. Koşullar henüz burjuva devriminin ötesine geçmeye uygun değildi. Bu radikal akımdan doğmakta olan kapitalizmin ilk radikal eleştirisini yapacak, Babeufçüler denilen ilk komünistler kuşağı ortaya çıktı. Aynı şekilde, Rus ve Çin devrimleri de ilgili toplumların henüz hazır olmadığı hedeflere yöneldiler ve üstesinden gelemeyecekleri roller üstlendiler. Söz konusu her üç devrimin arkasından (diğerlerinden farklı olarak) restorasyonun (karşı-devrim) gelmesi bir tesadüf değildi. Yine de bu üç devrimim büyük anlarında yarattıkları ilerlemeler, gelecek için canlı semboller olmaya devam ediyor. Zira, projelerinin temeline, insanların eşitliğini ve meta yabancılaşmasından kurtuluşu koymuşlardı. Elbette, Fransız Devrimi bu konuda erken doğumun izlerini taşıyordu.

Genel bir çerçevede, Avrupa'da kapitalizmin gelişmesine eşlik eden tarihsel koşullar, ezilen sınıflarda politik sınıf bilincinin olgunlaşmasını kolaylaştırdı. Söz konusu bilinç, Fransız Devrimi'nin ilerlemelerinden esinlenerek daha XIX. yüzyılın ilk çeyreğinde ortaya çıkmıştı. XX. yüzyılın sonunda da sermayeyi "uyum"a zorlayacak büyük işçi eylemlerinin ortaya çıkmasını sağladı. Sermayenin mantığıyla çelişen sosyal talepleri dillendirdi. Artık, özgürlüğün çatışmalı bir tamamlayıcısı olarak "eşitliğin" değeri kendini dayatıyordu.

Meta yabancılaşması, insani değerler arasında özgürlüğü [*liberté*] ayrıcalıklı bir konuma getirdi. Bu, genel bir çerçevede bireylerin, ama asıl kapitalist müteşebbisin enerjisini açığa çıkarıp onun ekonomik gücünü arttıran özgürlüktür... Buna karşılık, eşitlik doğrudan kapitalizmin bir gereği olarak ortaya çıkmıyor. Yasalar karşısındaki (kısmi) eşitlik, kapitalist müteşebbisin önünü açarken, serbestleşmiş (özgür) işçiyi ücretli statüsüne mahkûm ediyor. Artık işçi, bir meta olan iş gücünün (çalışma kapasitesinin) satıcısıdır. Daha üst seviyede "eşitlik" değeriyle "özgürlüğün" değeri çatışmaya giriyor. Kıtanın tamamında olmasa da, Avrupa'nın bir bölümünün tarihinde, özellikle de Fransa'da her iki değer (eşitlik ve özgürlük) eşitlik temelinde ifade edildi, Cumhuriyet parasında olduğu gibi. Bu bir tesadüf değildi. Bu, karmaşık ve çatışmalı bir ikiliktir. Şüphesiz, şiddetli kitle eylemleri (özellikle Fransız örneğinde bu açıktır), burjuvazinin emelleri karşısında özerkleşme yolları arıyordu. Bu çelişki, Montagnardlar tarafından açıkça dile getirilmişti. Haklı olarak, (Amerikan tarzı) "ekonomik liberalizm" demokrasinin düşmanıdır sloganını ortaya atmışlardı (Demokrasinin emekçi çoğunluk için de bir anlamı olmalıydı).

Bu gözlemlerden hareketle, bugün de bariz olan Amerikan toplumu ve kültürü ile Avrupa toplumu ve kültürü arasındaki farklılığa açıklık getirmeye çalışacağım. Esasen, ABD egemen sermayesinin işleyişiyle Avrupa egemen sermayesinin işleyişi

arasında ekseri tevatür edildiği gibi bir farklılık yoktur. Sözde Anglosakson kapitalizmiyle Ren kapitalizmi karşıtlığı olarak ifade edilen şey... Şüphesiz bunların çıkarları arasındaki bağdaşma, üçlü'nün (ABD-Avrupa-Japonya) sağlamlığını açıklıyor. Fakat, zımni de olsa, toplum anlayışı ve bilinçleri oluşturan toplum projesi bilinci bakımından oldukça önemli farklar söz konusudur. ABD'ye özgürlük değeri, hiçbir sorun yaratmadan, tek başına tüm alanı kapsıyor. Avrupa'daysa, özgürlük, eşitlik değeriyle bağlantılı olarak sürekli gemlenmiştir ve onunla bütünleşmek durumundadır.

Amerikan toplumu eşitliği hakir görür. Orada, aşırı eşitsizlik sadece hoş görülmekle kalmaz, aynı zamanda özgürlüğün vaat ettiği "başarının" da sembolü sayılır. Oysa, eşitlik olmadan özgürlük bir vahşettir. Söz konusu tek yanlı ideolojinin her alanda ürettiği şiddet, bir tesadüf eseri olmadığı gibi, radikalleşmenin bir emaresi de değildir. Tam tersi söz konusudur. Bugüne kadarki Avrupa egemen kültürü, her zaman eksik olsa da, eşitlik ve özgürlük değerlerini birleştirebildi. Zaten bu birliktelik, sosyal demokrat tarihsel uzlaşmanın da temelini oluşturmuştu. Maalesef, çağdaş Avrupa'nın evrimi, şimdilerde, bir model mertebesine yükseltilip, tartışmasız hayranlık uyandıran Amerikan toplumuna ve kültürüne doğru meylediyor.

Avrupa tarihi bir yanda ekonomi, diğer yanda da politika arasında bir eklemlenme oluşturan ve her ikisinin özerkliğinin korunduğu ikili bir anlayışa dayanıyordu.

Amerikan ideolojisi böyle bir nüanstan habersizdir.

2. AMERİKAN İDEOLOJİSİ: KATIKSIZ LİBERALİZM

Daha önce başka yerde yazdığım için, burada din ve onun yorumuyla, modernizasyon, demokrasi ve laiklik süreçleri arasındaki karmaşık ilişkinin tahliline girmeyeceğim. Sadece sonuçları dört tezde özetleyeceğim:

Modernleşme, laiklik ve demokrasi dinî yorumların evriminin (ya da devriminin) bir sonucu değildir, tersine din istese de istemese de onların gereklerine uyum sağlamıştır. Bu uyum da sadece Protestanlığa özgü bir şey değildir. Farklı bir biçimde olsa da, Katolik dünyasında da aynı şey gerçekleşmiştir. Her hâlükârda dogmalardan arınmış bir din anlayışı yaratılmıştır.

Bu anlamda Reform, her ne kadar (Weber'in) tezi özellikle Protestan Avrupa'da büyük kabul görse de kapitalizmin gelişmesinin "koşulu" değildi. Reform, Avrupa'nın "feodal" geçmişinden ve onun ideolojisinden, dahası onun Hristiyanlık öncesi yorumundan radikal bir kopuşun ideolojisi değildi. Tam tersine, onun ilkel ve bulanık bir biçimiydi.

Aslında, söz konusu olan, "egemen sınıfların reformuydu," ki Ulusal Kiliseler'in (Anglikan ve Lutherci) kurulmasıyla sonuçlanmıştı. Egemen sınıfların denetimi altındaki Reform, doğmakta olan burjuvazi ile monarşi ve kır kesiminin büyük toprak zenginleri arasında bir uzlaşmaya, emekçi sınıfların ve köylülüğün tehdidini etkisizleştirip denetim altına almaya dayanıyordu. Luther'in oluşturduğu, Marx ve Engels'in de tahlil ettiği bu gerici uzlaşma, söz konusu ülkelerin burjuvazilerinin Fransa'daki gibi radikal bir devrimi önlemelerini sağladı. Bu modelin yarattığı laiklik de bugüne kadar hep güdük kaldı. Katolik evrensellik düşüncesini gerileten Ulusal Kiliseler bir tek işlev gördü: Monarşinin temelini takviye etmek; monarşinin Eski Rejim'in güçleriyle yükselmekte olan burjuvazi arasındaki hakem rolünü güçlendirmek, milliyetçiliği özendirip, sosyalist enternasyonalizmin daha sonra önerdiği yeni evrensellik biçimlerini geciktirmek.

Fakat, kapitalizmin zuhuruyla ortaya çıkan sosyal dönüşümler sonucu, yaşam koşulları kötüleşen halk katmanlarını etkisi altına alan başka reform hareketleri de ortaya çıktı. Orta Çağ'ın "Bin Yılcılık"ı türü eski tarz mücadele yöntemleri geliştiren bu hareketler, çağlarının ilerisinde değil, tersine çağın ge-

reksinmelerinin gerisinde kalmışlardı. Emekçi sınıfların, yeni koşullarda etkin bir sosyal güç olarak tarih sahnesine çıkması için laik ve demokratik halk hareketlerini ateşleyen Fransız Devrimi'nin arkasından da sosyalizmin ortaya çıkması gerekti. Söz konusu Protestan mezhepleri, fundemantalist (köktendinci) yanılsamalarla maluldü ve ABD'de olduğu gibi apokaliptik (kıyamet tellallığı yapan) "mezheplerin" ortaya çıkmasına uygun bir zemin yarattı.

ABD'nin politik kültürü, Aydınlanma Felsefesi [*Lumières*] ve özellikle devrimden sonraki dönemde biçimlenen Fransa'daki politik kültürden farklıydı ve farklı ağırlıklarda da olsa Avrupa'nın önemli bir kısmının tarihini de etkilemişti. Bu kültür farkı (Irak Savaşı'nda uluslararası hukuka uyup uymaması konusunda olduğu gibi), kriz anlarında açıkça ortaya çıkıyor.

Politik kültür, uzun bir tarihsel dönemin eseridir ve her ülkeye özgü özelliklere sahiptir. Bu bağlamda ABD'de geçerli politik kültür, kıta Avrupası politik kültüründen ayrılıyor. ABD'de New England'da fanatik Protestan mezhepleri, Amerika yerlilerinin jenosidi, siyahların köleleştirilmesi, XIX. yüzyıl boyunca birbirini izleyen göç dalgasına eşlik eden cemaatçilik [*communautarismes*], farklı bir politik kültür yarattı.

XVII. yüzyıl İngiltere'sinden göç etmek zorunda kalan Protestan mezhepleri, çok farklı bir Hristiyanlık yorumu geliştirdiler. Bu yorum, Katoliklerin ve Ortodoksların –aynı aşırılık düzeyinde olmayan–, Avrupa'daki Protestanların çoğunluğunun ve İngiltere'deki egemen Anglikanların yorumundan çok farklıydı. Bir bütün olarak Reform hareketi, Katolikliğin ve Ortodoksluğun yeni bir yorumla marjinalleştirdiği, Hristiyanlığın Yahudiliğin devamı değil, ondan bir kopuş olduğuna dair yorumun yerine, Eski Ahit'i ihya etmekten ibaretti. Okuyucu, Hristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlık arasındaki reel ve sözde farklarla ilgili yazdıklarıma bakabilir. Yaygın Amerikan-Protestan söyleminin popülerleştirdiği

Judéo-chrétien (Yahudi-Hristiyan) nitelemesi, bu iki tek tanrılı din arasındaki ilişkinin yönüne dair görüş farkını yansıtıyor. Katolikler (Ortodokslar değil), derin imandan değil de siyasi oportünizmle bu görüşe katıldı.

Bilindiği gibi, kapitalizmin doğuşuna, bir sebep-sonuç ilişkisi içinde eşlik eden Reform hareketi, modern sosyal düşüncede çok farklı şekillerde yorumlandı. Weber'in ortaya attığı ve Anglosakson ve Protestan dünyada büyük revaç bulan hâkim düşünceye göre, Reform kapitalizmi mümkün kıldı. Onun karşısında Marx'ın tezi vardı ki Reform'a kapitalist dönüşümlerin neden olduğunu ileri sürüyordu. Oradan da bir sürü Protestanlık yorumu türedi. Bu Protestan mezhepleri kapitalizmden kaynaklanan kitle tepkisini manipüle etti ya da bizzat kendisi egemen sınıfların stratejisi tarafından manipüle edildi.

Dinî içeriğe sahip ideolojiler ve dillendirdikleri değer sistemleri, elbette, kapitalizme karşı ilkel bir tepki biçiminde tezahür ediyordu. Rönesans, bazı veçheleri itibariyle daha ileriye gitti (Makyavel onun en çok bilinen tanığıdır). Rönesans, Katolik İtalya'da uygun bir ortam buldu. Bazı İtalyan kentleri, tam bir ticaret toplumuydular ve zengin pay sahipleri birlikler tarafından yönetiliyorlardı (Venedik, bu alanda en bariz örnekti). Kapitalizmin ilk biçimleriyle ilişkiler kurdu ki bu ilişkiler, daha sonraki dönemin kapitalizm/Protestanlık ilişkisinden çok daha açıktı. Daha sonra, Aydınlanma Felsefesi (*Lumières*), Katolik (Fransa) ve başka Protestan ülkeleri (İngiltere, Hollanda ve Almanya) etkisi altına aldığında, dinî reform geleneğinden çok Rönesans geleneğinde yer aldı. Laikliğe gerçek içeriğini kazandıran radikal Fransız Devrimi, dinî yorum alanının tam dışına çıkıp, büyük ölçüde kendi eseri olan modern politika alanında yer aldı.

ABD'de (New England) geçerli olan Protestanlığın özel biçimi, bugüne kadarki Amerikan ideolojisini önemli ölçüde belirledi. Zira, yeni Amerikan toplumu Amerika kıtasını fet-

he çıkarken, onu bir meşrulaştırma aracı olarak kullanacaktı. Yapılanlar İncil'deki kavramlarla meşrulaştırılıyordu. (Vaat edilmiş toprakların İsrail tarafından şiddetle fethedildiği temasının, Kuzey Amerika söyleminde bıkkınlık derecesinde tekrarlanması gibi.) Daha sonra, ABD, "Tanrı'nın" onlara gerçekleştirmeyi emrettiği projeyi tüm dünyaya yayma işine girişti. Zira, Amerikan toplumu kendini Tanrı'nın "seçilmiş halkı" olarak görüyordu. Aslında bu Nazi terminolojisindeki Herrenvolk'un eş anlamlısıydı. Bugün de aynı şey söz konusu... Bu yüzden Amerikan emperyalizmi (imparatorluğu değil) kendinden öncekilerden daha vahşi (zira, onlar kutsal bir misyonun taşıyıcısı oldukları iddiasında değildi).

Elbette, söz konusu Amerikan ideolojisi, Amerikan emperyalist yayılmasının sebebi değil. Emperyalist yayılma, sermaye birikiminin mantığının sonucudur ve bütünüyle maddi çıkarlara hizmet ediyor. Fakat, söz konusu ideoloji, onunla mükemmel bir uyum içinde. Kartları o karıyor.

İşte bugüne kadarki Amerikan toplumu, bu sekter fundemantalist Portestanlık tarafından biçimlendirildi. Doğası gereği dinci olan bu toplum, tüm gözlemcilerin -kimi zaman safça- ifade ettikleri gibi, hiçbir zaman gerçek anlamda laik bir toplum olmadı, oradaki laiklik, "tüm dinlere saygılı olmayla" sınırlıydı.

Doğrusu, olayların zoruyla geçmişin geleceği belirlediğini düşünenlerden değilim. Tarih toplumları dönüştürüyor. Nitekim, Avrupa'da olan da odur. Maalesef, Amerika tarihinin evrimi, başlangıçtaki kötülüğü ortadan kaldırmak yerine onu daha da azdırdı. Bunda da "Amerikan Devrimi'ne" özgü nedenler ve birbiri ardına gelen göç dalgaları etkili oldu.

1789 Devrimcilerinin ve bugünün devrimcilerinin çok beğendikleri "Amerikan Devrimi", sosyal içerikten yoksun, sınırlı bir bağımsızlık savaşıydı. İngiliz monarşisine isyan eden Amerikan kolonileri, asla ekonomik ve sosyal ilişkileri dönüş-

türmeyi düşünmüyorlardı. Sadece, anavatanın egemen sınıflarıyla kârları paylaşmak istemiyorlardı o kadar... İktidarı, sömürgecilik dönemindekinden farklı bir şey yapmak için talep etmiyorlardı. İktidarı, sömürgecilik döneminde yapılanı daha büyük kararlılıkla sürdürmek, daha çok kâr için istiyorlardı. Hedefleri, her şeyden önce Batı'ya doğru yayılmayı sürdürmekti ki bu da Yerlilerin [*Indiens*] jenosidini gerektiriyordu. Bu bütünlük içinde, köleliğin devamı sorunu asla tartışma konusu yapılmıyordu. Amerikan devriminin büyük liderlerinin neredeyse tamamı köle sahibiydi ve bu konuda sarsılmaz önyargıları vardı.

Doğal olarak, Yerlilerin jenosidi de Tanrı'nın "yeni seçilmiş halkının" kutsal misyonu sayılıyordu. Sanılmasın ki bu, artık tamamen geçmişte kalmış bir şeydir. 1960'lara kadar jenosit gururla bir hak olarak görülüyordu (bu durum Hollywood filmlerinde iyilik sembolü kovboy ile kötülük sembolü yerliyi karşı karşıya getiriyordu) ve birbiri ardından gelen nesillerin eğitiminde de önemli bir unsurdu.

Kölelik konusunda da aynı şey söz konusuydu. Devrimden sonra köleliğin lağvedilmesi için de yüz yıla yakın bir zaman geçecekti. Fakat, köleliğin yasaklanması, Fransız Devrimi'nin ortaya attığı gibi ahlaki gerekçeye dayanmıyordu. Tersine, sermayenin genişlemesinin ihtiyacına cevap verdiği için köleliğin lağvedilmesi gündeme gelmişti. Köleliğin lağvedilmesinin ardından da siyahlara asgari sivil hakların tanınması için yüz yıl daha geçmesi gerekecekti. Yine de egemen kültürde içerilmiş olan ırkçılık, sarsılmadan yerinde kalmıştı. 1960'lı yıllara kadar linç ediyorlardı ve aileler ölümleri izlemek için piknik yapıyorlar ve aralarında bir önceki linçte öldürülenlerin fotoğraflarını değiş tokuş ediyorlardı... Bu durum daha sonra "adalet" dağıtımıyla sürdü. Çoğunluğu siyah, binlerce insan idam edildi ki bunların en az yarısının masum olduğu biliniyordu, ama bu durum kamuoyunu isyan ettirmiyordu.

Peşi sıra gelen göç dalgası da Amerikan ideolojisinin oluşmasında ve güçlenmesinde etkili oldu. Elbette göçmenler kendilerini göçe zorlayan baskı ve sefaletten sorumlu değillerdi. Tam tersine kötülüklerin kurbanıydılar. Fakat, koşullar -göç-, onları geldikleri yerde ait oldukları sınıfın koşullarını dönüştürmek için verdikleri kolektif mücadeleden uzaklaştırdı ve gittikleri ülkenin kişisel başarı ve bireysel kurtuluş ideolojisine katılmalarını sağladı. Söz konusu katılım, bu işi mükemmellikle yapan Amerikan sistemi tarafından da özendirildi. Bu durum, henüz yeteri kadar olgunlaşmamış sınıf bilincini geciktirdi, zira, her yeni göç dalgası politik bilincin kristalize olup somutlaşmasına sekte vuruyordu. Fakat, bir yanda Amerikan toplumundaki "cemaatçiliği" özendirip güçlendiriyordu. Zira, "bireysel başarı" güçlü bir topluluk aidiyetini dışlamıyordu (İrlandalılar, İtalyanlar, vb.), aksi halde bireysel soyutlanma katlanılamaz bir hâl alırdı. Bu tür bir aidiyet de -ki Amerikan sistemi onu hem kullanıyor hem de özendiriyordu- sınıf bilincini köreltip, yurttaşlığın gerçekleşmesini önlüyordu.

Paris halkı "güneşi fethetmeye" hazırlanırken (Bununla 1871 Paris Komünü'nü hatırlatmak istiyorum), ABD'de peşi sıra gelen yoksul göçmen kuşaklarının (İrlandalılar, İtalyanlar, vb.) oluşturdukları çeteler, egemen sınıflar tarafından kurnazca manipüle ediliyorlar ve birbirlerini öldürüyorlardı.

İşte ABD'de geçerli ideolojiyi İngiltere ve Kanada'dan ayıran nedenler burada aranmalıdır.

Başlangıçta, Protestan Avrupa'daki -İngiltere, Almanya, Hollanda, İskandinavya- anlayış, İncil'e dönüş türü, hafif dozda da olsa, ABD'dekine benzer unsurlar içeriyordu.

ABD'de geçerli ideolojiyse, diğerleriyle mukayese edilemez bir tarikat bağnazlığıyla maluldü. Avrupa ülkelerinde işçi sınıfı, bariz bir sınıf bilincine sahipti. Oysa, ABD'de birbiri ardından gelen göç dalgaları sonucu toplumsal bilinç kısırlaşmış, sınıf

bilincinin oluşması engellenmişti. Bir başka fark da Avrupa'da işçi partilerinin varlığıydı. Söz konusu partiler, liberal ideolojiyle eşitlikçi değerlerin bir bileşimini (kombinezonunu) dayatabilmişlerdi. Oysa, eşitlikçi değerler sadece kapitalist sistemin mantığına yabancı değil, aynı zamanda onunla çatışma halindedirler. Elbette, söz konusu bileşim (kombinezon) bir ülkeden diğerine, bir dönemden diğerine farklılıklar arz ediyordu. Sonuç itibariyle, egemen ekonomik kerte karşısında siyasetin özerkliğini koruyabildiler. Kanada'nın durumu ilginçtir. Nitekim Kanada da genç bir göçmen ülkesiydi, ama, orada sınıf bilincini bastıracak sıklıkta göçmen akını söz konusu olmadı. Bu da ABD ideolojisini dışlamayı sağladı (en azından şimdilik öyle). Belki bir başka neden de, anavatandan kopmak istemeyen "kralcıların" Amerika'daki fanatik tarikatların yorumunu paylaşmamalarıydı.

ABD'de bir işçi partisi yok, hiçbir zaman da olmadı. Güçlü işçi sendikaları da "apolitikti". Velhasıl, kavramın genel anlamında öyleydiler. Bir kere, kendilerine yakın bir siyasi partiyle ilişkide değildiler. Öyle bir siyasi partinin yokluğunda, kendilerinin oluşturduğu sosyalist bir ideoloji de yoktu. Onlar da toplumun tamamı gibi rakipsiz liberal ideolojiyi paylaşıyorlardı. Belirli ve sınırlı haklar için mücadele ediyorlar, ama, asla liberalizmi tartışma konusu yapmıyorlar. Bir bakıma "postmodernistler" ve hep öyleydiler.

İşçi sınıfının sosyalist ideolojisinin yokluğunda, "cemaatçi" [*communautaires*] ideolojilerin boşluğu doldurması mümkün değildir. En radikalleri olan siyah toplumu için de aynı şey söz konusudur. Zira, topluluk ideolojisi sadece kendi alanıyla sınırlı bir mücadele yürütebilir ve genelleşmiş ırkçılık çerçevesini aşamaz.

ABD'ye özgü, İncil kökenli dinî ideoloji egemenliği ve işçi partisi yokluğu, eşi görülmemiş bir tek parti durumu ortaya çıkardı ki bu, *de facto* sermayenin partisiydi.

İki parçadan oluşan bu tek parti, aynı temeli, liberalizmi paylaşıyor. Her ikisi de iktidarsız, güdük demokratik yaşama katılan azınlığa –seçmenlerin %40'ı– hitap ediyor. Her birinin orta sınıf içinde taraftarları, destekçileri var. Zaten emekçi sınıflar oy kullanmıyor. Kendilerine özgü bir söylemleri var. Her biri sermayenin belirli bölümlerinin (lobilerin) ihtiyacına cevap veriyor ya da topluluklar tarafından destekleniyor.

Bugünkü Amerikan demokrasisi, benim "düşük yoğunluklu demokrasi" dediğimin ileri bir modelini oluşturuyor. İşleyişi de seçim demokrasisi pratiğine dayanan siyasi yaşamın yönetimiyle sermaye birikimi yasalarına göre işleyen ekonomik yaşamın birbirinden tam ayrılmışlığına dayanıyor. Üstelik bu ayrım, radikal bir eleştiri konusu olmadığı gibi tam bir konsensüse mazhar oluyor. Oysa, bu tür bir ayrım, siyasi demokrasinin tüm yaratıcı potansiyelini yok ediyor. Temsilî kurumları (parlamento, vb.) iğdişleştirip, "piyasa" karşısında iktidarsızlaştırıyor ve onun diktasını kabulleniyor. Böylesi koşullarda, Demokratlara ya da Cumhuriyetçilere oy vermenin hiçbir kıymetiharbiyesi yok, zira, kaderiniz yaptığınız seçim tercihine değil, piyasanın cilvelerine bağlı...

Görülebileceği gibi, Avrupa da benzer nitelikte sefil bir sapma riskinden muaf değil. Sosyalist partilerin liberalizme katılması ve çalışma hayatının krizi, daha şimdiden o yola girildiğini gösteriyor. Elbette o yoldan çıkma imkânı da var...

Bu nitelikten ötürü, Amerikan devleti ekonominin (sadece ekonominin) hizmetindedir. Başka türlü söylemek istersek, sermayenin hizmetinde sadık bir hizmetçi ve başkaca hiçbir sosyal kaygı söz konusu değil... Öyle oldu, zira, Amerikan toplumunun tarihsel oluşumu, emekçi sınıflarda bir politik sınıf bilincinin oluşmasını engelledi.

Buna karşılık, Avrupa'da devlet sosyal çıkarların yüzleşme ve çatışma odağı oldu, bir tarihsel uzlaşma ortaya çıkararak, oradaki demokrasi pratiğine reel bir içerik kazandırdı. Eğer

devlet, sınıf mücadelesinin baskısıyla bu tür rol üstlenmeye zorlanmazsa, sermaye birikiminin tek yanlı mantığı karşısında, ABD'de olduğu gibi, saçma bir pratiğe dönüşür.

İşte, "en eski" ve "en ileri" olduğu söylenen Amerikan demokrasisinin kurumlarını, bu bütünlük içinde kavramak gerekir.

ABD başkanlık sistemini keşfetti. O dönemde, bu olağandı, zira (seçilmiş bile olsa), hükümdar olağan sayılıyordu. Fransa'da, 1793-1798 sürecinde, hükümdar (monarşi) sorunu gündemden atılmıştı. ABD'deki başkanlık sistemi, bir yıkım tablosu ortaya çıkardı. Bu eskisinden daha çok aynı netameli işlevi sürdürüyor.

Başkanlık sistemi, fikirler arasında tercih yerine, fikirlerin taşıyıcısı olan şahsiyetleri ve onların programını ikame ederek, politik tartışmayı çarpıtıyor. Daha da ötede, seçim tartışmasını –kaçınılmaz olarak– iki politik şahsiyete indirgiyor, bu şahsiyetlerden her birinin olabildiğince geniş bir oy tabanına ulaşmak, bu amaçla da merkezdeki daha az politize olmuş kararsızların oyunu almak için mücadele etmesi gerekiyor. Bu da son tahlilde, radikalleşmenin önünü kesip, muhafazakârlığı besliyor.

Bu –doğası gereği– muhafazakâr başkanlık sistemi, tüm Latin Amerika'ya da kolayca ihraç edildi. Zira, bu kıta ülkeleri aynı Kuzey Amerika'da olduğu gibi –XIX. yüzyılın başında– güdük bir siyasi devrim sonucu kurulmuşlardı ve başkanlık sistemi tamı tamına uygun düşüyordu. Daha sonra, söz konusu başkanlık sistemi, Afrika ve Asya'nın önemli bir kısmına da sirayet etti. Malum olduğu üzere, oralardaki ulusal kurtuluş hareketleri de güdüktü.

Fakat, şimdilerde Avrupa'yı da istila etmek üzere. Oysa, orada Bonaparte popülizmine bulaşmış demokratlarda kötü anılar bırakmıştı. Fransa, De Gaulle Cumhuriyeti'yle başkanlık sistemine kapıyı araladı, ama bu, Fransız toplumunda demokrasiyi

ilerletmeye değil, geriletmeye yaradı. Aslında başkanlık sistemi lehine ileri sürülen gerekçe: İstikrarsız hükümetler argümanı, tam bir eyyamcılıktı.

Başkanlık sistemi, farklı çıkarlar koalisyonunu özendirerek, başkanlık yarışında iki rakibin arkasında toplanmasına neden oluyor. Bu da alternatif toplum projesine sahip, gerçek siyasi partilerin (bu arada sosyalist partilerin) oluşmasını engelliyor. Bu anlamda, Cumhuriyetçi/Demokrat diye iki parti söz konusu değil. Julius Nyerere'nin mizah içeren ifadesiyle "iki tek parti" söz konusu. Aslında, bu, düşük yoğunluklu demokrasiyi çok iyi tanımlıyor. Zaten Amerikan emekçi sınıfları da durumu öyle algıladığı için –ki haklılar– oy kullanmıyorlar, zira, oy kullanmanın hiçbir kıymetiharbiyesi olmadığını biliyorlar.

Muhtemel bir sosyal radikalleşme aracı olmak bir yana, Amerika'ya özgü demokrasi pratiği hep olduğu gibi, muhafazakârlıkla tam bir uyum içindedir.

Bu koşullarda, Amerikan demokrasisinin aynı şekilde olumlu sayılan diğer boyutları da tersine rücu ediyor.

Örneğin, seçilmiş yerel iktidarları daha çok yetkiyle donatan ademimerkeziyetçilik [*décentralisation*], aslında demokrasiyi değil de yerel güç odaklarının, saygın zevatın [bizdeki eşraf, vb.] çıkarlarını gerçekleştiriyor. Bir de tabii yerel cemaatçilik [*communautairiste*] bilincini güçlendiriyor. Fransa'da, desantralizasyon sonucu oluşturulan yeni bölgelerin, ulusal düzeydekine göre neredeyse tamamen daha sağa kayması bir tesadüf değil.

Amerika'da, sürekli bir bürokrasinin yokluğu, Liberaller tarafından Avrupa'daki köklü bürokratik gelenek karşısında bir üstünlük sayılıyor. Oysa, bu durum, muhafazakâr siyasi iktidara, programını uygulamada, sorumsuz ve ekseri iş çevrelerinden gelen unsurları kullanma imkânı veriyor –ki bu unsurlar hem savcı hem yargıç konumundalar–. Bu, gerçekten bir avantaj mı? Fransa'da mizahi olarak "l'Énarchie" kavramıyla ifade

edilen eleştirilerde elbette haklılık payı var, ama, gerçekten demokratik olarak oluşturulan bir bürokrasi daha iyi (veya daha az kötü) değil midir? Hiç değilse, uzak bir ideal olan bürokrasinin olmadığı bir toplumsal düzen kurulana kadar?

Şimdilerde moda olan ve düşüncesizce yapılan "bürokrasi" eleştirileri, aslında kamu hizmetleri düşüncesine karşı yürütülen kampanyadan bağımsız değil. Amaç, kamu hizmetlerini özelleştirerek, bu alanı bir kâr kategorisine dönüştürmek. Oysa, gerçek dünyaya tarafsız bir bakış, ("bürokratiklikle" suçlanan) kamu hizmetlerinin ileri sürüldüğü gibi verimsiz (etkin) olmadığını ortaya koyuyor. Nitekim, ABD ile Avrupa arasında sağlık sistemlerinin karşılaştırılması, durumun hiç de öyle olmadığını gösteriyor. ABD'de (ki büyük ölçüde özelleştirilmiş durumdadır) sağlık hizmetlerine ayrılan pay GSMH'nin %14'ü iken, (sağlık hizmetlerinin büyük ölçüde kamu hizmeti niteliği taşıdığı) Avrupa'da eşit düzeydeki GSMH'nin %7'si sağlığa ayrılıyor. (Sağlık hizmetinin kalitesi bakımından), karşılaştırma Avrupa'nın lehine sonuçlanıyor. Elbette, ABD'de ilaç oligopollerinin ve sigorta şirketlerinin kârı Avrupa'dakinden çok yüksek. Daha da ötede, demokrasilerde kamu hizmetleri şeffaf olmak durumundadır. Oysa, metalaşmış (özelleştirilmiş) hizmetler, "ticaret gizliliği" koşullarında zorunlu olarak saydam değildir. (Demokrasi yoluyla sosyalizasyon demek olan) kamu hizmetlerini, (piyasa aracılığıyla sosyalleştirme demek olan) özel hizmetlerle değiştirmek, ekonomik ve politik kertelerin birbirlerinden tamamıyla bağımsız alanlar olduğuna dair geçerli konsensüsü güçlendirmek anlamına gelir. Oysa, bizzat bu konsensüsün kendisi demokrasinin radikalleşme potansiyelini yok ediyor.

"Bağımsız yargı" ve yargıçların seçimle saptanması ilkesinin, her zaman muhafazakâr (dahası gerici) ön yargılarla nasıl uyuştuğu ortadayken, demokrasinin radikalleşmesini sağlamak bir yana, onun önünde bir engel oluşturduğu bir vakıa-

dır. Söz konusu model (Fransa'da olduğu gibi), başka yerlerde de benimsenme yolunda, ama, burada sonuçlarının yorumuna girmeyeceğim.

Amerika'nın adalet dosyası da ABD'deki demokrasinin çapını göstermesi bakımından kaydedilmeye değer. Amerikan yargı sistemi, bir kere çok pahalı, bir tür *a la carte* yargı sistemidir. Her zaman dayandığı İngiliz Ahkâm-ı Umumiyesi'ni, liberalizmin tek yanlı ilkesi doğrultusunda yorumluyor. Başka türlü ifade edersek, zenginler lehine yorumluyor. Tamamıyla ırkçı, aşırı kaba bir adalet sistemi söz konusudur. (Mahkûm edilen siyahların %50'nin masum oluşu bir sorun yaratmıyor!) Bu arada, ABD'nin dünyada oran olarak cezaevlerinde en yüksek nüfusa sahip bir ülke olduğu da hatırlanmalıdır.

Fransa'da, Dreyfus Olayı tüm toplumu ve siyaset dünyasını harekete geçirmişti. ABD'deyse, Sacco ve Vanzetti'yle Rosenbergler'in ve daha az tanınan, daha nicelerinin durumu, kamuoyunu kımıldatmadı bile. İnsanların yargıçların adaletsizliğinden kuşku duymaya ne hakları var ne de böyle bir şey akıllarından geçiyor. Sözde "devletten bağımsız" ama aslında belediye seçmeninin etkisi altındaki yargıçlar, Avrupa'da ya da dünyanın birçok yerinde olduğu gibi, yazılı bir hukuka bağlı değiller. Yargıçlar, Ahkâm-ı Umumiye ilkesinin bir gereği olarak, "hukuku bizzat kendileri yaratıyorlar". Oysa, bu tarz yargı geleneği, ilkel toplumlara özgüdür ve artık çoktan geride kalmıştır. Bu koşullarda, mahkemelerin kararı önceden bellidir. Yüksek Mahkeme, oğul Bush'u başkanlığa taşıyan seçim yolsuzluğunu onayladı, zira, mahkeme üyelerinin çoğunluğu Cumhuriyetçiydi, tarlalara atılmış oy sandıklarını dikkate alarak, seçimi ertelemeye zorlayacak bir yazılı hukuka dayanmıyorlar, "kendi vicdanlarına" göre, karar vermişlerdi! Benzer yargılama pratikleri, demokrasi oldukları iddiasında olmayan ülkelerdeyse, "eş-dost kayırıcılığı (nepotizm)" sayılıyor...

BU MODELDE KISKANILACAK NE VAR?

Fundamentalist bir söylemle dayatılan dinin gücüne eşlik eden, ezilen sınıfların siyasi bilinç zaafı, Amerikan iktidar sistemine geniş bir hareket alanı kazandırıyor. Netice itibariyle de demokrasi pratiğinin içini boşaltıp onu bir tür anlamsız seçim ritüeline dönüştürüyor (politik şovlar, seçim kampanyası tantanaları, defileler...).

Fakat, bu durum aldatmamalıdır. Zira, asıl kumanda mevkiinde olan dine dayalı fundemantalist dinî ideoloji değildir. Onun asıl iktidar sahiplerine –sermayeye ve onun devlet katındaki hizmetkârlarına– kendi iktidarını dayatması söz konusu değil. Tüm kararlar işine geldiği şekilde sadece sermaye tarafından alınıyor, arkasından da bu çıkarları meşrulaştırıp kabullendirmek için söz konusu Amerikan ideolojisi harekete geçiriliyor. Bu amaçla seferber edilen araçlar da –eşi görülmemiş sistematik dezenformasyon– eleştirel düşünceyi tecrit edip sürekli bir pis şantaja tabi tutuyor. Velhasıl, iktidar kamuoyunu kolaylıkla manipüle edip bönleştiriyor.

Bu koşullarda, Amerikan egemen sınıfı ikiyüzlülükle örtülmüş tam bir kinizm yaratmış durumda. Tüm yabancı gözlemcilerin gözünden kaçmayan bu durumu, Amerikan halkı asla görmüyor! Gerektiğinde muhaliflere karşı en aşırı şiddete başvurmaktan çekinmiyor. Tüm Amerikan radikalleri bunu bilir. Onlara iki seçenek sunuluyor: Ya kendini satacak ya da katledilecek...

Amerikan ideolojisi de elbette tüm ideolojiler gibi "zamanın aşındırmasına" maruzdur. Tarihin "sakin" dönemlerinde –uygun ekonomik büyüme ve tatmin edici sosyal kazanımların söz konusu olduğu– egemen sınıfın halk üzerindeki baskısı hafifler. Söz konusu egemen sınıf, bir dönemden diğerine, ama hep aynı araçlarla, ihtiyaca göre Amerikan ideolojisini "yeniden şişiriyor": Düşman (her zaman dışarıdadır) ve Amerikan toplu-

mu (mutlaka iyidir), Şer İmparatorluğu'nu ya da Şer Ekseni'ni defetmek için de tüm araçlar seferber edilmelidir. O, dün komünizmdi ve (şimdilerde Amerikan hayranlarının unuttuğu) Makkartizm (MacCarthysm) aracılığıyla Soğuk Savaş başlatılmış, Avrupa bir alt statüye [*subalterne*] indirgenmişti. Şimdilerdeyse, düşman terörizmdir (bu bağlamda 11 Eylül'le Reichstag yangını arasında büyük benzerlik var) ve terör bahane edilerek, egemen sınıfın asıl projesi harekete geçiriliyor: Amaç gezegenin militer denetimini sağlamak.

ABD'nin yeni hegemonyacı stratejisinin açıkça ifade edilen amacı, Washington'un buyruklarına itiraz edebilecek hiçbir güce hayat hakkı tanımamaktır. Bu amaçla da "büyük" sayılan tüm ülkeleri çökertmektir. Böylece, Amerikan üslerini kolayca yerleştirebileceği kukla devletler kurup, "güvenliklerini sağlamak"..! Son üç başkanın (Baba Bush, Clinton, oğul Bush) söylediği gibi, "büyük" olmaya hakkı olan bir tek devlet vardır: ABD.

Elbette, Washington'un projesinin amaçlarını ve bu amaçlar için harekete geçirdiği araçları bilmek zor değil. Büyük bir vitrinde sergileniyorlar ve temel erdemi de açıklık! Fakat, bu hedefler Amerikan ahlakçı söyleminde her zaman boğuluyor. ABD'nin küresel stratejisinin beş hedefi var: 1. Üçlü'nün (üçlü'nün) diğer iki bileşenini (Avrupa ve Japonya) etkisizleştirip tabi statüsüne indirgemek ve bu ülkelerin Amerika'nın kucağı dışındaki alanlardaki etkinliğini köreltmek; 2. NATO'nun militer denetimini tesis ederek Sovyetler'den arta kalan parçaları Latin Amerikalılaştırmak; 3. Tek başına Ortadoğu ve Orta Asya'ya yerleşmek ve petrol kaynağına el koymak; 4. Çin'i çökertmek, (Hindistan ve Brezilya gibi) büyük devletleri bağımlı hale getirmek ve bölgesel bloklar oluşturarak, küreselleşmede söz sahibi olmalarını engellemek; 5. Stratejik çıkarlar bakımından önemsiz olan Güney bölgelerini marjinalleştirmek.

Aslında Amerikan hegemonyacılığı, ekonomik performansından çok militer (askerî) üstünlüğe dayanıyor. Burada,

ABD'nin avantajlı konumunu açıklayan nedenlerin bir özetini yapmakla yetineceğim. ABD'nin Avrupa karşısında avantajlı duruma gelmesinin nedeni, siyasi üstünlüğüdür. Zira, ABD bir devlet ama Avrupa bir devlet değil. ABD militer gücü ve NATO'yu kontrol altında tutma yeteneği sayesinde üçlü'nün tartışmasız lideri olarak kendini dayatabiliyor. NATO, dik kafalı muhtemel rakipleri etkisizleştirmek için "görünür bir yumruk".

ABD'nin militer gücü, 1945 sonrasında sistematik olarak oluşturuldu, US Military Commands (Amerikan Askerî Komutanlığı) tarafından bölgelere ayrılmış tüm gezegeni kapsıyor. Söz konusu hegemonyacılık, Sovyet militer sisteminin dayatması sonucu, 1990'lara kadar barış içinde bir arada yaşamayı kabullenmek zorunda kalmıştı. Artık o dönem geride kaldı. Bu vesileyle, 1945'te başlayıp, NATO'nun kurulmasıyla devam eden ABD'nin saldırgan militer emelleriyle, hattı zatında hiçbir zaman, komünizm adına "dünyayı fethetmek" gibi saldırgan bir stratejiye sahip olmayan Sovyetler'in savunmacı stratejisi arasındaki fark da açıkça görülüyor. Oysa, Batı propagandası, insanları tam tersine inandırmıştı.

Dolayısıyla, söz konusu dönem demokrasinin ilerlediği değil, gerilediği bir dönemdi.

1980'lerde Sovyet sisteminin çöküşünün ilanıyla, ABD egemen sınıfının tamamını kapsayan hegemonyacı bir tercih şekillendi. Artık militer gücünün rakipsizliğinin verdiği sarhoşlukla, sadece militer gücüne dayanarak gezegene hâkim olabileceği saplantısını içselleştirmiş durumda.

Söz konusu militer stratejiye eşlik eden siyasi strateji de, terörizmle, uyuşturucu trafiğiyle mücadele ve kitle imha silahı üretme suçlamasına dayandırılıyor.

Washington'un bir hak olarak gördüğü "önleyici savaş", her türlü uluslararası hukuku ortadan kaldırıyor. Bilindiği gibi, Birleşmiş Milletler "Anayasası", meşru müdafaa durumu dışında savaş kabul etmiyor, kendi askerî müdahalesini de çok sıkı

koşullara bağlıyor, cevap ölçülü ve geçici olmalıdır. Tüm hukukçular bilirler ki 1990 sonrasının tüm savaşları gayrimeşrudur ve savaşın sorumlusu olanlar da ilke olarak savaş suçlusudurlar. ABD, Birleşmiş Milletler'i –elbette diğerlerinin işbirliğiyle–, bir zamanlar faşistlerin Milletler Cemiyeti'ni (Cemiyet-i Akvam) yaptıkları gibi kendi hegemonik çıkarları için araçlaştırdı.

Halkların haklarının, bu tarz, yok sayılması, halkların eşitliği ilkesinin yerine de "Herrenvolk"un* alması (burada ABD ve ikinci olarak da İsrail) ve sadece bunların kendileri için gerekli "hayati önemde" saydıkları yerleri fethetme hakkına sahip oldukları, diğerlerinin ancak "dünyanın efendilerinin" izin verdiği kadar ve onun projesi için bir "tehdit" oluşturmadığında yaşama ve var olma hakkının olduğu bir durum demeye gelir. Artık, Washington'un hâkim yönetici kliğinin gözünde hepimiz "Kızılderiliyiz". Başka türlü söylemek istersek, ancak ABD'nin çokuluslu şirketlerinin yayılmasına bir engel teşkil etmediğimizde yaşama hakkına sahip olan halklarız.

Öyleyse, ABD'nin bir hak olarak ileri sürdüğü şu "ulusal çıkarlar" denilen şey nedir? Aslında söz konusu sınıfın bir tek amacı var: Parayı büyütmek ve ABD devletinin birincil hedefi de Amerikan çokuluslu şirketlerinin hâkim kesimlerinin çıkarlarını güvence altına almaktır.

Böylesi bir proje, kelimenin en kaba anlamında emperyalist bir projedir ama Negri'nin bu kavrama yüklediği anlamda "emperyal" değildir. Emperyal değildir zira, buradaki amaç dünya halklarının tamamını makul bir dünya kapitalist sistemi içinde yönetmek değil, sadece onların kaynaklarını yağmalamaktır. Sosyal düşüncenin, bayağı ekonominin temel aksiyomlarına indirgenmesi, tüm dikkatlerin hâkim sermayenin tek yanlı kâr etme ve kârı azamileştirme kaygısına dönüştürülmesi ve bu amaç için askerî gücün seferber edilmesine bir de kapitaliz-

* Dünyanın efendisi halk anlamındadır. Alman faşistlerinin 1930'lu yıllarda ve Alman halkının dünyayı yönetmeye hakkı olduğunu ifade eden kavram. *–çev.*

me içerilmiş aşırılıklar eklendiğinde, mevcut tablonun ortaya çıkması şaşırtıcı değildir. Artık, her türlü insani değerin yerini kendinden menkul bir piyasa yasası alıyor ve herkesin sözde piyasa yasalarına uyması isteniyor.

Egemen medyanın inandırmaya çalıştığı gibi, söz konusu dünyanın tamamına (Amerikan versiyonunda bile olsa) demokrasi projesinin yayılmasıyla uzaktan yakından bir ilgisi yok. Ne Irak'ı ne de herhangi başka bir bölge ülkesini demokratikleştirmek söz konusu değil (zaten İsrail öyle bir şeyi istemez), amaç, Irak petrolünde olduğu gibi, kaynaklarını yağmalamak. ABD on iki yıldır Kuveyt'i işgal altında tutuyor: Orada herhangi bir demokratik gelişme oldu mu? Bu zaman zarfında Amerikan Kuveyti'nin yaptığı yegâne yasal düzenleme, ABD'nin her türlü eleştirisini yasaklayan ifade özgürlüğünü daha da sınırlamaktan ibaretti...

Arap dünyasında Washington'un projesinin herhangi demokratik bir gelişme sağlaması mümkün değil. Tam tersine, halen iktidardaki rejimlerin yerine, daha az zalim olmayan ama dost ve tabi "İslami diktatörlükleri" koymayı hedefliyor. Bir bakıma Suudilerin projesiyle Washington'un projesini uzlaştırmak... Bu İslami rejimler de kendi paylarına (Fransa, Almanya, Rusya ve Çin'e), karşı terörist bazı eylemler yapmaya, bu amaçla terörist eylemleri desteklemeye özendirilecektir.

Herkes bilir ki böyle bir strateji aynı zamanda İsrail'in de stratejisidir. Halk desteğine dayalı bir Arap demokrasisi, İsrail'in korkulu rüyası ve en büyük düşmanıdır. Zira, demokratik Arap ülkelerinin varlığı, güç dengesini Filistin davası lehine çevirecektir. Oğul Bush'un –Irak zaferinden sonra– Filistin sorununun çözüleceğine dair vaadi, benzer bir vaatte bulunan Baba Bush'un 1991'deki yalanına benziyor ve dikkate almaya değmez.

Bizzat ABD içinde de demokrasinin gerilemesi apaçık bir şekilde görülebiliyor. FBI-CIA-Gestapo, Guantanamo'da,

Barmak'da ve daha başka birçok yerde, en temel insan haklarına bile riayet etmeden istediğini yapma yetkisine sahip.

İçinde bulunduğumuz dönemde ABD, apokaliptik (kıyametçi) düşünce saplantısına gömülüyor. Mezheplerin mantar gibi türemesi -ki bunların üslubu ve söylemi malumdur-, faşist eğilimli yığın hareketleri -örneğin "Yurttaşlar Topluluğu" otuz milyon üyesiyle gururlanıyor. Bu örgütün Amerika'nın en güçlü "sivil toplum" örgütü olduğu biliniyor mu? Orada, Tanrı deliliği fundemantalizmiyle piyasa deliliği fundemantalizmi birbirini tamamlıyor!

Ne ABD egemen sınıfının bu projesi ne de ona temel oluşturan Amerikan ideolojisi karşı konulmaz (yenilmez) değildir.

Eğer, bir süre daha söz konusu strateji yol almaya devam ederse, daha büyük kaos yaratması kaçınılmazdır. Ve uzun erimli bir görüş yokluğunda dünyayı daha büyük şiddete boğacaktır. Fakat, ABD gerçek müttefiklerle güçlenmeye de karşıdır, zira, müttefik demek, taviz vermek demektir. ABD militer planda "yenilmezlik" saplantısına kapılmışken, ona Afganistan'daki Karzai tipi kuklalar uygun düşüyor. Bir zamanlar, Hitler de kendini yenilmez sanıyordu...

Daha açık ifade etmek gerekirse, ABD tarihinin ve ideolojisinin eseri olan Amerikan ideolojisinin en temel zaaflarından biri, uzun dönemi düşünmekten aciz oluşudur. Bu düşünce, tehlikeli bir veri temelinden hareketle şimdiki zamanda (hâlde) boğuluyor. Bu görüşe dayalı anlık tercihler, süreci şimdinin (hâlin) tahliline dayandırıp açıkladığını sanıyor. Amerikan düşüncesinde geçmişin önemi yoktur. Nitekim, "it is history" özdeyişi, Amerikanca'daki "önemsizle" eş anlamlıdır. Bu anlayışa göre, gelecek, bugünün (hâlin) bir projeksiyonundan ibarettir. Zaten Huntington'ın eseri [*le choc des civilisations*] türü aptalca metinlerin, onca revaçta oluşu da bundandır. XVI. yüzyıldaki din savaşlarına şahit olmuş bir yazar, aynı metoda sahip olsaydı, iki dinden biri (Protestanlık ve Katoliklik) galip

gelmediği takdirde, Avrupa'nın yok olmaya mahkûm olduğu öngörüsünde bulunurdu...

Tarih, onu harekete geçiren çelişkilerin şiddetiyle kopuş anları da yaşar ve bu kopuşlar sonucu, geçmiş-gelecek projeksiyonundan farklı bir istikamete yönelebilir ki, bu tür bir anlayış tarzı Amerikan düşüncesine yabancıdır.

Bu yüzden, Amerikan emperyalizmi kaçınılmaz olarak önceki dönemin Avrupa emperyalizmlerinden daha barbar olacak. İster İngiliz isterse Fransız emperyal maceraları olsun, sermayenin çıkarlarını gerçekleştirseler de onun ötesinde "imparatorluklarını uzun erimli düşünebilecek" bir vizyona ve entelektüel araçlara da sahiptiler. Yapılanların bir kıta ölçeğindeki mukayesesi bile bunu gösteriyor. Washington'un küçük bir sömürge olan Liberya'da yaptıkları tam bir fiyaskodur ve Amerikan politik düşüncesinin sefaletini gösterir. ABD'nin yegâne "acil" hedefi, kısa vadede olabildiğince büyük yağmadır. 15 milyon dolar ilave kâr karşılığında (herhangi bir ülkenin petrolünü yağmalamak gibi) 300 milyon insanı kurban etmekte tereddüt etmez. Uzun vadeli tercih de kısa vadeli kazanca endekslidir.

Amerikan düşüncesi ve ideolojisi ihraç edilebilir değildir. Şimdilerde, Avrupa düşüncesinin "Amerikanlaşmasına" rağmen, Amerikan projesinin ortaya çıkardığı perspektifsizlik (görülür savaş) ve şiddet karşısında, Avrupa düşüncesi sağlıklı bir tepkiye dönüşüyor ve olumlu bir rotaya giriyor.

ABD'nin dünyayı militer (askerî) olarak denetim altına alma tercihi, tüm halklara yönelik bir tehdittir ve daha önce Hitler'in yapmak istediğinin bir devamı niteliğindedir. Askerî şiddete başvurarak, bugünün "Herrenvolk"u lehine ekonomik ve sosyal güç dengesini değiştirme girişimi... Böylesi bir stratejik tercihin ön plana çıkması demek, tüm diğer siyasal konjonktürleri de belirler hale gelmesi demektir ki bunun devamı halinde halkların mücadeleyle elde ettikleri demokratik ve sos-

yal kazanımların zaafa uğraması kaçınılmazdır. Bu yüzden, ABD'nin militer projesinin başarısızlığa uğratılması, herkesin sorumluluğu ve öncelikli hedefi haline geliyor.

William Blum'un yazdığı gibi, ABD tam da bir "haydut devlettir". Zira, ABD, "hukuku yapan güçtür" kuralına yaslanarak, açıkça her türlü yasallığa ve başkalarının hakkına saygılı olma ilkesini inkâr ediyor. Elbette, yapılanlar demokratik bir işleyişe dayandırılıyor görüntüsü yanılsama yaratmamalıdır. Tersine, bu durum işleri daha da karmaşıklaştırıyor. Bu vesileyle Nazilerin yaptıklarını hatırlamak yeterlidir.

Mücadelenin başarısı, insanların bilincinin neoliberal yanılsamalardan kurtulmasına, özgürleşmesine bağlı. Zira, "gerçekten liberal", küreselleşmiş bir dünya hiçbir zaman mümkün olmayacak. Buna rağmen, her türlü araca başvurularak, insanları öyle bir şeyin varlığına inandırmak istiyorlar ve bu konudaki ısrar devam edecektir. Dünya Bankası'nın "demokrasi", "iyi yönetişim" [*bonne gouvernance*], "açlıkla mücadele" konusundaki söylemi, bir çeşit Washington'un propaganda bakanlığı işlevi görüyor. Stiglitz'in söyledikleri etrafında medyatik bir manipülasyon ortamı yaratılarak, kafalar bulandırılmak isteniyor. Stiglitz kimi sıradan hakikatleri yeniden keşfetmiş gibi görünüyor, ama bunu yaparken, bayağı ekonominin hiçbir temel kabulünü tartışmaya yanaşmıyor. Hiçbir tutarlı sonuç çıkarmıyor. Burjuva iktisadının iflah olmaz önyargılarını mahkûm etmiyor. Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının [*tricontinentale*] dayanışmasını içeren bir Güney cephesinin oluşturulması, bu halkların dünya arenasında aktif rol oynamalarını sağlayabilir. Ama, bunun gerçekleşmesi için ve "asimetrik" olmayan bir dünyanın inşası için neoliberal bir dünya yanılsamasından yakayı kurtarmak gerekiyor. Ancak, bu sayede bu ülkeler "geriliklerini" aşma imkânına kavuşabilirler. Hiçbir ayrım gözetmeksizin, tüm Güney ülkelerinin "neoliberal ilkeleri" hayata geçirmeye kalkmaları gülünç değil mi? Bu

tür uygulamalar, Dünya Bankası tarafından boşuna alkışlanmıyor! Dünya Bankası ne zamandan beri ABD'ye karşı Üçüncü Dünya ülkelerini savunuyor?

Şüphesiz, bazı Üçüncü Dünya hükümetleri gerçekten tiksinti verici. Lakin, demokrasiye giden yol, bu rezil rejimlerin yerini, ülke kaynaklarını Amerikan çokuluslularına peşkeş çeken işgalcilerin yük arabasında getirdikleri kukla rejimlerin almasından geçmiyor.

ABD emperyalizmine ve onun askerî saldırılarına karşı mücadele, sadece bu saldırılara doğrudan muhatap olan Asya, Afrika ve Latin Amerika halklarının değil, aynı zamanda "bağımlı (tabi) hale getirilmek istenen" Avrupa ve Japon halklarının, bu arada bizzat Amerikan halkının da olmak üzere, tüm halkların amacı olmalı. Bu vesileyle 1950'lerdeki MacChartism saldırıları karşısında teslim olmayıp direnenler gibi, bugün de "canavarın kalbindeki" haysiyetli insanları selamlamalıyız. Ancak ABD egemen sınıfının projesi başarısızlığa uğratıldıktan sonra, ABD'nin ve halkının geçerli Amerikan ideolojisinden kurtulması söz konusu olabilir.

ABD'nin egemen sınıfı şimdilerde girmiş olduğu netameli yolda yürümeye devam edebilecek mi? Bu, cevaplaması kolay bir soru değil. Belki de bazı politik, diplomatik hatta askerî başarısızlıklar, Amerikan yönetici eliti içindeki bazı azınlık unsurlar, ülkeyi içine sürüklendiği maceradan kurtarmak üzere harekete geçip, geçerli politikalara itiraz edebilirler.

ABD'nin bu sapkın stratejisi, Avrupa hükümetlerinin 1990'lı yıllar boyunca geçerli politikaları tarafından da özendirildi. Sovyet sisteminin çökmesi, çoğunluk olan (birçok AB ülkesinde sosyalist hükümetler iktidarda) Avrupa solu için bir avantaj sağlamaktan çok uzaktı. Bu, onların kendi sosyal Avrupa modelini kurmalarının önünü açmadı. Tam tersine, söz konusu solu, liberal çılgınlığa yöneltti ve Washington'un hegemonyacı projesine katılmalarıyla sonuçlandı. Bu yüzden, söz konusu hü-

kümetlerin, tarih karşısındaki sorumlulukları çok büyüktür. ABD'nin NATO'yu saldırgan emellerinin bir aracına dönüştürmesine onay verdiler. Tüm uluslararası hukukun hilafına ABD'ye Bosna'yı, Kosova'yı, Makedonya'yı ve tüm Doğu Avrupa ülkelerini gümüş tepside sundular. On yıl boyunca Amerika'nın Balkanlar-Ortadoğu-Orta Asya'dan başlayarak dünyayı militer olarak denetim altına alma planını kolaylaştırdılar.

Amerikan aşırı sağı, bu başarıların verdiği cesaretle, Washington'da iktidar dizginlerini ele geçirdi. Artık bundan böyle tercihler belli: Ya salt "para yapmaya" [*make money*] endeksli liberal virüsle güçlendirilmiş Amerikan hegemonyacılığı kabul edilecek ya da bunların her ikisi de reddedilecek. Eğer, birinci şık geçerli olursa, bu, Washington tarafından dünyanın Teksas suretinde "yeniden biçimlendirilmesi" anlamına gelecektir. İkinci seçenekse, çoğulcu, demokratik ve barışçıl bir dünya kurmanın yegâne yoludur.

Bugün ABD, şaibeli bir seçimle ama asıl bir tür hükümet darbesiyle (Hitler de seçimle gelmemiş miydi?) iktidarı ele geçirmiş bir savaş suçluları cuntası tarafından yönetiliyor. Reichstag'ı (11 Eylül olarak okuyunuz) yakmasının ardından söz konusu cunta kendi polisini Gestapo'nun yetkileriyle donattı. Amerikan cuntasının da kendi Mein Kamph'ı, kitle örgütleri ve vaizleri, var. Tüm bu gerçekleri çekinmeden söyleme cesareti gerekiyor. Artık kabak tadı vermiş, anlamsız "Amerikalı dostlarımız" türü cümlelerin arkasına gizlenmenin bir âlemi yok.

Eğer, Avrupalılar 1935'te ve 1937'de gereken tepkiyi ortaya koymuş olsalardı, Hitler çılgınlığı durdurulabilirdi. Sadece 1939 Eylül'ünde harekete geçebildiler ve sonuç on milyonlarca kurban oldu. Öyleyse, Washington'un Neonazilerinin meydan okumasına vakitlice tepki göstermeliyiz.

V

Günümüz Liberalizminin Tehdidi

Şimdilerde geçerli liberalizm, insanlığı toptan yok oluşa götürecek bir tehdit oluşturuyor. Söz konusu küreselleşmiş liberalizm, aynı zamanda ABD emperyalizminin gezegen üzerindeki nüfuzunu daha da güçlendirecektir. ABD'nin, Avrupa'yı kendine tabi hale getirip, gerektiğinde jenoside de başvurmaktan çekinmeden dünyanın geri kalanını tarihte görülmemiş vahşi yöntemlerle yağmalamasının yolunu açacaktır.

Burada söz konusu tehdit, üç önemli veçhesi itibariyle tahlil edilecek.

1. BİRİNCİ TEHDİT: AVRUPA PROJESİNİ (YA DA ONLARDAN BAZILARININ PROJESİNİ) YENİDEN TANIMLAMAK

Bugüne kadar tüm Avrupa hükümetleri liberalizmin tezlerini kabullendiler. Oysa, böyle bir kabullenme, Avrupa projesinin silikleşmesi demeye geliyor. Birincisi, ekonomik küreselleşmeyle Avrupa'nın ekonomik avantajları zayıflıyor; ikincisi, Avrupa politik olarak da zaafa uğruyor, zira politik ve militer özerkliği ortadan kalkıyor. Zaten bugün bir Avrupa projesi yok. Onun yerini Kuzey Atlantik projesi almış durumda ki bu ABD komutasındaki üçlü'nün projesi olabilir. Bu proje bir Avrupa Komisyonu üyesi tarafından önerildiğinde yuhalanmıştı (özellikle Fransa'da), ama bugün geçerli olan ondan başkası değil.

Arkasında ABD hegemonyacılığının bulunduğu Atlantik projesine dönüş, Avrupa projesinin silikleşmesi pahasına mümkün olabilir. Fakat, yine de bu tür tercihin bazı Avrupa ülkele-

ri kamuoyunda, politik sınıfın kimi kesimlerinde, özellikle de Fransa'da sorun yaratması, itirazla karşılaşması mümkündür. Ortak Avrupa oluşturma projesinin temaları, zenginlik, güç ve bağımsızlık olduğuna göre, ABD'nin "askerî" korumasına eskisinden daha da muhtaç duruma gelmiş bir Avrupa, yutması kolay olmayan bir lokma değil midir?

ABD yapımı (*made in USA*) savaşlar –özellikle son Irak savaşı–, Avrupa'nın her yerinde kamuoyunu ve başta Fransa olmak üzere, Almanya, Rusya, daha da ötede Çin gibi bazı hükümetleri uyandırdı. Fakat söz konusu hükümetler liberalizmin gereklerinin sadık yandaşları olmaya da devam ediyorlar. Bu temel çelişki, şu veya bu biçimde mutlaka aşılacaktır: Ya Washington'un taleplerine boyun eğilecek (oğul Bush'un yerini daha az küstah birilerinin alması bu tercihi güçlendirebilir.) ya da Atlantik projesine son veren gerçek bir kopuş. Avrupa'nın tamamı için böyle bir şey mümkün müdür? Ya da Avrupa'yı oluşturan ulus-devletlerin politik özerkliği demek olan bir birlik düşüncesi yeniden gündeme gelebilecek mi? De Gaulle'ün tabirini kullanmak gerekirse, bir "Avrupa Birleşmiş Milletler'i" gerçekleşebilecek mi? Bu tür bir perspektif durumunda Paris, Berlin, Moskova, dahası Pekin'i de içine alan bir diplomatik oluşum, Avrupa'yı ekonomik olarak daha da güçlendirerek Avrupa bütünlüğüne daha büyük manevra alanı sağlayabilir. Açıkça, bu tür bir proje yokluğunda, Avrupa halklarının, benim "buz üstüne yazı yazmak" dediğimin kıskacından kurtulması mümkün değildir.

Ana hatlarını yukarıda sunduğum tahlilden çıkardığım temel politik sonuç şudur: İktidar blokunu oluşturan siyasi ittifaklar, çokuluslu sermayeye yaslanmaya devam ettikçe, Avrupa'nın farklı bir tercih yapması mümkün değildir. Ancak, sosyal ve politik mücadeleler söz konusu iktidar blokunun kompozisyonunu değiştirecek bir güce ve etkinliğe ulaşıp emekle sermaye arasında yeni bir tarihsel uzlaşmayı dayatabilirse, Avrupa, Washington'la arasına bir mesafe koyabilir ve

Avrupa projesi de yeniden bir olasılık haline gelebilir. Böylesi bir durumda da Avrupa, uluslararası arenada yeniden etkin hale gelebilir –ki gelmelidir de– ve Doğu ve Güney'le, kolektif emperyalizmin dayattığından farklı ilişkiler kurabilir. Bu da onun insanlığı "kapitalizmin ötesine taşıyacak" uzun yürüyüşe katılmasını sağlayabilir. Başka türlü ifade etmek istersek, ya Avrupa sol olacak (ki, buradaki sol kavramı ciddiye alınan bir kavramdır) ya da Avrupa diye bir şey olmayacak.

Avrupa politik sınıfı içindeki bir kesim, büyük sermayenin mevcut konumunu koruyarak, liberalizmle Avrupa'nın ya da onu oluşturan devletlerin politik özerkliğini uzlaştırmayı amaçlıyor. Böyle bir şeyi yapabilirler mi? Pek sanmıyorum.

Buna karşılık, Avrupa'nın şurasındaki burasındaki emekçi sınıflar da yukarıda genel çizgilerine kısaca değindiğimiz, içine sürüklendikleri krizi aşabilecekler mi? Aynı şekilde, daha önce değindiğim nedenlerden ötürü, böyle bir şeyin mümkün olduğunu düşünüyorum. Zira, hiç değilse bazı Avrupa ülkelerinde ABD'dekinden farklı bir politik kültür var ve oradan hareketle bir sol Rönesans mümkün olabilir. Elbette liberal virüsten yakayı kurtarabilirse...

Burada, "Avrupa" ve "Avrupa projesi" kavramlarını kullanıyorum, zira, politik arenada etkili olan onlardır. Fakat, bunlar mutlaka sorgulanması gereken kavramlardır. Bir kere "Avrupa projesi" neyi içeriyor ve hangi çıkarlara hizmet etmek üzere tasarlanmıştır? Böyle bir "proje" mümkün müdür? Eğer mümkün değilse, nasıl bir alternatif tasarlanıp önerilebilir?

"Avrupa projesi", İkinci Dünya Savaşı sonrasında "Soğuk Savaş" atmosferinde ABD'nin Atlantik projesinin ikizi olarak doğdu. Washington tarafından hayata geçirilen bu projeye –zayıf düşmüş ve kendi işçi sınıflarından korkan– Avrupa burjuvazileri koşulsuz katıldılar. Genel bir çerçevede de öyle kaldılar. Hem doğrudan egemen sınıfların tercihi, hem de kimi ülkelerde çoğunluğu oluşturup iktidar olan sağ ve sol partilerin tercihleri

bu yöndeydi. İngiltere oldum olası Atlantik projesine açıkça en yakın duran ülke olageldi. Kimileri biraz daha tereddütlüydü. Doğu Avrupa'ysa, uşaklık kültürünün biçimlendirdiği politik sınıflar tarafından yönetiliyor.

Fakat, bizzat bu projenin uygulanması –şüpheli bir başlangıç söz konusu olsa da– denklemin unsurlarını zamanla değiştirdi. Batı Avrupa, ABD karşısındaki ekonomik ve teknolojik geriliği aşıp onu yakaladı ya da yakalamaya uygun araçlara kavuştu. Bu arada, "Düşman Sovyetler" (ve bazı Avrupa ülkelerindeki komünist müttefikleri) artık mevcut değil. Öte yandan da bir buçuk yüzyıl boyunca birbirleriyle şiddetli savaş halindeki üç Avrupa ülkesi –Fransa, Almanya, Rusya– nihayet uzlaştı. Kanımca tüm bu gelişmeler olumlu ve zengin potansiyele sahip. Şüphesiz tüm bu gelişmeler, liberalizm ilkeleri temeline dayanıyordu, ama 1980'lere kadar emekçi sınıfların sosyal adelet talepleri sonucu oluşan, "tarihsel sosyal uzlaşma" "yumuşatılmış" bir liberalizm versiyonunu mümkün hale getirmişti. O tarihten sonra süreç yeni bir sosyal içerik kazandı ve liberalizmin anti-sosyal "ABD versiyonu" etkin duruma geldi.

Bu tür bir virajın alınması, Avrupa toplumlarını çok boyutlu bir krize sürüklemiş durumda. İlk başta liberal tercihin sonucu olan, onda mündemiç olan ekonomik kriz söz konusu. Bu kriz, Avrupa'nın kendini lider Kuzey Amerika'nın ekonomik ihtiyaçlarına "uyumlandırmasıyla" daha da derinleşti. Bugüne kadar Avrupa, kendi çıkarları hilafına, ABD'nin dış ticaret açıklarını finanse etti. İkinci olarak, sosyal bir kriz söz konusu ki o da liberalizmin ortaya çıkardığı mukadder sonuçlara karşı direnen emekçi sınıfların mücadelesinin yükselmesiyle derinleşiyor. Nihayet, Üçüncü Dünya'ya karşı sürekli savaş demek olan, ABD'nin tercihlerini koşulsuz desteklemeyi reddeden kesimlerin neden olduğu politik kriz emareleri...

Avrupa halkları ve devletleri bu üç sorunun üstesinden nasıl gelecek, gelebilir?

Avrupa Birliği yanlıları (ilke olarak Avrupacı olanlar diyelim) bu konuda dört alt gruba ayrılıyorlar:

- Liberal tercihi ve ABD liderliğini az çok koşulsuz kabul edenler.
- Liberal tercihi savunmakla birlikte, ABD dışında politik bir Avrupa'dan yana olanlar.
- Avrupa'nın dünyanın geri kalanına yönelik dış politikasını fazla önemsemeyen, ama Avrupa ölçeğinde emekle sermaye arasında bir sosyal uzlaşmaya dayalı ılımlı bir kapitalizm arzulayanlar ve bu amaçla mücadele edenler.
- Nihayet, sosyal bir Avrupa talebini politik bir Avrupa'nın kurulması talebiyle bütünleştirip, Güney ülkeleriyle, Rusya ve Çin'le dostça, demokratik ve barışçı ilişkiler geliştirme yanlısı olanlar.

Şüphesiz, bu dört grubun dışında ve Avrupacıların (*pro-européens*) yukarıdaki dört hedefinden hiçbirini paylaşmayan, öyle bir şeyin gerçekleşme olasılığına da inanmayan "Avrupacı" olmayan bir kesim var. Şimdilik bu kesim çok küçük bir azınlık ama güçlenme istidadı da yok değil. Birbirine taban tabana zıt iki tercihten hangisinin gündeme geleceğine göre bu kesimin ağırlığı değişebilir:

Uluslarüstü siyasi ve muhtemelen ekonomik kurumların oluşmasının önünü kesen sağ "popülist" tercih ki bu ulusötesi şirketlerin ulusüstülüğüne karşı değildir!

Demokratik, sosyal, yurttaş haklarına saygılı ulusal halkçı sol tercih.

Bu iki eğilim hangi güçlere dayanıyor ve bunların her birinin başarı şansı nedir?

Egemen sermaye, doğası gereği liberaldir. Mantığının bir gereği olarak da, dört seçenekten birincisini destekliyor. Aslında, Tony Blair, benim "üçlü'nün kolektif emperyalizmi" dediğimin en tutarlı temsilcisi ve ifadesidir. Vaktiyle sermayenin en büyük kesimi komünizm korkusuyla Hitler'in peşi-

ne takılmıştı, şimdilerde de kolektif emperyalizmin koşulsuz savunucuları Bush'a tam destek veriyor. Bu anlamda Tony Blair, Hitler'i reddeden Churchill'e benzemiyor. Daha çok, korkaklığı yüzünden güçlü gördüğü Hitler ve Mussolini'ye yaslanmayı yeğleyen Chamberlain'e benziyor. Zira, Hitler'le Saddam'ı kıyaslamak belki bir şaka olabilir ama daha fazlası değil. Elbette vakti bol olanlar Saddam mı, yoksa Bush mu daha berbat sorusu üzerine tartışabilirler. Eğer, tüm insanlığı tehdit eden bir güç varsa, bu Irak değil, ABD'dir. Politik sınıfın, ABD'nin yıldızlı bayrağının altında yürüme tercihi yapan kesimi, başlangıçta olduğu gibi Atlantik projesinin Avrupa kanadı olmakla yetiniyor ve gerektiğinde Avrupa projesini feda etmeye hazır. Oysa, Bush da Hitler gibi müttefik değil, kendine koşulsuz buyruklar istiyor. Bu yüzden, politik sınıfın önemli bir kesimi –buna sağ da dahildir–, bunlar büyük egemen sermayenin savunucuları da olsalar eskiden Hitler'e yaslandıkları gibi ABD'ye yamanmayı reddediyorlar. Eğer bugün Avrupa'da bir Churchill olsaydı, bu Chirac olabilirdi. Gerçekten olabilir mi?

Şüphesiz, sağcı bir Avrupa Birliği karşıtlığı, özellikle de Güneyli göçmenleri hedef alan milliyetçi bir söylemle, Avrupa liberalizminden çok küresel liberalizmin ihtiyaçlarına cevap veren bir rotaya girebilir. Aznar ve Berlusconi, Washington'un bu türden müttefiklerinin prototipidir. Aynı şey Doğu Avrupa'nın uşak ruhlu politik sınıfları için de geçerlidir.

Bu yüzden ikinci seçeneğin pek şansı yoktur. Her ne kadar, Fransa ve Almanya gibi büyük Avrupa ülkelerinin böylesi bir hedefi olsa da. ABD sultasından kurtulmak isteyen, bu tür taleplerin arkasında durabilecek bir sermaye mevcut mu? Bu soruya verilecek cevabım yok. Böyle bir şey belki mümkün olabilir ama sezgisel olarak bunun zayıf bir ihtimal olduğunu söyleyebilirim.

Bu yine de insanlığın asıl düşmanı olan ABD karşısındaki müttefiklerin amacı olmalıdır. Müttefikler diyorum zira, inanıyorum ki amaçlarıyla tutarlı olmak için, sermayenin (liberalizmin) tek yanlı mantığına tabi olmaktan uzaklaşmaları gerekiyor. Bu amaçla da solda müttefikler aramak zorundalar. Ancak, solda yer alanlar, Washington karşıtı projelerinin içini doldurabilirler. Yukarıda sözünü ettiğim dört kesimden ikinci, üçüncü ve dördüncüler arasında bir ittifak imkânsız değildir. Geçmişteki anti-Nazi büyük ittifakta olduğu gibi.

Eğer, böyle bir ittifak gerçekleşirse, sadece Avrupa düzeyinde mi kalacak ve sadece orada mı işlevsel olacak; tüm Avrupa Birliği yanlıları da Avrupa Birliği dışına çıkmaya karşı olduklarına göre? Bu durumda Avrupa projesi, birinci grupla ilgili sözü edilen Amerikan muhibbi [*pro-américain*] düzlemde kalmaya devam edecektir. Öyleyse Avrupa'yı parçalayıp böyle bir projeden vazgeçmek mi gerekir?

Bu ne gereklidir ne de arzu edilir bir şeydir. Zira, bir başka strateji mümkün: Bir zaman için Avrupa projesini bugünkü seviyede "dondurmak" ve ona paralel olarak başka ittifak eksenleri oluşturmak.

Bu amaçla, mümkünse Yeni Delhi ve Pekin'e kadar uzanacak, Paris-Berlin-Moskova arasında politik ve stratejik bir ittifak oluşturmak öncelikli amaç olmalıdır. Politik ittifak diyorum, zira, uluslararası çoğulculuğu ve Birleşmiş Milletler'in etkinliğini yeniden ihya etme gerekliliği var; stratejik diyorum zira, ABD'nin militer gücünü dengeleyecek bir karşı-militer güç odağına ihtiyaç var. Bu üç-dört güç bir araya geldiğinde, finansal ve teknolojik tüm olanaklara sahip olacaktır. Buna, bir de söz konusu devletlerin geleneksel militer kapasiteleri eklendiğinde, bu ittifak karşısında ABD sönük kalacaktır. Zira, ABD, aşırı ve canice emellerini dayatıyor. Bugün, ABD hegemonyasına karşı, geçmişte Nazilere karşı kurulan türde bir ittifak oluşturmak, acil bir amaç ve öncelik olmalıdır.

Bu strateji, ikinci, üçüncü ve dördüncü grupların "Avrupa Birliği yanlılarıyla" [*pro-européens*], solun "Avrupacı olmayan" [*non-européens*] kesimlerini uzlaştırabilir. Bu da daha sonra ABD'ye tabi olmaktan kurtulmuş bir İngiltere'yle uşaklık kültüründen arınmış bir Doğu Avrupa'yı da kapsayacak biçimde Avrupa projesini yeniden harekete geçirmenin koşullarını yaratabilir. Sabırlı olmak gerekir, zira, bu uzun zamana yayılacak bir projedir.

Elbette, böyle bir stratejiyi, hayata geçirmede ciddi engeller var:

Birinci engeli, Fransız, Alman ve Rus hükümetlerinin yakayı kurtarmaları gereken liberal virüs oluşturuyor. Bu ülkelerin, ulusal ekonomik politikalarına sosyal bir içerik kazandırmak mümkündür. Fransa ve Almanya, Avrupa Birliği'ni böyle bir şeye zorlayabilirler. Mevzuatları buna imkân veriyor. Kaldı ki, bu iki ülkenin kararlı tutumu, birçok Avrupa ülkesinde güç dengesini kendi lehlerine döndürebilir.

İkinci engeli, avro oluşturuyor. Henüz rüşeym halinde bile bir devlet ortada yok iken –ki bu arzulanır bir şey de değildir, zira, mevcut koşullarda bu yönde bir ilerleme, Amerikancı kanadın elini güçlendirebilir– ortak paranın varlığı, birinci şıkta ifade ettiğimiz tehdidi daha da güçlendirecektir. Zira, avronun yönetimi hem kolektif hem de liberaldir. İyi ki İngiltere avroya dahil değil. Fransa ve İngiltere avro politikasını farklı bir istikamete çekebilirler. Tobin vergisinden esinlenen bir proje, ABD'nin saldırgan finansal politikalarının etkisinden kurtulmayı kolaylaştırabilir.

Üçüncü engel, Giscard d'Estaing tarafından savunulan Avrupa Anayasası projesidir. Onu reddetmek gerekiyor, zira, görünür gelecekte, ABD'nin projeksiyonu dışında uluslarüstü bir siyasi iktidarın oluşma şansı yok. Böyle bir şeyle, Avrupa'nın özerkliğini gerçekleştirmek bir yana, Avrupa siyasi birliğini

oluşturma yönündeki her türlü ilerleme, ABD tarafından bir alt statüye indirgenmiş [*subalternisés*] müttefikleri üzerindeki denetimini daha da güçlendirmek olacaktır. Sosyal, politik güçler ve onların ideolojik tezahürü belirli bir olgunluğa ulaşıncaya kadar, Avrupa projesinin muhtemel oluşumunu ileriki bir tarihe ertelemek daha uygundur.

Hepsini özetleyen dördüncü engel de bilincin Amerikanlaşmasını sağlayan liberal virüstür. Malum, söz konusu Amerikanlaşma son yarım yüzyılın eseri olan bir şeydir. Avrupa'yı kötürümleştirip geriletiyor, insanlığın tarihinin kapitalist aşamasında (aşama diyorum zira, kapitalizm tarihin sonu değil) ürettiği ileri olanı ve liberal virüse karşı insanlığın geliştirdiği antikorları yok ediyor. Ona rağmen demokrasiyi ilerletmesinde olduğu gibi...

"Eski Avrupa'nın" "Genç Amerika'dan" öğreneceği bir şey yok.

Amerika'nın stratejisi defedilmedikçe, hiçbir Avrupa projesi mümkün değildir...

2. GÜNEY HALKLARININ DAYANIŞMASINI YENİDEN SAĞLAMAK

Güney halkları ve devletleri arasında büyük bir ittifak kurmanın temel koşulları

Bazı Güney devletlerinin aldıkları tavır ve bu tavrın gerisindeki düşünceler, "Güney cephesinin" yeniden kurulabileceğine dair gelişmelerin habercisi gibi görünüyor. Söz konusu tavır, politik alanla ilgili olduğu gibi, küreselleşmenin ekonomik yönetimiyle de ilgili.

a. Politik planda: ABD'nin yeni politika ilkesinin ("önleyici savaş") reddi ve Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın tüm yabancı askerî üslerden temizlenmesi talebi.

1990'dan beri Washington'un kesintisiz müdahale bölgelerini, Arap Ortadoğu'su, -Irak ve Filistin (tabii İsrail'e verilen koşulsuz destek aracılığıyla da)- Balkanlar (Yugoslavya, ABD'nin Macaristan, Romanya ve Bulgaristan'a yerleşmesi), Orta Asya ve Kafkaslar (Afganistan, Orta Asya ve Sovyet Kafkasyası) oluşturuyor.

Washington'un hedeflerinin birkaç bileşeni şunlardır: (i) dünyanın en zengin petrol bölgelerine el koymak ve petrolü Avrupa ve Japonya'ya karşı bir koz olarak kullanıp, onları bağımlı müttefikler konumuna indirgemek; (ii) Eski Dünya'nın kalbine askerî üsler yerleştirerek (Paris, Johannesburg, Moskova, Pekin, Singapur'a eşit mesafede), başta Rusya olmak üzere, Çin ve Hindistan gibi dünya siyasetinde söz söyleme potansiyeli olan büyük ülkelere karşı başka "önleyici savaşlar" peydahlamak. Bu amaca ulaşmak için de ilgili bölge ülkelerine silah gücüyle kukla rejimler dayatmak. Artık Pekin, Delhi ve Moskova'da, ABD yapımı savaşların (*made in USA*), mevcut kurbanı Irak olsa da asıl hedefin Çin, Rusya ve Hindistan olduğu daha iyi anlaşılıyor.

Bandung Konferansı'nın benimsediği (Asya ve Afrika'da Amerikan askerî üslerine hayır) tavra yeniden dönmek artık gündemdedir. Her ne kadar Bağlantısızlar şimdiki koşullarda Körfez'deki Amerikan kuklası rejimler konusunda sessiz kalsalar da...

Nitekim, Bağlantısızlar, Birleşmiş Milletler Güvenlik Konseyi'nde Fransa ve Almanya'ya yakın tavır aldılar. Bu tavır, saldırganın diplomatik ve moral olarak tecrit edilmesinde etkili oldu. Aynı şekilde, Fransa-Afrika zirvesi de Güney ile Avrupa arasında muhtemel bir ittifakın ilk işaretini veriyordu. Zira, zirveye kıtanın sadece "Fransız Afrikası" ülkeleri değil, "İngiliz Afrikası" ülkeleri de katılmıştı.

b. Aynı şekilde dünya sisteminin ekonomik yönetimi konusunda da Güney tarafından kolektif olarak savunulabilir bir

alternatifin oluşmakta olduğunun işaretleri görülüyor. Zira, Güney'i oluşturan tüm ülkelerin savunmak zorunda olduğu ortak çıkarlar söz konusu.

I. Uluslararası sermaye transferlerinin denetlenmesi düşüncesi yeniden gündemde.

Aslında IMF'nin dayattığı, "liberalizmin" yeni dogması olan sermayeye açılma perspektifinin bir tek amacı var: Amerika'nın dış ticaret açığını kapatmak için ABD'ye doğru sermaye transferini hızlandırmak ki söz konusu açık da bizzat Amerikan ekonomisinin etkinlik zaafının ve gezegeni askerî olarak denetleme stratejisinin sonucudur.

Güney ülkelerinin, sermaye kaçışını, kan kaybını derinleştiren bir süreçten, spekülatif saldırıların neden olduğu yıkımdan ne tür bir çıkarı olabilir?

Yabancı sermayeye açılmanın bir gereği olarak dayatılan "dalgalı kur" sistemine ivedilikle son verilmelidir. Dalgalı kur sisteminin yerine de Bağlantısızlar'ın ve 77'ler grubunun tartışma ve araştırma konusu yaptıkları türden, bölgesel planda işlerliği olan ve kurlara göreli bir istikrar kazandıracak bir sistem oluşturulabilir.

Zaten, 1997 Asya finansal krizinde Malezya döviz kurlarının denetimini yeniden gündeme getirmişti ve başarılı da olmuştu. IMF bile sonucu kabullenmek zorunda kalmıştı.

II. Yabancı sermaye yatırımlarını denetleme düşüncesi de yeniden gündeme geliyor.

Şüphesiz, Üçüncü Dünya ülkeleri, hiç değilse bazılarının eskiden yaptığı gibi, her türlü yabancı sermayeye kapılarını kapatmayı düşünmüyorlar. Tam tersine, yabancı sermaye girişinden, yabancı sermaye çekmekten yanalar. Ama, yabancı sermayenin kabulünün modalitesi konusunda tartışmalar ve kaygılar kimi Üçüncü Dünya hükümetleri tarafından dillendiriliyor ve eleştirel bir bakış oluşma yolunda.

Bu denetim kaygısıyla sıkı ilişkide olan bir husus da Dünya Ticaret Örgütü'nün dayattığı endüstriyel ve entelektüel mülkiyet hakkına itiraz. Aslında, bu anlayışın "şeffaf" bir rekabet ortamı yaratmaktan çok çokuluslu şirketlerin konumunu pekiştirme amacı taşıdığı artık daha iyi anlaşılıyor.

III. Birçok Güney ülkesi, giderek, ulusal bir tarımsal kalkınma politikasının vazgeçilmezliğini daha iyi anlıyor. Zira, bu, iki bakımdan gerekli: Birincisi, Dünya Ticaret Örgütü'nün dayattığı "yeni rekabetin" baskısıyla yıkımla yüz yüze gelen köylülüğü koruma gereği, ikincisi de gıda güvenliğini sağlama gereğiyle ilgili...

Aslında, tarımsal ürün pazarının ticarete açılması, ABD, Avrupa ve birkaç Güney ülkesine (Güney uçtaki Latin Amerika ülkeleri) tarımsal üretim fazlalarını Üçüncü Dünya'ya ihraç etmelerini sağlıyor, ama bu arada Üçüncü Dünya ülkelerinin ulusal gıda güvenliği de tehlikeye giriyor. Üçüncü Dünya köylülerinin ürettikleri de Kuzey pazarında üstesinden gelinemez zorluklarla karşılaşıyor. Köylülüğü parçalayan söz konusu liberal strateji, köylerden kentlere, kentlerin gecekondu bölgelerine göçü hızlandırıyor ve Güney köylülerinin mücadelesi, yeniden sahneye çıkıp iktidarları telaşlandırır hale geliyor.

Tarım sorunu, Dünya Ticaret Örgütü platformlarında sıkça gündeme geliyor ve sadece Avrupa ve ABD tarafından, kendi tarımsal üretimlerine ve tarımsal ürün ihracatına yapılan sübvansiyonlar açısından tartışılıyor. Oysa, tartışmaların, sorunun tarımsal ürünler ihracatının bir veçhesine kilitlenmesi, yukarıda zikredilen temel sorunları gündemin dışına atıyor. O kadar ki, Üçüncü Dünya ülkelerinden Kuzey'den daha da liberal politikalar benimsemeleri isteniyor. Bu da Dünya Bankası tarafından alkışlanıyor (Dünya Bankası, ne zamandan beri Kuzey'e karşı Güney'in çıkarlarını savunuyor?). Elbette, her ülke kendi tarımını destelemek için istediği sübvansiyonu uygulayabilir ama (eğer kendi ülkemizde gelirin yeniden dağıtımını savunuyorsak, Kuzey ülkelerinin de böyle bir şeye hakları vardır),

bu, Üçüncü Dünya ülkelerinin Kuzey'in dampingi karşısında savunmasız kalmasını gerektirmez. Bu yüzden, Güney ülkeleri tarımsal gelişmelerini kendi devasa ihtiyaçları doğrultusunda saptamalı, iç pazarlarını esas almalıdırlar. Böylece, dünya pazarının belirsizliklerinden daha az etkileneceklerdir. Aslında, bu, zamanla çözüme kavuşacak bir sorundur.

IV. Dış borçlar sadece finansal olarak katlanılamaz değil. Artık meşruluğu da tartışma konusu.

Artık, borçların tek yanlı olarak reddedilmesi gereği dillendirilir duruma geliyor. Esasen, mevcut durum gayrimeşru ve kötüdür. Bugün dahi mevcut olmayan, borçlarla ilgili (adına yaraşır) bir uluslararası hukuki çerçeve oluşturma zamanı gelmiş olmalıdır.

Borçlarla ilgili genel duruşma, borçların önemlice bir kısmının gayrimeşru, kabul edilemez, hatta kepazelik olduğunu ortaya çıkaracaktır. Zira, daha şimdiden faiz olarak ödenen yasal gerekliliğin çok ötesine geçmiş durumdadır. Bu da borç ödemelerini durdurmak için haklı bir nedendir. Zira, borç ödemeleri tam bir ilkel yağmaya dönüşmüş bulunuyor.

Bunun için de iç borçların aksine, dış borçların uygar ve normal bir hukuki düzenlemeye tabi tutulması ve bu alanda uluslararası hukuku geliştirmek ve meşruluğun koşullarını yaratmak gerekiyor. Zira, hukuk bu alanda sağırdır ve sorunlar hukuki meşruiyet kuralına göre değil, vahşi güç dengelerine göre "çözülüyor"... Aslında iç borç olsaydı, borç verenler ve borç alanlar aynı ulusun uyrukları olsalardı, mahkemede hırsızlık için çete oluşturmaktan yargılanmaları gerekirdi ama uluslararası hukuk böyle bir şeye imkân vermiyor. Zira, henüz ortada öyle bir hukuki mevzuat yok...

3. HALKLARIN ENTERNASYONALİZMİNİ YENİDEN KURMAK

Yeni enternasyonal perspektifler

Dünya sisteminin bugünkü yapısı, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdekinden çok farklı. Dolayısıyla, Bandung projesini bugünün koşullarında "ihya etmek" artık mümkün değil.

Bağlantısızların yer aldığı dünya, iki kutuplu bir dünya idi ve bu durum, emperyalist devletlerin, ülkelerin iç işlerine olur olmaz saldırısını ve müdahalesini engelliyordu. Söz konusu iki kutupluluk durumu aynı zamanda, kapitalist merkezî güçlerin -ABD, Batı Avrupa ve Japonya- birleşik bir kamp oluşturması sonucunu doğurmuştu. Asya ve Afrika'nın kurtuluşu ve kalkınması gereği olan politikalar, birleşik emperyalist kampla çelişiyordu. İçe dönük kalkınma ve kopuş [*déconnection*] kavramları ve onlardan esinlenen stratejiler de söz konusu koşulların bir dayatması olarak ortaya çıkıyordu.

Bugünün dünyasıysa militer (askerî) olarak tek kutuplu. Eş zamanlı olarak da şimdilerde liberalizm ilkelerine teslim olmuş, küreselleşmiş dünya sisteminin politik yönetimi konusunda, ABD ile bazı Avrupa ülkeleri arasında anlaşmazlıklar beliriyor. Bu kırılmalar geçici ve sınırlı mıdır, yoksa temelli değişikliklerin habercisi midir? Bu alandaki tartışmaları kolaylaştırmak için muhtemel gelişme olasılıkları ve strateji önermelerinin geçerliliği sorununa açıklık getirmek gerekecek.

***Birinci varsayım**: Bundan böyle emperyalizm -üçlü'nün- kolektif emperyalizmidir.*

Kapitalizmin önceki yayılma aşamalarında, merkez hep çoğul olarak telaffuz ediliyordu. Söz konusu merkez ülkeler arasında, sürekli ve şiddetli bir rekabet geçerliydi. Dolayısıyla, emperyalistler arası çatışmalar, tarih sahnesinin merkezî öneme sahip olayları olarak yaşanıyordu. 1980'lerden itibaren, kü-

reselleşmiş liberalizmin dönüşüyle, çağdaş dünyada merkezin yapısı sorununu tartışmak zorunlu hale geliyor. Zira, hiç değilse küreselleşmiş ekonomik liberalizmin yönetimi konusunda, ABD ile üçlü'nün diğer unsurlarının sağlam bir blok oluşturdukları izlenimi doğuyor.

Burada, cevaplanması gereken can alıcı soru şudur: Söz konusu değişiklik, süreklilik arz eden bir şey midir, artık merkez çoğul olarak telaffuz edilemez duruma mı gelmiştir, kesin olarak kolektif bir nitelik mi kazanmıştır, yoksa söz konusu olan sadece geçici (konjonktürel) bir durum mudur?

Bu evrimi, rekabet koşullarındaki dönüşümle açıklamak mümkündür. Büyük firmalar, daha birkaç on yıl öncesine kadar rekabet savaşını esas itibariyle iç pazarlarda sürdürüyorlardı. Bu, dünyanın en büyük iç pazarına sahip olan ABD için de, küçük iç pazara sahip -ki bu Avrupa'yı ABD karşısında dezavantajlı duruma getiriyordu- Avrupa ülkeleri için de geçerliydi. İç pazarda "maçı kazanan" dünya pazarında da avantajlı duruma geliyordu. Bugün durum farklı. Şimdilerde, "birinci ligde oynamak için" gerekli pazar, 500-600 milyon "tüketici potansiyelinden" başlıyor. Dolayısıyla, savaş dünya pazarında veriliyor ve orada da kazanılması gerekiyor. Ancak dünya pazarında bir varlık gösterebilen, kendini iç pazarda da dayatabiliyor. Artık derinleşmiş küreselleşme, büyük firmaların asıl faaliyet alanı durumuna geliyor. Başka türlü ifade etmek gerekirse, ulusal-küresel ikilisi arasındaki belirleyicilik ilişkisi ters yüz olmuş durumda. Eskiden, ulusal plandaki güç, dünya ölçeğindeki gücü belirliyordu, bugün artık tersi geçerli. Dünya pazarındaki etkinlik, ulusal plandaki etkinliği belirliyor. Bu yüzden, ulusal aidiyetleri ne olursa olsun, transnasyonal (ulusötesi) şirketler, dünya pazarının yönetiminde ortak çıkarlara sahip. Elbette, bu çıkarlar da kapitalizme özgü rekabet ve ticari çıkar çatışması üzerinde yol alıyor...

***İkinci varsayım**: Kolektif emperyalizm sisteminde, ABD belirleyici bir ekonomik üstünlüğe sahip değil.*

Genel kanı, ABD'nin militer (askerî) gücünün sadece buz dağının tepesi olduğu, ülkenin asıl gücünün ve üstünlüğünün derindeki tüm alanlarda gömülü olduğu şeklindedir. Velhasıl, ABD'nin militer plandaki üstünlüğünün aslında ekonomik, politik ve kültürel arka plandaki üstünlüğe dayandığıdır. Bu yüzden de ABD hegemonyasına boyun eğmek kaçınılmazdır.

Oysa, ABD'nin üretim sistemi "dünyanın en etkini olmaktan" çok uzak. Tersine, eğer liberal iktisatçıların hayal ettikleri türde gerçekten açık bir pazar söz konusu olsaydı, üretim sisteminin neredeyse hiçbir sektöründe Amerikan üstünlüğünden söz edilemeyecekti. Yıldan yıla büyüyen dış açık bunun göstergesidir. Nitekim, ABD'nin dış ticaret açığı, 1989'da 100 milyar dolardan 2000'de 450 milyar dolara yükselmiştir.* Asıl önemli olan da açığın üretim sisteminin tüm sektörlerini ilgilendirmesidir. 1990 yılında, ABD'nin yüksek teknoloji alanındaki üstünlüğünden sağladığı 35 milyar dolarlık fazla da şimdilerde yerini açığa bırakmış durumda. NASA füzeleriyle Ariane ve Boeing'le Airbus arasındaki rekabet, Amerika'nın rekabetçi yeteneğindeki aşınmanın bir göstergesi sayılabilir. Avrupa ve Japonya karşısında yüksek teknolojilerde, Çin, Kore ve Asya ve Latin Amerika'nın diğer sanayileşmiş ülkeleri karşısında "sıradan" ürünlerde ve Avrupa ve Latin Amerika'nın uç güney ülkeleri karşısında da tarımsal üretim alanında ABD'nin üstünlüğü söz konusu değil. "Ekonomi dışı" araçlara başvurmasa ve liberalizmin rakiplere dayattığı ilkelere uysaydı, hiçbir alanda üstünlük sağlaması mümkün olmazdı.

Aslında, ABD'nin yegâne bariz mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu alan savunma sanayisidir. Zira, söz konusu sektör, piyasa kurallarının dışındadır ve devlet desteği söz konusudur.

---

* Açık şimdilerde günde 1,5 milyar doların üstünde. *-çev.*

Elbette, militer alandaki avantajın sivil alanda etkisi yok değil (internette olduğu gibi), ama aynı zamanda diğer üretici sektörlerde çarpıklıklar ve handikaplar yaratıyor.

Kuzey Amerika ekonomisi dünya sisteminin tarafları aleyhine bir parazit olarak yaşıyor. Emmanuel Todd'un da belirttiği gibi, "ABD ulusal üretimle karşılayamadığı sanayi ürünleri tüketimin %10'unu ithalatla kapatıyor". Dünya üretiyor (tasarrufu neredeyse sıfır olan) ABD tüketiyor. ABD'nin "avantajı", soyguncununkine benziyor. Açıkları, zorla veya rıza ile başkaları tarafından kapatılıyor. Zaaflarını örtmek için, Washington tarafından farklı nitelikte bir dizi araç devreye sokuluyor: Liberalizm ilkelerinin ısrarlı ve sürekli ihlali, silah ihracatı, aşırı petrol rantı arayışı, (ki bu belirli aralıklarla Irak'ta ve Orta Asya'da olduğu gibi petrol üreticilerini hizaya getirmeyi gerektiriyor). Netice itibariyle Amerika'nın açığının önemli kısmı Avrupa, Japonya ve Güney (petrolcü ülkeler, en yoksulları da dahil) Üçüncü Dünya'nın komprador sınıfları tarafından kapatılıyor. Buna, bir de dünya sisteminin çevresinde yer alan ülkelere dayatılan faiz ödemeleri yoluyla hortumlanan meblağları da eklemek gerekir.

Üçlü'nün tüm taraflarının hâkim kesimleri arasında gerçek bir dayanışma var ve bu küresel neoliberalizme tartışmasız katılımda ifadesini buluyor. Bu bakış açısından, ABD, "ortak çıkarların" (gerektiğinde askerî olarak) savunucusu olarak görülüyor. Yalnız, burada bir sorun var: Washington liderliğinin meyvelerini "eşit olarak" paylaşmaya yanaşmıyor. Tersine, ABD müttefiklerini vasallaştırmayı yeğliyor ve "alt statüye" indirgediği üçlü'nün diğer bileşenlerine önemsiz tavizlerden başka bir şey vermiyor. Sermayenin hâkim kesimleri arasındaki bu çıkar çatışması, Atlantik ittifakında bir kopuşa neden olur mu? Bu imkânsız değilse de çok zayıf bir olasılıktır.

Üçüncü varsayım: *Gezegeni militer olarak kontrol etme projesi, ABD ekonomisinin zaafını ödünleme amacı taşıyor. Bu proje, tüm Üçüncü Dünya halklarını tehdit ediyor.*

Bu varsayım, mantıken birinciden kaynaklanıyor. Washington'un ezici militer üstünlüğüne dayanarak, tek başına kararlaştırıp planladığı "önleyici savaşlar" açması, (Çin, Hindistan, Rusya, Brezilya gibi) tüm "büyük ulus" umutlarını çökertme amacı taşıyor. Aynı şekilde, Üçüncü Dünya ülkelerinin bölgesel birlikler oluşturarak, kapitalist de olsa dünya sisteminde taraf olmasını engelliyor.

Dördüncü varsayım: *Güney liberal yanılsamalardan kurtulabilir ve içe dönük* [autocentré] *yeni bir kalkınma sürecini başlatabilir.*

Şüphesiz kısa vadede Güney hükümetleri, hem egemen Kuzey'in hem de Güney'in işine gelen "gerçek neoliberalizm" için mücadele "oyununu" oynamaya devam edeceklerdir. Oysa, Güney ülkeleri bu umudun tam bir yanılsama olduğunu hayretle göreceklerdir.

Eninde sonunda kalkınmanın mutlaka içe dönük bir süreç olduğunu, başka türlüsünün de mümkün olmadığını anlayacaklardır. Kalkınma, her şeyden önce ulusal hedefler saptamaktır. Böylece tanımlanan hedefler, üretim sistemini modernleştirmeyi ve sosyal gelişmenin iç koşullarını yaratmayı amaçlamalıdır. Nihayet, kapitalist merkez ülkelerle ilişkilerin modalitesini de içerinin ihtiyaçlarıyla uyumlu hâle getirmek gerekiyor. Bana ait bu "kopuş" [*déconnection*] tanımı, otarşi demek değildir ve tam da liberalizmin vaaz ettiği ilkenin karşı kutbunda yer alır. Liberalizmin önerdiği "yapısal uyum", çokuluslu egemen sermayenin ihtiyacına cevap vermek üzere kurgulanıyor, dolayısıyla da, dünya ölçeğinde eşitsizlikleri derinleştiriyor.

Beşinci varsayım: ABD'nin küreselleşmeyi militarize etmeye yönelik tercihi, Avrupa ve Japonya'ya yönelik açık bir tehdittir.

Bu varsayım da ikinciden kaynaklanıyor. ABD'nin militer araçları devreye sokarak, (başta petrol olmak üzere) gezegenin tüm önemli kaynaklarına el koyma hedefi, Avrupa ve Japonya'yı vasal statüsüne indirgeme amacı taşıyor. Dolayısıyla, Amerika'nın petrol savaşları, aslında "Avrupa'ya yönelik savaşlardır".

Avrupa (ve Japonya) bu stratejiye, kısmen Rusya'yla yakınlaşarak karşı koyabilir. Zira, Rusya petrol ve bir kısım başka temel hammaddeler sağlayabilir.

Altıncı varsayım: *Avrupa liberal virüsten kurtulabilir ve kurtulmalıdır, ama, bu sermayenin egemen kesimlerinin değil, halkın eseri olabilir.*

Bugüne kadar sermayenin hâkim kesimlerinin tek yanlı çıkarlarını öncelikle savunduklarına inanan Avrupa hükümetleri, aynı zamanda küresel neoliberalizmin de savunucularıdır. Bu yüzden de, lider Kuzey Amerika tarafından bir alt statüye [*subalternisation*] indirgemişliklerinin sonuçlarını kabulleniyorlar.

Tüm Avrupa halkları, sosyal olmasını istedikleri Avrupa projesi hakkında olsun ve dünyanın geri kalanıyla ilişkilerin niteliği konusunda olsun, farklı bir yaklaşım içindedir. Bir kere, dünya halklarıyla ilişkilerinin adalet ilkelerine göre yürütülmesinden yanalar, ki bunu ABD'yi ezici çoğunlukla mahkûm ederek gösterdiler. Eğer, "eski Avrupa'nın" hümanist kültürü galip gelirse –ki bu mümkündür– Avrupa'yla Rusya, Çin, tüm Asya ve Afrika arasında gerçek bir yakınlaşma mümkün olabilir. Bu tür bir oluşum da, çok merkezli, demokratik ve barışçı bir dünya kurmanın önünü açabilir.

Zira, Avrupa ile ABD arasındaki asıl çelişki, her iki tarafın hâkim sermaye kesimleri arasındaki çıkar çatışmasında değil, siyasi kültür alanındadır.

Esasen umut var olan çatışma da, kültür alanını angaje ediyor. Avrupa'da bir sol alternatif her zaman mümkündür. Böyle bir alternatif, eş zamanlı olarak, hem neoliberalizmden kopuşu sağlayabilir hem de Avrupa'nın ABD tarafından mayınlanmış alandaki ekonomik rekabette anlamsız ısrarına son verebilir. Avrupa, ABD politikasına yaslanmaktan kurtulabilir. Bugüne kadar ABD'de konumlandırılan sermaye de ekonomik ve sosyal canlanma için kullanılabilir. Aksi halde, ekonomik canlanma mümkün değildir. Eğer, Avrupa bu yolu seçip, kendi ekonomik ve sosyal kalkınması yönünde tercih yaparsa, ABD ekonomisinin yapay sağlığı çöker ve Amerikan yönetici sınıfı kendi sosyal sorunlarıyla cebelleşmek zorunda kalır. İşte, "Avrupa, ya solda olacak ya da olmayacak" derken kastettiğim budur.

Bunun için de, Avrupalıların liberalizm kartı iyi (dürüstçe) oynanırsa, bunun herkesin yararına olacağına dair yanılsamadan kurtulmaları gerekiyor. ABD, asitmetrik bir liberalizm pratiğinden vazgeçmez, zira, bu tercih, onun zaaflarını örtmenin, ödünlemenin yegâne yoludur. ABD'nin "refahı" başkalarının durgunluğu pahasına mümkün oluyor.

Belirli ölçüde Amerikan siyasi kültürüne aykırı olsa da "Avrupa siyasi kültürü" farklılıklar içeriyor. Bir kere Avrupa'da sosyal ve ideolojik bir politik güç var, ki –kimi zaman incelikle– başka bir Avrupa projesini (sosyal ve Güney'le dostça ilişkiler kurmaktan yana) savunuyor. Öte yandan 1945'ten beri koşulsuz ABD'ye yaslanma tercihi yapmış İngiltere var. Doğu Avrupa'nın uşaklık kültürüyle biçimlenmiş, dün Hitler ve Stalin, bugün Bush karşısında diz çöken yönetici sınıfları var. Nihayet, (İspanya'da Frankizme, İtalya'da Mussolinizme özlem duyan türde) Amerikan muhibbi [*pro-américains*] sağ popülistler var. Bu kültürler arasındaki çatışma, Avrupa'yı parça-

layacak mı? Washington'a külliyen yaslanmakla sonuçlanacak mı? Yoksa hümanist ve demokratik kültür galip mi gelecek?

***Yedinci varsayım**: Sağlam bir Güney cephesi, halkların katılımını gerektiriyor.*

Bugün birçok Güney ülkesindeki siyasi rejimler, en azından demokratik değil, kimi zaman da açıkça netameli. Bu otoriter iktidar yapıları, çıkarları küresel emperyalist yayılmadan yana olan komprador kesimleri koruyor.

Öyleyse, alternatif –bir Güney halkları cephesi oluşturmak– demokratikleşmededir. Bu zorunlu ve gerekli demokratikleşme elbette kolay olmayacak ve çok zaman alacak. Ama demokratikleşmenin yolu asla ülkelerinin kaynaklarını Kuzey Amerika'nın çokuluslu şirketlerine yağmalatan kukla rejimlerden geçmiyor. Zaten, bu rejimler, saldırgan ABD'nin şurada burada dayattığı rejimlerden daha itibarlı, daha meşru ve daha az kırılgan rejimler değildir. Zira, söyleme rağmen, ABD'nin asıl niyeti dünyada özgürlüğü geliştirmek değildir. Bu konudaki Amerikan söylemi tam bir ikiyüzlülüktür.

***Sekizinci varsayım**: Avrupa, Asya, Afrika ve Amerika halklarını kapsayan yeni bir enternasyonalizm mümkündür.*

Bu varsayım öncekinden kaynaklanıyor ve onu tamamlıyor. Bunun anlamı, artık hiç değilse tüm Eski Dünya halkları arasında yakınlaşmanın maddi koşullarının mevcut olduğudur. Bu tür bir yakınlaşma, diplomatik planda, Paris-Berlin-Moskova-Pekin ekseninin güçlenmesi şeklinde tezahür edebilir, ki yeniden oluşmuş Asya-Afrika Cephesi'yle dostça ilişkiler kurmak da mümkün olabilir.

Söylemeye gerek yoktur ki bu yöndeki oluşumlar ABD'nin ölçüsüz ve canice emellerinin de sonu olacaktır. Bu durumda, ABD, kendi çıkarlarını korumak durumunda olan halklarla bir arada yaşamak zorunda kalacaktır.

Bugünün koşullarında, bu amaç mutlak öncelik taşımalıdır. ABD yayılmacılığının ve saldırganlığının önünün kesilmesi. tüm mücadeleleri belirler durumdadır. Amerikan planı defedilmedikçe, kalıcı hiçbir demokratik ve sosyal ilerleme mümkün olmayacaktır.

Dokuzuncu varsayım: *Kültürel farklılıklara ilişkin sorunlar, burada sözü edilen yeni enternasyonal perspektifler çerçevesinde tartışılmalıdır.*

Kültürel farklılıklar bir vakıadır. Fakat, karmaşık ve muğlak bir vakıa. Ne kadar meşru olurlarsa olsunlar, geçmişin mirası olan farklılıklar, zorunlu olarak geleceğin kurulması konusunda da farklılıklarla özdeş değildir ve olmamalıdır. Zira, sorun, var olanı kabullenmek değil, yeniyi yaratmaktır.

Sadece geçmişin mirası olan farklılıklara gönderme yapmak (politik İslam, Hindutva, Konfüçyanizm, Negritüt, etnik şovenizm), ekseri otokratik ve komprador iktidarlara ideolojik manipülasyon yapma olanağı sağlıyor. Böylece, uygarlığın evrenselci dayatmasını savsaklamak ve egemen çokuluslu sermayenin diktasına boyun eğmek mümkün oluyor. Daha da ötede, sadece kültürel miras üzerinde ısrar etmek, Asya'da politik İslamla Hindutva'yı, Afrika'da Hristiyanlarla diğer dinlere mensup halkları karşı karşıya getiriyor. Güney'in birleşik politik cephesini yeniden oluşturmak, Amerikan emperyalizmi tarafından desteklenen bölünmeleri bertaraf etmenin de koşuludur. Öyleyse, geleceğin üzerinde inşa edileceği "evrensel değerler" nedir ve ne olmalıdır? Avrupa merkezli ve güdük "evrensel değerler" yorumu, dün olduğu gibi bugün de küresel kapitalist yayılmada mündemiç eşitsiz gelişmeyi meşrulaştırıyor. Söz konusu yorum reddedilmelidir. Demek ki sorun, herkesin katkısıyla zenginleşmiş, gerçekten evrensel kavramların nasıl geliştirileceğiyle ilgilidir. Ve bu vazgeçilebilir bir tartışma değildir.

KAYNAKÇA

Metinde Zikredilen Yazarlar:

Gilbert Achcar, *Le choc des barbaries*,Complexe, Bruxelles, 2002.

William Blum, *L'État voyou*, Parangon, 2002.

Fernand Braudel, *Civilisation matérielle, économie et capitalisme XV- XVII. Siècle*, Armand Colin.

Manuel Castells, *La société en réseau*, Fayard, 1958.

Francis Fukuyama, *The End of history*, Washington, 1989,

Michael Hardt et Antonio Negri, *Empire*, Exils, 2000.

Samuel Huntington, *The Clash of civilizations*, New York, 1996.

Karl Kautsky, *La question agraire*, 1. Almanca baskı, 1898.

John Rawls, *Théorie de la justice*, Seuil, 1993.

Jeremy Rifkin, *La fin du travail*, La Découverte, 1996.

Emmanuel Todd, *Après l'Empire*, Gallimard, 2002.

Alain Touraine, *Critique de la modernité*, Seuil, 1994.

Immanuel Wallerstein, *The modern world system*, Academic Books, 1974.

Tahlile dahil edilen ama metni uzatmama kaygısıyla yeteri kadar açılmayan hususlar için okuyucu aşağıdaki eserlerime bakabilir:

Samir Amin, *L'Eurocentrisme*, Birinci baskı, Éds. Antropos- Économica, 1988.

Samir Amin, *Critique de l'air du Temps*, L'Harmattan, 1997.

Samir Amin, *au delà du capitalisme sénile, pour un XXI'siècle non américain*, Actuel Marx, PUF, 2002.

Makaleler:

"Judaisme, Christianisme, Islam: Réflexion sur leurs spécificités reelles ou prétendues", *Social Compass*, cilt: 46, sayı: 4, 1999.

"Mondialisation et Démocratie. Une contradiction majeure de notre époque," *Recherches Internationales*, sayı: 55, 1999.

"Quelles alternatives à la dimension destructive de l'accumulation du capital?", *Alternative Sud,* cilt: VIII, sayı: 2, 2001.

"Marx et démocratie", *La Pensée,* sayı: 328, 2001.

"Mondialisation ou apartheid à l'échelle mondiale; in, Le capital et l'humanité", *Actuel Marx.* sayı: 31, 2002.

"L'ambition démesurée et criminelle des États-Unis, le contrôle militaire de la planète", haftalık *Ahram Weekly*'de (2003) İngilizce yayınlanan bu makale, Fikret Başkaya tarafından Türkçeye çevrilmiş ve *Özgür Üniversite Forumu*'nun "Emperyalizm, Ortadoğu, Petrol" temasına ayrılan Ekim-Mart 2003, 20-21 sayıları ortak baskısında yayınlanmıştır.

Nihayet, okuyucu, Samir Amin ve François Houtart'ın hazırladığı *mondialisation des résistances, l'état des luttes* (2002, L'Harmattan) adlı eserin 2 ve 3'üncü bölümlerine bakabilir.

DÖNÜŞÜM HALİNDEKİ DÜNYA SİSTEMİ

Tarih, kendilerini vakitlice yenileyemedikleri için ani bir çöküşle sahneyi terk eden sistemlerin varlığına tanıklık etmektedir. Ekonomik ve siyasal gücü elinde tutanların malum söyleminin aşırı katılığı, neoliberal küreselleşmeyi de benzer bir iflasa mahkûm edecek mi? Yoksa, asıl patronlar olan G7'ler "gerekli reformları" yapacak istek ve iradeye sahipler mi? Tartışmayı, ekseri gündem dışına atılan asıl sorunu formüle ederek sürdürmek istiyorum: ABD, Avrupa Birliği ve Japonya üçlü'sü nasıl bir dünya sistemi dayatıyorlar? Söz konusu üçlü'yü oluşturanlar yapılması gerekenler konusunda aynı görüşü paylaşıyorlar mı? Bunun karşıt zemininde yer alanlar için arzulanır ve mümkün bir dünya sistemi nasıl olmalıdır? Bunun koşulları nelerdir? Burada, Avrupa Birliği ülkeleri sözcüklerini özellikle kullanıyorum, zira, Avrupa Birliği'nin ortak pazar olarak fiilî bir varlığı var ama, henüz ortada kendine özgü vizyonu, siyasal stratejisi ve gücü olan bir Birleşik Avrupa yok. Zaten bugüne kadar da gerçek durum söylemden hep farklıydı. Nitekim, sözde birliği oluşturan ülkeler kendilerine özgü bir vizyona sahipler ama, aralarındaki görüş ayrılıkları, ancak Washington'a yaslandıklarında silikleşiyor.

I

Savaş Sonrası Yükselişten Krize (1945-1995)

Bu makalenin amacı, daha önce üzerinde çokça durduğum yarım yüzyıllık dönemi (1945-2000) tahlil etmek değil. Yine de bugün karşı karşıya olduğumuz sorunların geri planına açıklık getirmek ve niteliğini kavramak için, söz konusu tahlilin sonuçlarını kısaca hatırlatarak başlamamız gerekiyor.

Söz konusu dönem, bugün her zamankinden daha çok kendini hissettiren ABD hegemonyasının geçerli olduğu bir dönemdi. Her ne kadar söz konusu hegemonyanın şimdilerde krizde olduğu söylenebilirse de... Bu aşamada, sorunu tartışmaya hegemonya kavramına açıklık getirerek başlayabiliriz. Benim teorik anlayışıma göre, hegemonya, çok boyutlu, göreli ve her zaman tehdit altında olan bir olgudur.

Çok boyutluluk, hegemonyanın sadece ekonomik veçheden (kilit sektörlerde yüksek verimlilik, teknolojik üstünlük, dünya ticaretinde belirleyici bir ağırlığa sahip olma, en etkin dövizi denetler durumda olma vb.) ibaret olmayıp, aynı zamanda siyasal ve ideolojik (dahası kültürel) ve tabii askerî veçheleri de kapsaması demektir.

Göreliliğe gelince, dünyada mevcut tüm iktidar odakları egemen gücün "emirlerine" mutlaka itaat edecekler diye bir kural yoktur. Kapitalist dünya ekonomisi tek bir merkezden yönetilen bir dünya imparatorluğu değildir. Bu yüzden hegemonik merkez, ister egemenlik altında olsunlar, isterse hegemonik gücün egemenliğine itiraz ediyor olsunlar, diğerleriyle bir uzlaşma aramak durumundadır. Öyleyse, hegemonya,

dünya sistemini oluşturan tarafların durumuna, ekonomik ve başka güç dengelerinin evrimine bağlı olarak, her zaman tehdit altındadır. Benim anlayışıma göre, kapitalizmin tarihi, bir hegemonyanın diğerinin yerini almasından çok, belirgin kısa süreli hegemonya dönemlerinin yerini (1850-1880 arasında Büyük Britanya, 1945'ten bu yana ABD), hegemonyasız uzun çatışma dönemlerinin almasıdır. 1880'den 1945'e kadarki dönem, bir uzun çatışma dönemiydi. Şimdilerde de yeni bir çatışma dönemine girilmekte olduğunu söyleyebiliriz (Bu soruna ilişkin tezler bu yazının ileriki sayfalarında tartışma konusu yapılacak).

Söz konusu yarım yüzyılın dönemlendirilmesi, hangi veçhelerin dikkate alındığına bağlı olarak değişecektir.

Eğer, sadece kişi başına düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH), emek verimliliği, dış ticaret dengesinin yapısal eğilimleri gibi dar anlamda ekonomik veçhe dikkate alınırsa, 1945'te ABD'nin ezici bir hegemonyaya sahip olduğu, ama, Avrupa ve Japonya'nın parlak yükselişiyle 1960'lı ve 1970'li yıllarda söz konusu hegemonyanın aşınmaya uğradığı söylenebilir. Önemli bir dönüm noktası olarak da doların konvertibilitesinin sona erdiği 1971'i öneriyorum. Avrupalılar dünyanın bir numaralı ekonomik gücü olduklarını tekrarlayıp duruyorlar... Aslında bu erken, hiç değilse aceleye getirilmiş bir tespittir. Her ne kadar tek bir Avrupa pazarı var ve üstelik tek para yönünde çabalar söz konusu ise de henüz ortada bir Avrupa ekonomisi yok. Bir ABD üretim sistemi gibi bir "Avrupa üretim sisteminden" söz etmek mümkün değildir. Söz konusu devletlerin tarihsel burjuvazilerinin eseri olan ve onlar tarafından biçimlendirilen içe dönük [*autocentré*] ulusal üretim sistemleri (eşzamanlı olarak dışa açılsalar ve bu dışa açılma saldırgan bir nitelik kazansa da) kayda değer bir değişikliğe uğramadı! Avrupa çokuluslu şirketleri yok ama, İngiliz, Alman, Fransız vb. çokuluslu var... Bu alanda yegâne istisna, devletlerin ortaklığı

olan ve tipik örneğini *Airbus*'ın oluşturduğu kamu kökenli işletmelerdir (Bu örnek, olası düzenlemelerde kamu sektörünün oynaması muhtemel rolü ve kamu müdahalelerinin önemini hatırlatması bakımından çok önemlidir). Dolayısıyla, Avrupa ülkeleri arasında ulusal sermayelerin karşılıklı iç içe geçmişliği söz konusu değil, en azından kendi aralarındaki sermaye bütünleşmesi ABD ve Japonya'yla olandan daha yoğun değil. Eğer, "küresel karşılıklı bağımlılık" sonucu Avrupa üretim sistemleri aşınmaya uğramış, ulusal ekonomik politikalar işlevsizleşmişse, bu, henüz fiilî bir varlığı olamayan "Avrupa bütünleşmesinin" değil, dünya ölçeğindeki küreselleşmenin ve onun gerisindekilerin eseridir.

Eğer, teknolojik buluşlar, ulusal paranın uluslararası para sistemindeki yeri gibi ekonomik yaşamın diğer veçheleri de dikkate alınırsa, Avrupa Birliği'yle ABD arasındaki asimetri daha da netleşir. Teknolojik buluşlar konusu tartışılabilir olsa da, ABD'nin tartışılamaz, itiraz edilemez bir askerî üstünlüğe sahip olduğu kesindir. Zira, askerî araştırmaların çok önemli sivil sonuçları söz konusudur (internette olduğu gibi). Doların uluslararası ödemelerde kilit para oluşu da ABD'ye önemli bir avantaj sağlıyor (Bu sayede, süreklilik arz eden dış ödemeler bakiyesi açığını sürdürmek mümkün olduğu gibi, rekabet yeteneğinin aşınmasının etkileri de hafifletiliyor). Üstelik dolar, avro tarafından da tehdit ediliyor değil. Benim görüşüme göre, bütünleşmiş "bir" Avrupa ekonomisi söz konusu olmadan, avronun ortak para olarak kabulü hem kırılgan ve hem de tehdit altında kalmaya devam edecektir. Aynı şekilde, avronun doların ayağını kaydırması, dünya ölçeğindeki yerini alması da kolay olmayacaktır.

Tahlil, sorunun diğer veçhesini de kapsayacak biçimde genişletildiğinde, sistemin kendini yeniden üretmesini sağlayan, dünyanın her ülkesine ve bölgesine özgü sosyal dengeler dikkate alındığında, savaş sonrası dönem açıkça iki alt döneme bö-

lünebilir: Genişleme alt dönemi (1945-1975) ve kriz alt dönemi (1968-1975'ten başlayarak).

Bana göre, birinci aşamadaki genişleme (veya yükselme), dönemin üç toplum projesinin tamamlayıcılığına dayanıyordu, bunlar: (i) Batı'da ulusal sosyal demokrasinin refah devleti modeli ki ulusal üretim sistemlerinin etkinliğinin karşılıklı bağımlılığına dayanıyordu; (ii) Benim, "Bandung Projesi" olarak adlandırdığım, sistemin periferisindeki ulusal burjuva oluşum (kalkınma ideolojisi); (iii) Nihayet, egemen dünya sisteminden görece bağımsızlaşmış, "kapitalistsiz kapitalizm" olan Sovyetik proje.

Söz konusu birinci alt dönemde uygulanan politikalar, kapitalizmin genişlemesinin de etkisiyle, belirli bir etkinlik sağladılar. Her ne kadar uygulanan politikalar sağa kaysa, faşizmin ve sömürgeciliğin yenilgisiyle halk kitlelerinin elde ettiği kazanımların aşınmasına katkıda bulunsa da sistemin üç bileşeninin özerkliğini tehlikeye atmadan yol almakta olan küreselleşmeyi kolaylaştırdı.

Buna karşılık, ikinci aşama, birinci aşamada sistemlerin dayandığı genişlemenin (yükselişin) önce aşınması, arkasından da çökmesiyle sonuçlanan aşamadır. Bu dönem henüz sona ermiş değil -ekseri kolayca ve aceleci bir tarzda iddia edildiği gibi- yeni bir dünya düzeninin ortaya konması da değil. Tam tersine, söz konusu olan, bir türlü üstesinden gelinemeyen kaostan başkası değildir. İşte, 1970'ten sonra uygulanan politikaları bu bütünlük içinde kavramak gerekiyor. Benim tahlilime göre, söz konusu politikalar, sermayenin genişlemesine hizmet eden pozitif bir strateji olmaktan çok krizi yönetmeye yarayan politikalardı. Uygulanan politikaların krizi aşmaya hizmet etmesi mümkün değil, zira sermayenin "kendiliğinden" ve doğrudan dar çıkarlarını gerçekleştiren egemen sistemin projesi, karşıt toplumsal güçlerin etkin karşı tepkisiyle gemlenmediği ve bir hareket çerçevesi dayatılmadığı koşullarda, bir ütopya

olarak kalmaya mahkûmdur. Dünyanın, "pazar" denilen özne tarafından yönetilmesi, ancak sermayenin egemen güçlerinin, kısa vadeli dolaysız çıkarlarını gerçekleştirebilir.

Kriz, kapitalist sömürüden sağlanan kârların, üretim kapasitesini geliştirecek kârlı yatırım alanlarında değerlendirilememesi biçiminde tezahür ediyor. Öyleyse, kriz yönetimi, 1930'lu yıllarda olduğu gibi, sermayenin ani bir toplu değersizleşmesini engellemek için (sürekli hareket halinde olan) "akışkan" sermaye fazlasına "başka pazarlar" bulmaktan ibarettir. Oysa, krizin çözümü, dar kâr arayışı dışında gelir dağılımını, tüketimi, yatırım kararlarını belirleyen sosyal kuralların değiştirilmesini gerektiriyor. Başka bir ifade ile, "iç tutarlılığı" olan farklı bir sosyal projeyi gerektiriyor. Krizin aşılması, ancak "sistem karşıtı" sosyal güçlerin sermayenin mantığına ve işleyişine dışarıdan bir dayatmada bulunmaları durumunda mümkündür.

Elbette, kriz yönetimi, her şeyden önce içeride faaliyet gösteren devletlerin işidir. Devletler, kendi deyişleriyle sistematik bir tarzda "*deregüle*" oluyorlar, yani düzenlemelere son veriyorlar. Bununla amaçlanan, sözde sendikal "katılığı" zayıflatmak ya da sendikaları tümüyle yok etmek, fiyatları ve ücretleri serbestleştirmek, kamu harcamalarını budamak (özellikle sübvansiyonlar ve sosyal hizmetler başta olmak üzere), özelleştirmeleri dayatmak, dışarıyla ilişkileri serbestleştirmek (korumaları kaldırmak)... Aslında düzenlemeleri ortadan kaldırmak anlamına gelen *deregülasyon,* aldatıcı bir kavramdır. Zira, "saf" iktisatçıların hayal ettikleri ekonomi dışında, gerçek yaşamda düzenlemenin olmadığı bir pazar mümkün değildir. Tüm pazarlar (veya piyasalar) düzenlenmiş durumdadır ve ancak düzenlenmişlerse işleyebilirler. Öyleyse asıl sorun, kimler tarafından ve nasıl düzenlendikleriyle ilgilidir. Aslında bu *deregülasyon* söylemiyle, itiraf edilmeyen bir gerçeklik gizlenmek isteniyor: pazarların egemen sermaye tarafından tek yanlı olarak düzenlendiği gerçeği...

Herkes için aynı reçete söz konusu olduğu gibi, meşrulaştırma da aynı aşırı muğlak dogmatizme dayanıyor: Liberalleşme, "müdahaleciliğin bastırıp horladığı" girişim (inisiyatif) potansiyelini harekete geçirerek, üretim makinesini yeniden büyüme rayına oturtacaktır, daha da ötede, liberalleşmeyi daha hızlı gerçekleştirip, öne geçmeyi başaranların, açık dünya pazarlarında "rekabet" yetenekleri de güçlenecektir... Kuşkusuz, Marx ve Keynes, söz konusu liberalleşmenin ekonomiyi "deflasyonist" bir durgunluk sarmalı içine soktuğu ve üstesinden gelemediği çatışmaları arttırdığı gerçeğinin farkındaydılar. Dolayısıyla, liberalizmin gelecekte 'sağlıklı' bir gelişmeye uygun koşullar yaratacağı söylemi, büyücülerin ilgi alanına giren bir safsatadan başka bir şey değildir. Zira, onun niteliği neye göre, hangi kriterlere göre belirlenecektir? Bunu kimse bilmiyor.

Kapitalist küreselleşme, kriz yönetiminin de bu biçimde olmasını dayatıyor. Söz konusu kriz yönetiminin, dar anlamda salt kâr güdüsüyle hareket eden ekonomik makinenin yarattığı devasa akışkan sermaye fazlasına çare bulması gerekiyor. Uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi, dalgalı kur sisteminin kabulü, yüksek faiz oranları, Amerikan dış ödemeler bakiyesi açıkları, Üçüncü Dünya'nın borçları ve özelleştirmeler, bir bütün olarak, 'ileriye doğru kaçmak' durumunda olan akışkan sermayeye spekülatif plasman alanı yaratıp, asıl tehlike olan sermaye fazlasının toptan değersizleşmesini engellemeye, hiç değilse geciktirmemeye yarıyor. İki rakamın mukayesesi, söz konusu devasa sermaye fazlası hakkında bir fikir verecek durumdadır: Yıllık dünya ticaret hacmi 3.000 milyar dolar olduğu halde, uluslararası uçan sermaye hareketinin portresi yaklaşık 80 veya 100.000 milyar dolar, neredeyse otuz katı kadar...

Elbette, kapitalist kriz yönetimi kurbanlar yaratmaktan geri kalmıyor. Emekçi toplum sınıflarıyla dünya sisteminin

kolay yara alabilir, kırılgan toplumları bu süreçten en çok zarar görenlerdir. Söz konusu kesimler, Bretton Woods kurumlarının "yapısal uyum" dedikleri şeye tabiler. Aslında kullanılan kavram uygun değil, zira, orada söz konusu olan 'yapısal uyumun' konjonktürel amacı sadece borç ödemelerinin güvence altına alınması. Daha da ötede, tek yanlı olarak dayatılan bir 'uyum' söz konusu. Buradaki kural, zayıfların güçlülerin çıkarına işleyen mantığa tabi olmalarından başka bir şey değildir. Oysa, krizden çıkış (kriz yönetimi değil) birilerinin ve diğerlerinin çok taraflı uyumunu gerektiriyor. Söz konusu kriz yönetiminin neden olduğu sosyal ve politik yıkım yeterince bilindiği için, burada üzerinde daha fazla durmayı gerekli görmüyorum.

Şimdi bu bütünlük içinde sırasıyla hem kapitalizmin savaş sonrası yükselme döneminde (1945-1971) hem de kriz yönetimi döneminde dünya sisteminin idaresinden sorumlu büyük uluslararası kurumlar üzerinde duracağım.

II

Uluslararası Para Sistemi

Uluslararası Para Fonu (IMF), bidayette altın ayar sisteminin yerini alan, açık dünya ekonomisinde para istikrarını sağlamak amacıyla oluşturulmuştu. IMF varlığının ilk aşamasında, Avrupa paralarının konvertibilitesine katkıda bulunarak (1948-1957), daha sonra bu ekonomilerin uyumunu sağlayarak (1958-1966) belirli bir etkinliğe ulaştığı izlenimi veriyordu. Fakat 1967'den itibaren, özel çekim haklarını (ÖÇH) gündeme getirmesine rağmen (ki bu tarihten itibaren paraların parite uyumu birbirini izledi: İngiliz sterlini ve Fransız frankının devalüe edilmesi, yen ve markın değer kazanması [*revaluation*], altın fiyatının dalgalanmaya bırakılması vb...) istikrarı sağlamakta yetersiz kaldı. 1973'ten itibaren paraların genel dalgalanması benimsendiğinde, artık Bretton Woods da misyonunu tamamlamıştı.

Tam da bu nedenle, IMF'nin varlık nedeni tartışmalı hale gelmişti. Fakat, söz konusu kurum, yeni işlevler sayesinde varlığını korudu: Önce, gelişmekte olan ülkelere tek yanlı olarak dayatılan yapısal uyumu yönetmek; daha sonra, 1980'li yılların sonlarından itibaren, uluslararası para sistemine Doğu Avrupa ülkelerini de yeniden katmak üzere bu ülkelere yönelik müdahaleler söz konusu oldu.

(i) IMF, (Bretton Woods'un diğer kurumu Dünya Bankası gibi) ABD'nin dünya sisteminde tartışmasız denetimini sağlayacak bir kurum olarak tasarlandı. Bu amaçla ABD, (Keynes'in Dünya Merkez Bankası tezini reddederek) daha etkin, diğerleriyle de sorumluluğun paylaşıldığı bir örgüt yerine, zayıf ama kendine bağlı bir kurumdan yana tavır koydu. Alınan borçlara rağmen

IMF'nin kaynakları hep kıt olarak kaldı. İstenseydi belki IMF (örneğin ödünç verme koşullarının [*conditionnalité*] kurallarını tanımlayarak) bir "katalizör" işlevi görebilirdi ama artık böyle bir şey mümkün değil.

(ii) IMF, misyonunun ve mantığının da bir gereği olarak, ister açık, isterse fazla versinler büyük kapitalist devletlere hiçbir zaman Üçüncü Dünya ülkelerine yaptığı gibi bir dayatmada bulunmadı (özellikle ABD'ye). Bu durum, önceki paragrafta ifade edilen gerekçenin bir sonucuydu.

(iii) Üçüncü Dünya ülkelerine tek taraflı olarak dayatılan uyum politikaları, doğrudan kriz yönetiminin bir gereği olarak gündeme gelmişti. Dolayısıyla, söz konusu olan ne bir "yanlış" ne de saçma bir ideolojiye katılmaktan ötürü ortaya çıkmış sonuçlardı... IMF, 1970'lerin aşırı borçlanmasını engellemek için hiçbir şey yapmadı, zira, bu borçlanma atıl para bolluğuna eşlik eden kriz yönetimi için son derecede yararlıydı. Uyum mantığı da öncelikle sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesini gerektiriyordu. Her ne kadar söz konusu uyum, ücretlerin ve sosyal harcamaların budanması, fiyatların serbestleştirilmesi, sübvansiyonların kaldırılması, devalüasyonlar vb... sonucu talebin daralması, dahası kalkınma perspektifinden vazgeçilmesi pahasına gerçekleşse de... Krizi yönetme kaygısı her şeyin önüne geçtiği halde, söz konusu kurumların, "yoksullar" için gözyaşı döküyormuş gibi görünmeleri, "arzı yeniden canlandırma" türü büyülü sözlerin balkondaki seyirciyi oyalamak dışında hiçbir kıymetiharbiyesi yoktur. Bu yüzden de asla ciddiye alınmaları gerekmiyor.

(iv) Doğu Avrupa ülkelerine yönelik müdahaleyse, siyasi bir mantığın gereği olarak gündeme geldi. Bu ölçüde sert tedbirlerin dayatılmasının çok belirgin siyasi amaçları var: Doğu Avrupa ülkelerinin ve eski Sovyetler Birliği'nin üretim aygıtını çökertmek, onları eşit taraflar olarak değil ama bağımlı çevre ülkeleri olarak kapitalist dünya sistemine yeniden entegre etmek, işçi sınıflarını demoralize edip, yeni komprador burjuvazile-

ri güçlendirmek. Bu ülkeleri –Sovyetler Birliği, Yugoslavya, Çekoslovakya– çökertmek, bu amaçla aralarındaki ekonomik dayanışmayı kırmak. Oysa, Marshall Planı daha sonra Avrupa Ekonomik Topluluğu durumuna gelecek olan bölge ülkelerine işbirliğini dayattığı halde, Batılılar, bu sefer Avrupa'nın doğusunda eski COMECON'u dağıtıp parçalamak için yoğun bir çaba harcıyorlar. Bunun için de söz konusu ülke ekonomilerinin yeni koşullara uyumu daha da zorlaştırılıyor. Gözlemlediğimiz kadarıyla, dayatılan tedbirler o kadar kaba ve şiddetli ki, birkaç yıl içinde paraların konvertibilitesinin de dayatılması sürpriz olmayacak, oysa Batı Avrupa'da konvertibiliteye geçmek için 1945'ten sonra 15 yıl gerekmişti.

III

Büyük Uluslararası Kalkınma Finansman Kurumları

Bu alanda tam bir kurum bolluğu söz konusu. Bir kere, önce BIRD olarak kurulup daha sonra AID'nin de eklenmesiyle Dünya Bankası'na dönüştürülen Bretton Woods kurumu var; Birleşmiş Milletler tarafından oluşturulan uzman kurumlar var; PNUP, FAO, UNESCO, ONUDI, CNUSED, bölgesel komisyonlar, Avrupa Birliği'nin inşasına eşlik edenler CEE-ACP, vb. Bütün bu kurumlar en parlak dönemlerini kalkınma ideolojisinin revaçta olduğu Bandung döneminde yaşadılar. Fakat, bu süreç, bir burjuva ulusal inşa olan Bandung projesinin önce aşınıp, arkasından da çökmesiyle krize girdi. Bu çöküş, kapitalist sermaye birikiminin dünya ölçeğindeki kriziyle eşzamanlı olarak gündeme geldi.

Kullanılan toplam fonların büyüklüğü bakımından, Dünya Bankası tartışmasız en büyük finans kuruluşudur. Kurulduğu tarihten 1992'ye kadar 290 milyar dolar tutarında bir transfer gerçekleştirdi ki, şimdilerde bankanın açtığı kredilerin yıllık ortalaması 20 milyar doları geçiyor. Buna bir de bölgesel kalkınma bankalarının yıllık ortalama 11 milyar dolarlık kredilerini eklemek gerekir. Eğer, bir karşılaştırma yapmak gerekirse, Birleşmiş Milletler'in yıllık 6 milyar dolarlık toplam harcaması, Dünya Bankası'nın kullandığı fonlar yanında marjinal kalıyor... Zaten BM kurumları (1978'de FAO tarafından kurulan IFDA, Tarımsal Kalkınma Fonu gibi), ne zaman Dünya Bankası'nın rakibi olmaya yeltense, sonuçta ona boyun eğmek zorunda kalıyor.

Elbette bu, Birleşmiş Milletler kurumlarının, 1955 ile 1975 arasında Bandung projesi çerçevesinde Üçüncü Dünya ülkeleri lehine önemli ideolojik ve politik işlevler yaptığı gerçeğini ortadan kaldırmaz. Latin Amerika Ekonomik Komisyonu'nun (ECLA) ve daha sonra kalkınma ideolojisi denilecek olan, Raul Prebisch'in ve 1975'te tüm Üçüncü Dünya ülkeleri tarafından önerilen, Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen (NOEI) projesinin somutlanmasında etkin olan CNUCED'nin rolü önemsiz değildi. Elbette söz konusu kurumların girişimleri Dünya Bankası'nın politikalarını etkilemedi ama, parlak dönemlerinde hem PNUP'nin hem de BM'nin uzman kuruluşlarının çabalarını önemli ölçüde etkiledi.

Artık o dönemler geride kaldı. (Karşılıklı bağımlılık koşullarında oluşmuş özerk bir ulusal inşa ve modernleşme, bir çeşit "yakalama" girişimi olan) Bandung projesiyle birlikte, kalkınma ideolojisi de öldü. Artık devir, periferinin (çevre ülkelerin) yeniden kompradorlaşma devridir. Dünya Bankası, kaynaklarının üçte birini sektör uyumu denilen şeye ayırıyor ki bu G7'lerin ve Amerikan yönetiminin çoban değneği olan IMF'nin dayattığı stratejinin zorunlu tamamlayıcısıdır.

Bununla birlikte, Dünya Bankası'nın tarihi Üçüncü Dünya'da "kalkınmacı" projenin gelişmesine sıkı sıkıya bağlıydı. Bilindiği gibi, Avrupa'nın yeniden inşasında, Washington, ünlü Marshall Planı'yla doğrudan Dünya Bankası'nın yerini almıştı. Bankanın öneminin ve etkinliğinin artması, daha sonraki dönemde, McNamara yönetimi altında (1968-1981) söz konusu oldu ki, bu dünya sisteminin krize girdiği döneme rastlamıştı.

Banka, hiçbir zaman kendini özel sermayenin (çokuluslu şirketlerin) rakibi, onunla olası çatışma durumunda olan bir "kamu kurumu" olarak görmedi, tam tersine, çokulusların Üçüncü Dünya'ya nüfuz etmelerini sağlamaktan sorumlu bir kurum olarak gördü. Finanse ettiği projeler ekipman (teçhizat)

üreticisi firmalar için geniş pazarların açılması anlamına geliyordu; üstelik bu alanda tam bir muğlaklık söz konusuydu. Elbette bu pazarlar çokuluslular için sadece önemli değil, aynı zamanda ballı börekti... Bankanın gerçekleştirdiği operasyonların maliyeti, ulusal otoritelerin diğer karşılıklı yardım kuruluşlarının –özellikle Doğu Avrupa ülkeleri– veya çok taraflı kurumların sağladığı kredilerin maliyetinden çok yüksekti. Bu yüksek maliyetler karşısında kredilerin ne tür ödünlere eşlik ettiğini tahmin etmek zor değildir.

Bir kere bankanın madencilik alanındaki müdahaleleri, doğrudan çokuluslu şirketlerin faaliyetlerine eklemlenmişti. Bu alanda banka, millileştirme riskine karşı bir çeşit "sigorta" işlevi görüyordu ve altyapı yatırımları (yol, elektrik), madenlere ulaşan demiryolları, liman) aracılığıyla söz konusu çokulusları dolaylı olarak destekliyordu. Tarım alanındaysa, banka köy toplumunun özerkliğini tahrip etmeyi amaçlıyordu. Bu amaçla açtığı kredilerle, –ünlü "yeşil devrim" gibi uygulamalarla– kendi kendine yeterli doyumluk ekonomiyi yok edip kır kesimindeki sosyal eşitsizlikleri derinleştirmeyi amaçlıyordu. Bankanın, Üçüncü Dünya ekonomilerinin kapitalist dünya ekonomisiyle bağımlı bütünleşmesini sağlamak üzere diğer alanlarda yaptıkları da önemsiz değildi. Sistematik bir tarzda tren yolu yerine karayollarını teşvik etti, petrol ithalatına pazarı açıp petrole bağımlılığı arttırdı (böylece, birçok ülkenin dış ticaret açıklarını azdırdı). İhracata yönelik orman işletmeciliğini özendirip ekolojik yıkımı derinleştirerek, söz konusu ülkelerin geleceğini kararttı. Buna karşılık, ve tabii bankanın kuruluş mantığının da bir sonucu olarak, sanayileşmeye katkısı son derecede önemsizdi. Güney Kore gibi başarılı örnekler bile, yaratılmak istenen genel izlenimin aksine, onun "reçetelerine" uyum sağlamanın değil (sanayiyi yabancı sermayeye açma, desteklememe, vb.) söz konusu reçetelere karşı durmanın sonucuydu.

Şüphesiz, bankanın global stratejisi açıkça dünya ölçeğinde egemen sermayenin stratejisine eklemlenmişti, dolayısıyla, şimdilerde sıkça dillendirildiğinin aksine, –ne 1980 öncesinde ne de sonrasında– "yoksulların" kaderiyle asla ilgili değildi... Aynı şekilde, söyleme ve atılan nutuklara rağmen, çevre konusunda da bir kaygı taşımıyor. "Ormansızlaşmada" olduğu gibi, "ortak toprakların" [*terres communales*] sistematik tahribatının arkasında da banka vardı ve bu tahribat ekolojik dengenin ve halk çoğunluğunun yaşam koşullarının daha da kötüleşmesiyle sonuçlandı.

Burada söz konusu edilen "kalkınma finansman" kuruluşlarının tamamı ki, bunlara bir de gerçekte daha önemli iki taraflı yardım kurumlarını da eklemek gerekir. Oysa, bir bütün olarak sermaye piyasası Üçüncü Dünya'ya yönelik sermaye akışı söz konusu olduğunda, sanıldığı kadar önemli değildir. Bu sermaye piyasası da doğrudan verimli faaliyetlerde (madenler, petrol ve enerji, tarım, sanayi, ulaşım, iletişim, altyapı yatırımları, otelcilik hizmetleri, turizm ve diğer...) değerlenmeye yönelen sermaye ve kısa vadeli finansal plasman arayışındaki yüzer sermaye olmak üzere iki ayrı alt bölüme ayrılıyor.

Bu iki tür pazardan birincisi, "delokalizasyon"un pupa yelken yol aldığı 1970'li yıllarda Amerikan, Japon ve daha az önemde olmak kaydıyla Avrupa sermayesi için önemsiz değildi. Bu süreçte, zengin Avrupa doğrudan kendine bağımlı bölgelerden çok, kendi çevresinin "gecikmiş" bölgelerinde (İtalya, İspanya vb.) yatırımlar yapmayı yeğledi. Bu durum, Lome Antlaşmaları'nın (Ekonomik Topluluk Avrupası ile Afrika, Karaibler, Pasifik ülkeleri arasındaki) Sahra Altı Afrika'nın kalkınmasının biçimlendirilmesindeki özel rolünü de açıklıyor. Geleneksel temel mallar (tarım ve madencilik) ihracatını özendirip, sanayileşmenin gereksizliği konusundaki önyargıyı pekiştiren söz konusu anlaşma, kıtanın sonraki marjinalleşmesinde önemli bir sorumluluk payına sahiptir.

1970'li yıllardan itibaren yüzen sermaye, birinci grup sermayeye göre çok büyüdü ve Üçüncü Dünya'ya ilgisi de çok sınırlı kaldı. Hepsi bu kadar da değildi. Üçüncü Dünya'nın birçok bölgesinde (Latin Amerika, Afrika, Ortadoğu) oluşmuş bulunan sermayenin önemli bir kısmı da, liberalleşme, finans ve bankacılığın küreselleşmesi sayesinde, bu pazar tarafından emildi. Buna karşılık, toplam sermaye plasmanları bir finansal merkezden diğerine uçuyor ve tabii Üçüncü Dünya'nın finans sistemine de pek uğramıyor. Fakat, durum değişme temayülü gösteriyor. Nitekim bazı Üçüncü Dünya ülkeleri yeniden sermaye çekeceğe benziyor. Lakin, Dünya Bankası ve diğerleri madalyonun asıl görünmesi gereken yüzünü gizleyerek, bu ülkelere "giren sermayenin" finansal plasman amaçlı olduğunu, dolayısıyla üretim sektöründe yatırımlara yönelmek gibi bir kaygı taşımadığını görmezlikten geliyorlar. Bu koşullarda sağlanan dış dengenin kırılganlığı ortadayken, söz konusu sermaye hareketlerinin "sürdürülebilir bir kalkınma" için uygun bir çerçeve sunmadığı açıktır. Güney Doğu Asya krizi böylesi bir sürecin devamı için tehdit oluşturuyor.

IV

Dünya Ticaret Örgütü

Para kurumları ve sermaye piyasalarından sonra, sistemin ticaretle ilgili üçüncü boyutu üzerinde durabiliriz. Bilindiği gibi, artık dünya ticaretini yöneten iki kurum var: Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI).

GATT'ın ve onun mirasçısı olan DTÖ'nün dayandığı ilkeler, dışa açılma ve serbest ticarettir: (İkili ilişkiler yerine) çok taraflı ticari ilişkileri özendirmek, ihracatçı saldırganlığına (damping gibi) son vermek, gümrük tarifelerini indirmek ve başka kantitatif kısıtlamaları yasaklamak (sınırlamalar, kontenjan yönteminde olduğu gibi açık, ya da inandırıcı bir temeli olmayan idari ve sağlık gerekçeleriyle yapılanlar gibi)...

Bu sistemin partizanları, düşüncelerini şu –basit ve temelsiz– gerekçeye dayandırarak savunmaya çalışıyorlar: Buna göre, serbest ticaret, ticaretin gelişmesini teşvik eder ve bu gelişme de büyümeyi özendirir. Ne var ki, tarih bu iddianın doğruluğuna tanıklık etmiyor. Ticaretteki genişleme –özellikle savaş sonrasında– esas itibariye hızlı büyümenin (yukarıda sözünü ettiğimiz üç alt sistemin dinamiğinin) sonucuydu, dolayısıyla sebep değil sonuçtu.

Bir bütün olarak, Üçüncü Dünya hükümetleri, serbest ticaretin temel ilkelerini savunur duruma geldiler. Gerekçeleri de basit: Sanayileşme sürecine girmiş Üçüncü Dünya ülkeleri için Kuzey (sanayileşmiş ülkeler) pazarına girmek hem mümkün (rekabet edebilir durumda olmak) hem de hayati öneme sahiptir (teknoloji ithalinin faturasını ödemek için, vb.). Temel mallar ihracatçısı 'dördüncü dünya' ülkelerine gelince, onların da bir kaybı söz konusu olmaz, tam tersine bu işten kârlı çıkarlar.

Kompradorlaşmış Üçüncü Dünya burjuvazilerine özgü böylesi bir dar görüş daima uzun dönemli kaygıların önüne geçiyor. Aslında, bu durum, ulusal kurtuluş hareketlerinin radikal kanadı tarafında yankı bulmuş değildi.

Fakat, Üçüncü Dünya hükümetleri serbest ticaret ilkesini savunuyorlarsa da, biliyorlar ki, söz konusu örgütlerin söylemine rağmen, pratik yaşamda olup bitenler bu ilkeye uygun değil; dahası tam tersi geçerli... Esasen dünya ölçeğinde gerçek bir liberal program, asıl 77'lerin ve Bağlantısızların 1975'te önerdikleri, Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen (YUED) olarak adlandırılan programdı. Söz konusu program şunları içeriyordu: **(i)** Kuzey pazarlarının Güney'in sanayi ürünleri ihracatına açılması (Kuzey bu talebe, tekstil ürünlerinin GATT kuralları dışında tutulması karşı önerisiyle cevap verdi!); **(ii)** Tropik tarımsal ürünler ve madenler için değişim hadlerinin iyileştirilmesi (aslında bu GATT'ın daha sonra DTÖ'nün asla yanaşmadığı çevreyi korumanın da etkin bir yöntemi olabilirdi); **(iii)** Uluslararası finansal olanaklara daha kolay ulaşma (Bu talebe, Güney'den Kuzey'e doğru sermaye transferini kolaylaştıran bankacılık sisteminin serbestleştirilmesi şeklinde cevap verildi) ve nihayet **(iv)** Teknoloji transferi için daha uygun koşulların yaratılması (bu talebe de sözde "fikrî" mülkiyetin korunması adına tekellerin güçlendirilmesiyle cevap verildi). Genel olarak biliniyor ki, Kuzey Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen (YUED) projesini reddetme konusunda oybirliği etti.

Açıkça ifade etmek gerekirse, hangi sorun söz konusu olursa olsun, tüm Batılı güçlerin ortak paydasını tanımlayan şey, Üçüncü Dünya'ya yönelik gözle görülür düşmanlıktır. Uruguay Round'un asıl hedefi, kutsal liberalizm prensipleri hilafına, sanayileşmiş Üçüncü Dünya'nın rekabet yeteneğini gemlemek, frenlemek, birazdan üzerinde duracağım egemen merkezlerin "beş tekelini" takviye etmekti... Bu alanda, tüm öteki alanlarda olduğu gibi, ayrımcılık söz konusudur ve örnekler pek çoktur.

1. Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) dünya ticareti yönetiminde tekstili dışlaması anlamlıdır (Mültifibre Anlaşması'yla yapılan bu 'geçici' dışlama 25 yıldır devam ediyor!) Aynı şekilde, tarımsal ürünler için (ılıman iklime sahip ülkelerin yağ çıkarılan rekabete uygun ürünleri), maden ürünleri için vb... Buna karşılık, gelişmekte olan ülkelerin kendi aralarındaki ticarette tercihlere olanak tanınması, büyük bir önem taşımıyor.
2. Üçüncü Dünya ülkelerinin kalkınma kaygısıyla kendi toprakları üzerinde faaliyet gösteren çokuluslulara yönelik kısıtlamaları da saldırıya maruzdur. Aslında söz konusu ülkeler bu tür kısıtlamalarla kendi sanayilerini güçlü çokuluslu şirketlerin rekabetinden korumak istiyorlar (üretimin belirli bir yüzdesini ülkeden sağlama, üretimin belirli bir yüzdesini ihraç etme zorunluluğu gibi...) Çokuluslular ne zaman rekabet amacıyla (ihracatla) değil ama yerel pazarda tekelci pozisyonlarını güçlendirmek için saldırıya geçseler, DTÖ hemen onların yardımına koşuyor. Uruguay Round'a eklenen ünlü TRIM'nin mantığı da bu değil mi?
3. TRIP çerçevesinde sürdürülen saldırının amacı da rekabeti güçlendirmek değil, tam tersine, teknolojik tekellere daha büyük imkânlar sunmak, netice itibariyle kalkınmak için teknolojiye ihtiyacı olan gelişmekte olan ülkelerin uygun koşullarda teknoloji edinmelerini daha da zorlaştırmaktır... DTÖ'nün bu bağlamda dayatmak istediği "ticari sırlar" maddesi bizi üç yüz yıl öncesinin merkantilist monopolizm uygulamalarına mı götürecek? Bu alanda kullanılan dil dahi yansız değil. Artık, teknolojiye ulaşmak istendiğinde, insanlığın ortak malı olan bilgiden değil de, "korsanlıktan" söz ediliyor! Bu politika bazen tam bir densizliğe dönüşüyor; böylelikle, bu alanda faaliyet gösteren tekellerin aşırı kârlarını güvence altına almak için Üçüncü Dünya'nın çok ihtiyacı olan ucuz ilaç üretimi engelleniyor.
4. Bir yandan egemen medya "ahlaki çürümeye" karşı kampanya açarken, DTÖ Üçüncü Dünya'nın müfettişlerinin Batılı ihracatçıların faturalarını incelemesini yasaklamak istiyor. [Bu, hem

(yasal olamayan, vergiden kaçabilen) sermaye transferinin hem de ahlaki çürümenin en uygun yolu değil mi?]

5. Üçüncü Dünya ülkelerinin Batılı bankaların ve sigorta kurumlarının faaliyetine açılması yönündeki baskı da, Güney'den Kuzey'e sermaye transferini hızlandırmayı amaçlıyor.
6. Diğerlerini dışlayarak, OECD ülkelerinin Çok Taraflı Yatırım Anlaşması'yla ilgili olarak kendi aralarında sürdürdüğü görüşmeler, yeterince bilinen bir skandal olduğu için burada sadece hatırlatmakla yetineceğim...

İleri sürüldüğü gibi, DTÖ, "haklı rekabetin hizmetinde" olmaktan uzaktır. Tamı tamına çokuluslulların hizmetine sunulmuş bir kurumdur. Aynı zamanda saydamlıktan da çok uzaktır: Bir kere toplantıları gizli yapılır; ikincisi, bu toplantıların üstüne her zaman (en büyük çokuluslulların kulübü olan) Uluslararası Ticaret Odası'nın gölgesi düşer. Böylesi bir yaklaşım söz konusuyken, DTÖ'nün neden aşırı bir inatla "sürdürülebilir [*sustainable*] kalkınma" sorununu görmezlikten geldiği (ki bu başka çevrelerin söylemi olmak kaydıyla), maden üretimi konusunda da her türlü düzenlemeye karşı çıkarak, geleceği ipotek altına alan çevre bozulmasını da yok saydığı bir muammadır.

DTÖ'nün Üçüncü Dünya'ya karşı açtığı ortak cephe karşısında, büyük Batılı devletler arasındaki uyuşmazlıklar, asıl olup bitenler hakkında "sessiz kalan" medyanın abarttığının aksine önemsizdir. Zaten bu çatışmaların büyük çoğunluğu, liberalizm dogması hilafına, rakip tekeller arasında ya pazarların paylaşılması ya da "gönüllü ihracat kısıtlamaları" yoluyla "dostça çözülüyor". Buna karşılık, ABD'nin kibirli karşı çıkışına neden olan ve açıkça dile getirdiği diğer uzlaşmazlık konuları da var:

(i) ABD ile Avrupa Ekonomik Topluluğu ve Japonya arasındaki (Blair House Anlaşması denilen) tarımsal sübvansiyonlarla ilgili çatışma bunlar arasında en çok bilinenidir. Şüphesiz

Topluluk Avrupa'sı gıda maddeleri alanında sadece kendi kendine yeter duruma gelmekle kalmadı, aynı zamanda, kendi iç fiyatlarıyla dünya fiyatları arasında tam bir kopuş sağlayarak, ihracatçı durumuna da geldi. Oysa, Üçüncü Dünya'nın, üretim maliyetleri ile satış fiyatları arasında bu tür bir 'kopuşu' gerçekleştirmesi mümkün değil! Şüphesiz Japonya (ve Kore) kendi pirinç üretimlerini dış rekabete karşı koruyarak, gıda maddeleri alanında kendi kendilerine yeterli olmak istiyorlar. Fakat, ABD'nin tarıma yönelik sübvansiyonlarının Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun Ortak Tarım Programı'na önceliği var...

(ii) "Sübvansiyonlu" sektörler, özellikle de havacılık sektöründeki uzlaşmazlık ki sivil havacılığa yapılan sübvansiyonları başlıca tartışma konusu yapıyor. Oysa, Amerikan askerî havacılık alanına devasa bir gizli sübvansiyon söz konusu.

(iii) Teknoloji konusunda, ABD "güvenlik" gerekçesinin arkasına saklanarak, her zaman kendi teknolojisini koruyor ama, diğer ülkelerin kendi teknolojisini çaldığını açıkça ilan ediyor ve bu alandaki direnci de "kabul edilemez" sayıyor. Hasımlarına da ünlü Süper 301 ve 301 Özel maddelerini ileri sürerek misilleme tehdidinde bulunuyor.

Fakat, bu sorunlar devletleri değil, doğrudan çokuluslu şirketleri ilgilendiriyor, dolayısıyla bu tür çatışmalar devletleri pek ilgilendirir görünmüyor. Birçok durumda her ülkede özel çıkarlara bağlı olarak DTÖ tezlerine taraf veya karşı olmak konusunda "düşünceler" değişebiliyor...

V

Lome Konvansiyonu ve Avrupa Birliği-Afrika, Karaibler, Pasifik Ülkeleri İşbirliği

Her ne kadar dünya sistemi ölçeğinde Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Afrika, Karaibler, Pasifik ülkeleri arasındaki işbirliği fazla önemli değilse de, Afrika'nın dünya sistemi içindeki yerini saptamak bakımından önemlidir.

Avrupa-Afrika ilişkilerinin eleştirel bir değerlendirmesini yapıp, anlamlı önerilerde bulunabilmenin koşulu, geçerli paradigmayı dikkate almayı gerektiriyor. Zira, İkinci Dünya Savaşı sonrasında (1945'ten 1980'e) dünya üç büyük ideolojinin etkisi altındaydı: Batı'da Refah Devleti, Doğu'da Sovyetizm, Güney'de de kalkınmacılık. Oysa şimdilerde sahneyi işgal eden, neoliberalizme eşlik eden ABD'nin artan hegemonyası ve Avrupa Birliği projesinin silinmesi veya aynı anlama gelmek üzere aşınmasıdır. Bu bütünlük içinde temel sorunları şöyle sıralayabiliriz:

(i) Avrupa Birliği ile Afrika, Karaibler ve Pasifik ülkeleri arasındaki ilişkiler, biri gelişmiş diğeri azgelişmiş iki ülkeler grubu arasında, kapitalist sistemde içerilmiş doğal kutuplaşmayla mücadeleyi amaçlayan orijinal bir işbirliği olacak mı?

(ii) Avrupalılar kendi temel madde (tarımsal ürünler, madenler, v.b.) ihtiyaçlarının karşılanmasıyla ilgili ne tür kaygılar taşıyorlar? 1973'te OPEC'in petrol fiyatlarını dört kat artırmasında olduğu gibi, doğal kaynaklarını kendi sanayileşmelerinin hizmetine sunma istekleri karşısında nasıl bir tavır takınacaklar?

(iii) En yoksul Üçüncü Dünya ülkeleri için öncelikli sorun, kendi yönetici ve orta sınıflarını palazlandırıp, konumlarını güvence altına almak değil mi?

Öyleyse nihai amaç nedir? Dünya sisteminde, neoliberal saldırıya karşı durup, çok merkezli bir sistemin oluşmasına katkıda bulunmak üzere, ekonominin halkın hizmetine sunulduğu bir "bölge" mi oluşturulacak; yoksa oligopollerin ve egemen sınıfların çıkarına güdük düzenlemelerle sınırlı mı kalınacak?

Bu soruna ilişkin benim varsayımım şöyle: Refah devleti ve kalkınmacılık döneminde Lome Anlaşması'nın yegâne amacı, dış ilişkileri ekonomik, politik ve kültürel planda Afrika halklarının lehine çevirecek dönüşüme uğratmak değil, Avrupa'nın ekonomik ve jeopolitik pozisyonunu takviye etmekti. Başka türlü ifade etmek istersek, siyasi boyut öncelikliydi, dolayısıyla kalkınmacılık ikincil öneme sahipti. Her şeyden önce amaç, "ılımlı" sayılan devletleri destekleyerek, başka yerlerdeki benzer eğilimleri güçlendirmek, başka bir ifade ile, kalkınmacı-popülist eğilimleri ve talepleri zayıflatmak ve söz konusu ülkeleri iki süper güç arasındaki rekabette kendi yanına çekmekti.

Yeni neoliberal yaklaşımdaysa, Afrika-Avrupa ilişkilerinin yeniden biçimlendirilmesi DTÖ'nün çizdiği doğrultuda ilerliyor. Böylece, merkez ülkeler sahip oldukları doğal kaynaklara ulaşıp denetleme, yeni teknolojiler geliştirme, uluslararası para ve finans sisteminin örgütlenmesi konusundaki tekelci durumlarını takviye etmek istiyorlar. Böylesi bir anlayışa dayalı bölgesel oluşumlar [*régionalisations*] uluslararası oligopollerin faaliyetine uygun bir ortam yaratılmasından başka bir anlam taşımıyor.

Dolayısıyla, şu nedenlerle Afrikalı muhalif odakların bu anlayışa karşı durmaları gerekiyor:

(i) Bu anlayışta önemli sayılmayan bölgeler ve ülkeler *de facto* bölgesel oluşumun olası yararlarından dışlanacaklardır.

(ii) Derinleşen kutuplaşma ve dışlanma, neoliberalizmin şemasında yer almayan işçilerin serbest dolaşımı veri iken, üstesinden gelinmesi zor göç hareketlerine neden olacaktır.

(iii) Söz konusu şema zımnen askerî ittifakları da içeriyor ki, bu Güney'in baş eğmeyen ülkelerinin durumlarını sarsıcı olacaktır.

Bu şekilde tasarlandığında, Avrupa-Afrika ilişkilerinin bölgeselleşmesi sosyal olarak iç parçalanmaya uğramış ve marjinalleşmiş Afrika'nın iç çatışmalarının yönetimiyle de uyumlu olacaktır.

Buna karşılık, anlamlı bir alternatif oluşum, şu ilkelere dayanmak zorundadır:

(i) Sanayileşmiş ülkelerle 'dördüncü dünya' ülkelerini bir araya getiren böylesi bir bölgesel işbirliği, doğal kaynakların tüm insanlığın hizmetine sunulduğu bir uluslararası işbölümü yaratmalıdır. Dolayısıyla, çokuluslular için ekonomik çıkar, devletler için de stratejik çıkar sunmayan bölgelerin *de facto* dışlanması kabul edilebilir değildir.

(ii) Bölgesel işbirliğinin nasıl olması gerektiği konusundaki tartışmalara sivil toplumun da katkısını sağlamak amacıyla halkçı ve demokratik oluşumların ortaya çıkmasını teşvik etmek, bu amaçla sistemli toplantıları örgütleyecek önlemler almak.

İfade ettiğim gibi, Avrupa-Afrika ilişkileri birbirini izleyen belirli aşamalardan geçti ve bugün geleceğini belirleyecek bir kavşağa geldi. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) tarafından Lome Konvansiyonu'nun yenilenmesi öngörülen 2000 yılından iki yıl önce yayınlanan *Yeşil Kitap* bu soruna ilişkin tartışma başlatmak için bir vesile olabilir.

1960'lı ve 1970'li yıllar boyunca söz konusu işbirliğinin Afrika'nın kalkınmasındaki rolü açıkça ifade edilmemişti. Oysa, Avrupa'nın asıl amacı, tropik tarım ürünleri, madenler ve petrol ihtiyacını karşılamaktı. Elbette neoliberal köktenciliğin bu tür kaygıları görmezlikten gelmesi şaşırtıcı değildir. Zira,

neoliberal köktencilik, pazarın her türlü sorunu kendiliğinden çözeceği, kalkınmanın da özel sermayenin işi olduğu kabulüne dayanıyor. Her ne kadar iktisat ders kitapları varlığından habersiz görünseler de, hükümetler her gün bu sorunlarla cebelleşmeye devam etmiyorlar mı? Neoliberal söylemle gerçek dünyada olup bitenler arasındaki kopukluk, söz konusu söylemin aşırı düzeyde biçimsiz, tutarsız, çelişkili oluşuyla ilgilidir.

Dünya Bankası'nın, IMF'in ve DTÖ'nün söylemine yaslanan Avrupa, yapısal uyum programlarının sunduğu evrensel reçeteyi tartışmasız kabullendiği gibi, uzun vadede yabancı sermayenin kalkınma sorununu çözeceğine dair yanılsamayı da paylaşıyor.

Zaman zaman yerel yönetimler, iktidardaki rejimlerin asgari meşruiyet temellerini de aşındıran, sosyal harcamalarda ciddi kısıntılar dayatan Yapısal Uyum Programları'na (YUP) direnmeye çalışıyorlar. Bir de buna ağır dış borç yükü ve kamu yönetimindeki yaygın çürüme ve yolsuzluklar eklendiğinde, söz konusu yönetimlerin manevra alanı iyice daralıyor. Artık kendi kendilerini bile uyumlandırma olanağından mahrum kalıyorlar. Kriz yöneticisi uluslararası kuruluşların buyruklarına boyun eğmek zorunda kalıyorlar.

Bu buyruklar da, değişen duruma ve G7'lerin mizacına göre tam bir anlam yitimine uğruyor. Böylesi koşullarda, yoksulluğun kökünün kazınması, insan haklarına saygı, sürdürülebilir kalkınma, çoğulcu demokrasi vb. söylemi olsa olsa balkondaki seyirciyi oyalamaya yarayabilir. Oysa, asıl yapılması gereken şey, açıklanan bu soylu amaçlarla, dayatılan neoliberal politikaların neden olduğu durgunluğun, daha da ötede ekonomik kötüleşmenin birbirleriyle nasıl çeliştiğini ortaya koymaktır.

Gelinen aşamada Lome Anlaşması'nın bir bilançosu yapılabilir mi? Elbette kıtadaki son birkaç on yıldaki gelişmelerden sadece söz konusu anlaşmayı sorumlu tutmak doğru değildir. Mevcut tablo, doğrudan iç dinamiklerin ve dış faktörlerin

diyalektiğinin sonucudur (Ve Lome Anlaşması da dış faktörlerden biridir). Zaten, Afrika'nın radikal rejimleri 1961'deki Yaounde Konvansiyonunu "yeni-sömürgeci" [*néo-coloniales*] olarak tanımlamışlardı. Dünya sermaye pazarından dışlanma korkusuyla Lome grubuna daha sonraki dönemde katılmışlardı. Bölgenin evriminde olumlu ve olumsuz etki yapan süreçlerin ve eğilimlerin tutarlı bir tahlili yapıldığında, Lome Konvansiyonunun bu süreci ne yönde ve nasıl etkilediği daha açık olarak görülecektir.

Her hâlükârda AET'nin *Yeşil Kitap*'ın çıkardığı bilanço umut verici değil. *Yeşil Kitap*'ta şunlar söyleniyor: "Sahra Altı Afrika'da kişi başına yıllık ortalama gelir artışı, 1962 ile 1992 aralığında %0.40 (binde kırk) oldu. Oysa, bu oran kalkınmakta olan ülkeler için aynı dönemde %2.3'tü. Bu rakam açıkça düşük bir ortalama büyüme oranına, buna karşılık yüksek bir nüfus artış oranına tekabül ediyor (%3.9). Sahra Altı Afrika ile diğer gelişmekte olan ülkeler arasındaki kişi başına gelir farkı giderek açılıyor. Halen fark 1'e 4 (bire dört) ama, bu gidişle gelecek 15 yılda 1'e 6'ya (bire altı) çıkması muhtemeldir."

Sadece büyüme rakamları dikkate alındığında bile, çok yetersiz kalan bilanço, finansal akımların aleyhe dönüşü ve Afrika'dan sermaye kaçışı dikkate alındığında daha da kararıyor. Nitekim, Afrika'dan (Kuzey'e, özellikle de Avrupa'ya) dışarıya transfer edilen sermaye artık bu bölgeye giren özel ve kamusal kaynaklı sermayenin toplamından daha fazla. Elbette, eğilimin tersine dönüşü sadece Afrika'ya özgü bir şey de değil, diğer Üçüncü Dünya ülkeleri için de geçerli. (Bu alanda sadece Çin bir istisna oluşturuyor.) Öyleyse, neoliberal reçeteyi dayatanların "kalkınmanın yeniden canlandırılması" söyleminin bir anlamı ve değeri kalıyor mu? Gerçekten kalkınma canlandırılıp, yeniden rayına oturtulmak isteniyorsa, önce tam bir "saçmalık" olan saf iktisat dogmatizminden yakayı kurtarmak

gerekecek. Ne ki, *Yeşil Kitap*'ın sermaye hareketleri konusundaki sessizliğine bakılırsa, Avrupa güç odaklarının söz konusu dogmatizmden kurtulmaya pek niyetli olmadıkları sonucuna varılabilir.

Eğer, söz konusu stratejilerin uygulanmasının sonucu olan gelir dağılımının evrimi dikkate alınmazsa, yapılan tahlil güdük kalacaktır. Gerçekten söz konusu dönem zarfında gelir dağılımı dengesizliği daha da arttı. Üstelik artmaya da devam ediyor. Gelir dağılımının kötüleşmesi beraberinde yatırım savurganlığını (israfını densin) da getiriyor (Ayrıcalıklı azınlığın ihtiyacını karşılamak üzere yüksek maliyetli yatırımlar yüzünden). Elbette gelir dağılımı, benimsenen kalkınma stratejisinden bağımsız değildir. Tam tersine ona sıkı sıkıya bağlıdır. Dizginlerinden boşanmış neoliberal küreselleşme, neoliberal söylemin iddia ettiğinin aksine, optimal kaynak dağılımını gerçekleştirmiyor. Bunun tam tersi geçerli; kıt kaynaklar (sermaye, teknoloji, kalifiye emek) akıl almaz derecede verimsiz kullanılıyor.

Yeşil Kitap, kendi anlayışına uygun olarak, başarısızlığın nedenlerini şöyle sıralıyor:

(i) Genel büyüme oranının düşüklüğü, tarımsal kalkınmanın yetersizliğinin sonucu. Zira, tarımsal potansiyel çok yetersiz değerlendiriliyor, gıda üretimi nüfusun gereksinmesini karşılayamıyor ve gıda ürünleri yapısal açığı daha da büyüyor.

(ii) Afrika dünya ticaretinde marjinalleşiyor: Bölgenin Avrupa Birliği ithalatındaki payı 1976'da %3.9'dan 1994'te %2.8'e gerilerken, Asya'nın payı %9'dan %13'e yükseldi. Bu yetersizlik, başka bir unsur dikkate alındığında daha da netleşiyor. Söz konusu ülkelerin ihracatının %67'sini de gruba dahil olan petrol ihracatçısı ülkeler sağlıyor. Üstelik, Avrupa'ya yapılan ihracattaki düşüş, dünyanın geri kalanına yapılanla da ödünlenmiyor. Bu da Avrupa pazarına olan bağımlılığı daha da arttırıyor.

Bu noktada Lome Anlaşması'nın sorumluluk payını kısmen de olsa dikkate almak gerekmiyor mu? Söz konusu anlaşma, inatla (Stabex ve Sysmin mekanizmaları aracılığıyla) temel mallar üretimine öncelik verip, Afrika'yı artık gerilerde kalması gereken bir uluslararası işbölümüne mahkûm etmedi mi? Oysa, yeni sanayileşmiş ülkelerin başarısında sanayi ürünleri ihracatı başat rol oynamıştı. Hem mukayeseli üstünlüklere bel bağlayıp ticaret hadlerinden olumsuz etkilenen, düşük verimliliğe sahip mallar üretmeyi sürdürmek, hem de genel bir büyümeden söz etmek mümkün müdür?

(iii) Afrika'nın uluslararası yatırımlarda marjinalleşmesi; *Yeşil Kitap* şu tespitle devam ediyor: Afrika, Karaibler ve Pasifik (AKP) ülkelerinin dış finansal kaynağının yarısını Avrupa Birliği sağlıyor, bu oranın sürdürülmesi kamu yardımları akışı sayesinde mümkün olmuştu. Oysa, ekonomilerin dışa açılması, özel sermayenin dışa kaçışıyla sonuçlanıyor.

Lome, Afrika, Karaibler, Pasifik (AKP) içinde de bölgesel işbirliği oluşumlarını dikkate alıyor. Ama, bu alandaki durumun dökümünü yapmanın ötesine geçmiyor, malum para birliği olarak bilinen CFA, ya da pek işlevsel olmayan örgütler retoriği (CDEAO) gibi. Elbette Lome'nin Marshall Planı mantığıyla pek ilgisi yok. Marshall Planı, Avrupa ülkeleri arasında bir işbirliğini dayatıyordu. Arkasında da ABD vardı. Aslında söz konusu yıllarda (1960'dan günümüze) Afrika ülkeleri arasındaki ticaret gelişmedi. Afrika bu alanda da Asya ve Latin Amerika'nın gerisinde kaldı. Tekrar hatırlatalım ki, bu olumsuzluğun faturasını Lome Anlaşması'na çıkarmak doğru değildir. Aslında söz konusu olumsuzluğun gerisinde benimsenen kalkınma stratejisi yatıyor. Zira, geçerli kalkınma stratejisi, esas itibariyle "ulusalcı" bir stratejiydi ve bu niteliğin bir sonucu olarak da ekonomik politikalar ulusal çerçeveler için tasarlanmıştı. Elbette resmî beyanlarda "bölgesel işbirliğinden" söz ediliyordu ama, bölgeselleşmeye uygun koşulların yokluğunda

söylenenler söylendiği gibi kalıyordu. Üstelik bu dar "ulusalcı" yaklaşım, *sadece radikal popülistler*in değil, *ılımlı liberallerin* de yaklaşımıydı.

Hatırlatmam gereken bir şey daha var: Lome Anlaşması ilke düzeyinde bir "olumlama" da içeriyordu: Kalkınmada hem gelişmiş devletlerin (başta Avrupa Birliği devletleri olmak üzere), hem de gelişmekte olanların (AKP) karşılıklı sorumluluğunun altını çiziyordu. Buna rağmen, uygulamada söz konusu ilkenin ilerici potansiyelinin gerçekleşmesi engellendi. Bu, hem Avrupa'nın hâkim kesimlerinin, hem de Afrikalı yönetici kesimlerin tercihlerinin bir sonucuydu. Aslında Lome girişimi bir istisnaydı, zira, ne ABD, ne de onun güdümündeki örgütler (Dünya Bankası, IMF, DTÖ) bu sürece dahil olmadığı gibi, hiçbir zaman da işe karışmak istemediler.

Şüphesiz Lome Anlaşması'nın gerisinde sömürgecilik tarihinden miras kalan "özel çıkarlar" ve özel çıkarların yavaş yavaş elden gitmekte olduğu korkusu vardı. Öte yandan Lome, 'Soğuk Savaş' denilen konjonktürün de bir ürünüydü. O dönemde hem Sovyetler Birliği, hem de Çin, Bağlantısızlar Hareketini aktif olarak destekliyorlardı. Zaten Afrika ülkelerinin tümü en ılımlıları, dahası anti-Sovyetik olanları da dahil, söz konusu harekete katılmıştı. Avrupa –hiç değilse biçimsel planda– AKP ülkelerinin bağımsızlığına saygılıydı. Söz konusu ülkelerin kendi özgür iradeleriyle oluşturduğu stratejileri ilke olarak desteklemeyi (finansal planda) kabul etti. O dönemde ne özelleştirmeler, ne de kambiyo denetimlerinin ve korumaların kaldırılması türü koşullar dayatılması [*conditionalité*] söz konusu değildi.

Bu ilkeye sırt çevirip, Avrupa-Afrika ilişkilerinde artık "alternatifsiz" olduğu ileri sürülen liberal küreselleşmeye yaslanarak, Avrupa Birliği, bir önceki Lome görüşmelerinden sorumlu Edgar Pisani'nin ifadesiyle "tam bir geri adım atmış oluyordu".

Avrupa Birliği -*Yeşil Kitap*'ta- terk ettiğinin yerine yeni bir ilke benimsedi. Artık, AKP ülkeleriyle işbirliğini "siyasi diyalogla" pekiştirmek isteğini dile getiriyor, bu perspektifte benimsediği tema da demokratikleşme. İlk bakışta sevimli görünen bu yaklaşım, tartışmanın merkezine söz konusu demokrasinin içeriği ve koşulları, gerekli kıldığı ekonomik politikaların ne ve nasıl olması gerektiği gibi temel sorular yerleştirilmediği sürece, en iyi koşullarda kısır bir söylem, bir tür ideolojik manipülasyon aracı olmanın ötesine geçemeyecektir.

Geride kalan sayfalarda dünya sistemini yöneten kurumlarla ilgili tahlili bilinçli olarak sınırlı tuttuk. Oysa, başka kurumların da benzer biçimde tahlile tabi tutulması gerekiyor. Bu tür kurumların başında hiç kuşkusuz kalkınma yardımı yapan büyük ulusal kurumlar geliyor (US-AID, Fransız İşbirliği Örgütü, diğer Avrupa ülkelerinin benzer örgütleri, eski Sovyetler ve Çin), ama aynı zamanda Birleşmiş Milletler ailesine dahil tüm kurumlar, OECD (ki, bu sonuncunun kalkınmış ülkelerin politikalarının koordinasyonunda önemli işlevi var), elbette AET, eski COMECON... Bir de doğrudan Üçüncü Dünya Ülkelerini ilgilendiren örgütler var: Bağlantısızlar Örgütü'nden OPEC'e kadar vb. Aslında tüm bu sorunları tartışmak gerektiğinde bir kitap bile yetersiz kalır...

Aynı şekilde, pazarların yönetimiyle ilgili bir dizi başka özel ve kamusal örgütü de tahlile tabi tutup, sonuçları değerlendirmek gerekir. Zira, pazarlar hiçbir zaman düzenlemeden azade değildir. İleri sürüldüğü gibi piyasa (pazar) kendiliğinden düzenlenmiş değildir. Tam tersine, her zaman şu ya da bu biçimde, ama mutlaka dışarıdan düzenlenmiş durumdadırlar... Bir örnek olarak OPEC'le Uluslararası Enerji Ajansı (UEA) arasındaki ilişkiyi hatırlatmak yeterlidir. Bilindiği gibi, bu iki örgüt nezdinde Üçüncü Dünya'nın başlıca petrol üreticileriyle, Uluslararası Enerji Ajansı'nda örgütlü kapitalist dünyanın başlıca tüketicileri (kimi zaman da üreticileri) karşı karşıya

gelmişti. Bu durumun tahlili açıkça ortaya koyuyor ki, petrol fiyatları asla arz ile talebin karşı karşıya gelmesiyle oluşmuyor. Tam tersine, birilerinin veya diğerlerinin az-çok sistematik olarak geliştirdikleri politika ve stratejilerin bir sonucu olarak oluşuyor. Belli başlı oligopol kartellerinin benzer bir tarzda tahlili de (her ne kadar bunların örgütlenme tarzlarındaki farklılıklar yüzünden hepsini aynı kefeye koymak zor olsa da), hayalî pazar kapitalizminin değil de, *gerçekten var olan* küreselleşmiş kapitalizmin daha iyi anlaşılmasını sağlayacaktır.

VI

Kriz Yönetimi Sisteminde Çöküşün Başlangıcı (1995'ten Başlayarak)

Her ne kadar, yukarıda tahlil edilen kriz yönetimi, emekçi sınıflar ve çevre ülkelerin halk yığınları için bir yıkım olsa da, herkes için aynı anlama gelmiyor. Bu kriz yönetimi, egemen büyük sermaye için ballı börekti. Pablo González Casanova'nın verdiği rakamlara göre, son yirmi yılda çevreden merkeze transfer edilen sermaye üç kattan fazlasına çıkararak, 1972-76 aralığında -yıllık ortalama- 441 milyar dolardan, 1992-1995 aralığında -yıllık ortalama- 1364 milyar dolara yükseldi. Elbette söz konusu olan, gelip geçici bir konjonktürün değil, tamı tamına Üçüncü Dünya'nın yağması demek olan yapısal uyum programlarının stratejik amacının sonucuydu.

Dünyanın her yerinde şaşırtıcı bir şekilde derinleşen gelir dağılımı eşitsizliği, birileri için çok büyük yoksulluk ve güvensizlik yaratsa ve geniş kesimleri marjinalleştirse de, çok sayıda yeni milyarder de yarattı ki, bunlar, hiç çekinmeden "yaşasın mutlu küreselleşme" diyebiliyorlar.

Yıllardır bize, artık, "tarihin sonu" anlamına gelen "saf ve sert bir kapitalizme" dönüldüğünden söz ediliyordu. Oysa, küreselleşmiş neoliberalizm koşullarında "alternatifsiz" olduğu söylenen -müzminleşmiş bir krizle malul- sistemin kriz yönetimi politikaları çöküş halindedir. Serbest pazarın sosyal sorunları çözüp demokrasiyi kökleştireceğine dair saçma efsanenin çökmesi için de sadece birkaç yıl yetti... Şurada ya da burada emekçilerin mücadelesi yeniden yükseliyor. Daha şimdiden neoliberalizmin küstah söyleminin soluğu kesilmiş durumda. 1990'ların ikinci yarısından sonra eşzamanlı olarak

Rusya'nın ve Güney Doğu Asya'nın finansal küreselleşme alanına sokulması, birkaç yılda söz konusu ülkelerin finansal iflasıyla sonuçlandı. Birkaç yılda küreselleşmiş finansal sistemin kimi bölgelerde çöktü. Bu "ekonomik" krizlere Rusya'dan eski Yugoslavya'ya, Orta Afrika'ya ve Ortadoğu'ya kadar uzanan siyasi krizler eşlik ediyor ki, geçerli küreselleşmenin siyasi yönetimi koşullarında durum "çözümsüz" görünüyor.

Güney Doğu Asya ve Kore krizleri öngörülebilir durumdaydı ve bu ülkelerin sorunları eleştirel olarak tahlil edebilen teorisyenleri tarafından da zaten öngörülmüştü. Bu ülkeler, özellikle de Çin, 1980 sonrası ilk aşamada, (ucuz emek avantajlarını kullanarak) küreselleşen dünya ticaretine daha çok katılıp yabancı sermaye çekerek ama finansal küreselleşmenin dışında kalarak, fakat hepsinden önemlisi kendi ulusal kalkınma stratejilerini kendileri belirleyip, yönlendirmeyi başararak (bu durum Çin ve Kore için geçerliydi, Güney Doğu Asya ülkeleri için değil) dünya krizinden yarar sağladılar. 1990'lı yıllardan itibaren Kore ve Güney Doğu Asya ülkeleri yavaş yavaş finansal küreselleşmeye dahil olurken, Çin ve Hindistan da aynı yönde bir başlangıç yapıyorlardı. Bölgenin yüksek büyüme oranları yüzer sermayenin iştahını kabartıp bölgeye çekerken, gelen sermaye üretime yatırılıp büyümeyi hızlandırmak yerine, gayrimenkullere ve menkul değerlere yatırıldı. Öngörüldüğü gibi, finansal balonun patlaması için sadece birkaç yıl yetti.

Bu büyük kriz karşısındaki tepkiler birçok bakımdan yeni ve enteresandı. (Örneğin, Meksika krizine gösterilen tepkiden temelli farklıydı.) ABD ve onun dümen suyundaki Japonya, Kore krizini ülkenin üretim sistemini çökertip Amerikan ve Japon oligopollerine bağımlı kılmak için bir fırsat saydılar (Gerekçeleri de sistemin oligopoller tarafından yönlendirilip-denetlendiği yönündeki sahte teze dayanıyordu). Buna karşılık, bölgedeki iktidarlar, finansal küreselleşmeye direnmeye çalışıyorlar. Bu amaçla, çeşitli girişimlerde bulundular, Malezya'nın kambiyo kontrolleri-

ne geri dönüşü ya da Çin ve Hindistan'da olduğu gibi, bütünüyle finansal küreselleşme dalgasının dışına çıkmak, onu gündemden düşürmek gibi... İşte, finansal küreselleşmenin birçok yerdeki bu çöküşü, G7'leri yeni strateji arayışlarına zorluyor. Bu, aynı zamanda liberal düşüncede de bir kriz başlangıcı anlamına geliyor.

Ekseri ileri sürüldüğü gibi, Rusya krizi Güney Doğu Asya krizinin Rusya'ya 'bulaşması' değildi. Rusya krizi de öngörülebilir durumdaydı (ve öngörülmüştü), zira, 1990'dan sonra uygulanan politikaların bir sonucuydu. Söz konusu politikalar, dünya ölçeğinde egemen sermaye tarafından doğrudan veya Rus finansal veya ticari "aracılarla" işbirliği sayesinde, ülkenin sanayisini yağmalamayı sağlamıştı (Böylece yaratılan devasa artık, aracılar ve yabancı sermaye kanalıyla transfer edilmişti). Ülkenin üretici potansiyelinin önemli bileşenlerinin yıkıma uğratılması –ve Rusya'yı bir petrol ürünleri ve maden ihracatçısı statüsüne indirgeme perspektifi– aynı zamanda jeostratejik hedefler de içeriyordu. Bu siyasal-ideolojik saldırı, neden olduğu sosyal tahribatın ötesinde, eski Sovyetler'in parçalanmasının arkasından, ülkenin olası siyasi parçalanmasına uygun bir ortam yaratma amacı da taşıyor. Zira, ABD için Rusya, aynı şekilde Çin ve Hindistan çok büyük ülkeler (oysa, sadece ABD büyük ülke olmaya yetkili), dolayısıyla ABD hegemonyası için bir tehdit oluşturuyorlar. Sistemin adım adım krize sürüklenmesi, Rusya'nın finansal küreselleşmeye dahil olduğu 1994-1996'da başladı. Krize karşı siyasi tepkinin, (Yeltsin'in bazı yetkilerinin elinden alınması) kapitalizme geçiş stratejisinde yaklaşım değişikliği ve ulusal ekonomi üzerinde asgari bir sosyal denetim sağlama olasılığını akla getirdiğini de kaydetmek gerekir.

Ortadoğu, eski Yugoslavya ve Orta Afrika'daki siyasi krizler, ABD hegemonyacılığına eşlik eden, küreselleşmenin siyasi yönetimine de giderek artan zorluklar çıkarıyor. Washington'un ve Tel Aviv'in sultası altında, Ortadoğu'da ekonomik ve finansal planda bütünleşmiş bir bölge oluşturmayı amaçlayan ABD-

İsrail ortak projesi, otokrat rejimlerin ve Körfez'deki ABD protektoralarının (ki bunların bizzat kendisi de artık ABD'nin askerî işgali altındadırlar) koşulsuz desteğine rağmen yürümüyor. Bu başarısızlık karşısında Washington, İsrail'in yayılmacı siyasetini kararlı bir şekilde desteklemeye yöneldi ki, bu açıkça Oslo Anlaşması'nın ihlali anlamına geliyordu. ABD, 1990'daki Körfez Savaşı'nın yarattığı durumu da dünyanın en büyük petrol bölgesindeki askerî denetimini meşrulaştırmak için kullanıyor. Bu da Irak'a karşı "Çöl Tilkisi" (ki, Araplar Monica operasyonu diyordu) operasyonu türü saldırılarını sürdürmeye imkân veren gerekçeler üretmesini gerektiriyor. Tabii, bu vesileyle tüm uluslararası hukuku da küstahça ihlal ediyor. Neoliberal politika ve tercihlerin eski Yugoslavya'da, Orta Afrika'da yarattığı kaos, küresel neoliberalizm koşullarında askerî planda bile bir çözüme kavuşma şansı olmayan etnik bölünmeleri sürekli özendiriyor. Bu sorun üzerinde tekrar duracağım.

Toplumsal mücadelelerin yükselmesi, finansal küreselleşmenin birçok yerde çökmesi ve egemen söylemin inandırıcılığını yitirmesi, neoliberal sistemin ve ideolojisinin artık krize girdiğinin göstergeleridir. İşte, Güney Doğu Asya kriziyle birlikte başlayan G7'lerin karşı ateşini bu bağlamda kavramak gerekir.

Aynı şekilde, G7'lerin ve kumanda ettikleri kurumların sabahtan akşama ağız değiştirmeleri de bu durumla ilgili. O zamana kadar mutlak surette yasaklanmış olan düzenleme kavramı, söz konusu çevrelerin kararlarında tekrar yerini alıyor. Artı, "uluslararası finansal akımların düzenlenmesinin gereğinden" söz ediliyor. Dünya Bankası'nın ekonomik bölüm şefi Stiglitz, yeni bir "*Washington Sonrası Konsensüs*" için tartışma açılmasını öneriyor. Spekülatör Georges Soros'un yazdığı kitabın başlığı da çarpıcı: "Dünya kapitalizminin krizi – piyasa köktenciliği"... Aslında orada söz konusu olan, "neoliberal kapitalizmi kurtarmaya" yönelik bir savunmadan başka bir şey değildir. Elbette biz de kolay aldanacak değiliz. Aslında söz

konusu olan, çokuluslulların dünyanın efendisi olarak kalmasını sağlamaya yönelik bir stratejidir. Söz konusu şahsiyetlerin hiçbirinin asgari bir inandırıcılığı bile söz konusu değildir. Her biri yıkımdan sorumluydu ve sorumlu olmaya da devam ediyorlar. Sistemlerinin iflasının sorumluluğunu başkalarının üstüne atan bu baylar ancak alay konusu olabilir...

Liberal ekonomik ideoloji artık kan kaybediyor, aşırılıklarını törpüleme iddiasıyla çabalar sürdürülüyor, bu arada söz konusu ideolojinin bütünüyle dışladığı kurumsal boyut da tartışma gündemine alınıyor. Yine de şahsen, D. C. North, P. R Krugman ve J. E. Stiglitz'in yürüttüğü "yenilik" iddiaları konusunda çok şüpheliyim. Kuzey Amerika'nın koyu amprizmle malul yöntemi veri iken, sorunun temeline inip, "saf" ekonomi söyleminin ötesine geçebilme şansları yok. Oysa, şahsen benim, Ben Hammouda ve diğerlerinin yaptığı bunun tersidir.

Yüzen finansal sermaye hareketlerinin vergilendirilmesi konusundaki kampanya (Tobin vergisi), egemen büyük sermaye tarafından dayatılan küreselleşmeye karşı hareketlenmenin başlangıcı olabilir. Kaldı ki, finansal spekülasyon sadece aysbergin görünen kısmıdır ve geçerli tercihlerin ortaya çıkardığı sermaye fazlasının hareketinin doğal sonucudur. Spekülasyonu denetim altına almak demek, hastalığın nedenleri yerine tezahürleriyle ilgilenmek demektir. Oysa, hastalık, doğrudan egemen sermaye lehine işleyen sosyal ve politik dengesizliklerle ilgili.

Fakat, söz konusu karşı ateşin neden olabileceği tehlikeleri hafife almamamız gerekiyor. Zira, bu tür ideolojik manipülasyonlarla birçok iyi niyetli insanı kandırmak mümkün olacaktır. Nitekim, Dünya Bankası birkaç yıldan beri kendi "yoksullukla mücadele" söyleminde Hükümet Dışı Örgütleri (NGO) ileri sürüyor. Halkların hiçbir beklentisi olmaması gereken bu tür liberal küreselleşme projeleri karşısında –ve onlardan bağımsız olarak– sadece sistemin kurbanlarının işi olacak, kendi alternatif önerilerimizi oluşturmamız gerekiyor.

VII

ABD'nin Saldırısı ve Avrupa Projesinin Silikleşmesi

28 Mart 1999 tarihli *New York Times*'ta ABD'nin siyasi stratejisine dair "öğretici" bir makale yer alıyordu. Derginin bir sayfasını kaplayan resim, yazının içeriğini özetliyordu: Amerikan renkleriyle bezenmiş bir boks eldiveni ve şu altyazı: "Dünyanın ihtiyacı olan küreselleşme, ancak bir süper güç durumundaki ABD tüm gücünü ortaya koyduğunda mümkündür". Seçilen kelime de ilginç: "Almighty"... Bilindiği gibi bu kelime Tanrı'ya ait bir özelliği (kadir-mutlak) ifade etmek için kullanılıyor. Yazıda gerekli yumruk darbesi de şöyle ifade ediliyor: "Görünmez yumruk olmadan, görünmez el asla işlevsel olamaz. Mc Donalds'ın zenginleşmesi, ancak F 15'leri üreten Mac Donell Douglas sayesinde mümkündür. Silikon Vadisi'ndeki teknolojiye güvenli bir dünya yaratan görünmez yumruk: Ordu, hava kuvvetleri, deniz kuvvetleri ve deniz piyadelerinden başkası değildir." Bu satırların yazarı şakayı seven herhangi bir provokatör değil, dışişleri bakanı Madeleine Albright'ın danışmanı Thomas Friedman...

Revaçta olan iktisatçıların dillendirdikleri kendi kendini düzenleyen ve barışın da güvencesi sayılan pazar (piyasa) söyleminin çok uzağında olduğumuz ortada... Mc Donalds'ın kârı, evrensel uygarlığın ilerlemesinin ölçüsü sayılıyor... Daha da önemlisi, Amerikan yöneticileri, ekonominin politika olduğunu, dolayısıyla pazarı asıl yönetenin güç ilişkileri olduğunu –buna askerî güç de dahil olmak kaydıyla– biliyor olmalıdırlar. Zaten söz konusu makale de, bu konuda yazılmış yüzlercesin-

den sadece biri. Eğer orada böylesi hoyratça bir sözünü esirgemezlik mümkün oluyorsa bu, iktidarın stratejik hedeflerini tartışma konusu yapmayacak kadar her şeyin kontrol altında tutuluyor oluşundandır. Düşünce açıklama maskaralığa varacak kadar açıkmış gibi görünse de, bu sadece bireyler için söz konusudur. Dolayısıyla gerisindeki egemen sınıf içi çatışmaların üstü örtülüyor. Zira, ortada olup bitenleri bilince çıkarıp, kolaylıkla manipüle edilebilen kamuoyunu aydınlatacak bir siyasi güç mevcut değil.

Fakat, Atlantik'in öteki yakasındaki basını izlemiyormuş gibi yapan Avrupalı iktidarların suskunluğu daha az şaşırtıcı değildir (zira, onların durumdan haberdar olmadıklarını söylemeye dilim varmıyor). Bu suskunluk, Washington'un global bir stratejisi olduğu gerçeğini ifade etmelerini engellediği gibi, bu tür stratejilerden söz edenleri de "komplo teorilerine" yatkınlık veya her yerde "Büyük Şeytan"ın suretini görmekle suçlamalarını kolaylaştırıyor.

Oysa, söz konusu strateji gayet açık. ABD, rekabetin erdemlerine ve *fair play*'e Avrupalı müttefikleri kadar inanmış görünmüyor. Zaten çıkarları tehlikeye girdiği her durumda rekabet kurallarını hoyratça ihlal ediyor. Washington gayet iyi biliyor ki, askerî hegemonyası olmadan, ABD'nin ekonomik konumunu yapay olarak sürdürmesini sağlayan kendi tasarruf açığını dünyaya dayatması mümkün değildir.

En üst düzey Birleşik Devletler otoritelerinin ısrarla ve bıkkınlık derecesinde yineledikleri gibi, ABD hegemonyasının kilit aracı, onun askerî gücüdür. Bu hegemonyanın aynı zamanda üçlü'nün dünya sistemi üzerindeki hegemonyasının da güvencesi olduğu, dolayısıyla müttefikleri İngiltere, Almanya ve Japonya'nın da Amerika'nın dümen suyunda gitmesinin gerekliliği, kültürel planda bile ona itiraz etmemesi gerektiği söyleniyor. Dolayısıyla Avrupalı politikacıların Avrupa'nın ekonomik gücü konusunda kendi seçmenlerine söylediklerinin hiçbir

kıymetiharbiyesi yoktur. Sadece ticari alandaki uzlaşmazlıkları dert edinen, özgün bir projesi olmayan Avrupa, daha baştan yenik durumdadır. Bu durum, Washington tarafından da gayet iyi biliniyor.

ABD'nin benimsediği stratejinin hizmetindeki asıl araç da NATO. Bu örgütün, kuruluş gerekçesi olan hasmın çökmesine rağmen varlığını koruyor olması da bunun kanıtıdır. Şimdilerde NATO, "uluslararası toplum" adına konuşuyor, bu vesileyle de söz konusu "toplumu" Birleşmiş Milletler aracılığıyla yöneten demokratik ilkeyi de horluyor. ABD'de söz konusu global stratejiye ilişkin tartışmalarda, insan hakları ve demokrasiye istisnai olarak değiniliyor. Bunlar ancak global stratejinin uygulanmasında yararlıysalar dikkate alınıyorlar. Söz konusu olan tipik bir ikiyüzlülüktür. "İşine geldiğinde işine geldiği gibi" kuralının sistematik uygulanmasından başka bir şey değildir.

Söz konusu stratejinin afişe edilen amacı, Washington'un kesin buyruğuna itiraz edebilecek hiçbir gücün varlığına izin vermemektir. Bu amaçla da "çok büyük" olduğuna hükmedilen tüm ülkeleri ufalamak, ABD kuyruğuna takılmış, sözde kendi korumalarını da sağlayan çok sayıda üs kurulmasına izin veren ABD kuyrukçusu çapulcu devletler yaratmak... Son iki Amerikan başkanının söylediğine göre, tek bir devlet "büyük" olmalıdır:

ABD, makyaja ve medyatik manipülasyona ihtiyaç duymuyor. Halkları kabul edilemez alternatiflere mahkûm etmek istiyor: Baskıyı kabullenmek. Yok olmak ya da ABD protektorası altına girmek. Bunun için de dramın yaratıcısı olan politikalar hakkında tam bir suskunluk bekleniyor.

Körfez Savaşı'ndaki başarısından cesaret alan Birleşik Devletler, Avrupa Birliği'nin kendine tabi kılınması da dahil, farklı hedefler için Yugoslavya krizini bahane edip Avrupa'nın işlerine karışmayı başardı.

ABD'nin söz konusu sistematik müdahalesi üç ilkeye dayanıyor: **(i)** Uluslararası düzeni sağlamada Birleşmiş Milletler'in yerine NATO'yu ikame etmek; **(ii)** Avrupa'nın Washington'un stratejik hedeflerine yaslanmasını sağlamak; **(iii)** ABD hegemonyacılığını güçlendirmek üzere, askerî yöntemleri kullanmak (risksiz bombardıman, olası bir müdahale alanında ek güç olarak Avrupa askerî gücünü kullanmak).

ABD'nin bu tür politik tercihlerinin tüm alanlarda yıkıcı sonuçlar doğurması kaçınılmazdır. Bu sonuçlar da, demokrasi ve halkların hakları konusundaki egemen söylemin tüm değerini ve inandırıcılığını ortadan kaldırıyor. Aslında stratejik hedef, –Amerikalı strateji uzmanlarının yazmaktan çekinmediği– Sırbistan'ın çok ötesinde Rusya ve Çin'dir. Bu çerçevede NATO, Avrupa'nın savunmasının değil, ABD'nin saldırgan yayılmacı siyasetinin bir aracı durumuna gelmiş bulunuyor. Böylelikle "Avrupa'nın özerkliği" yanılsamasına son verdiği gibi, Avrupa Birliği'ni de "Soğuk Savaş" bahanesinde olduğundan daha katı bir tabiyete zorlayacaktır.

Oysa, Avrupa için anlamlı yegâne çıkış yolu, kendi oluşumunu çok kutuplu bir dünya perspektifine bağlamaktır. Böylesi bir tercihin sağladığı özerklik marjı, sosyal planda Avrupa'nın hümanist geleneği doğrultusunda bir toplum projesi yaratılmasının da önünü açabilir. Elbette böyle bir tercih, Rusya, Çin ve Üçüncü Dünya'nın geniş bölgelerine de benzer bir özerkliğin tanınmasını gerektirir. Bu da NATO defterinin kesin olarak kapanmasını, ona paralel olarak da Avrupa Birliği'nin kuruluşuna eşlik eden bir savunma gücünün oluşturulmasını gerektirir. Bütün bunların gerçekleşebilmesi için de, hem Avrupa çapında hem de dünya ölçeğinde Bretton Woods, Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) ve MAI gibi egemen kurumların yerini alacak, uygun yöntem, araç ve düzenlemelerin oluşturulması gerekir. Oysa, liberal küreselleşme terci-

hinden yana olan Avrupa, kendi potansiyel ekonomik rekabet gücünü kullanmak yerine, Washington'un dümen suyuna girip onun emellerine alet oldu.

Avrupalı devletlerin böyle bir yola girmesi, bizatihi Avrupa projesinin kırılganlığının da bir göstergesidir. Zaten, söz konusu proje de geçerli egemen siyaset vizyonu muvacehesinde ikincil bir statüye razı olmak anlamına geliyordu. Esasen, İngiltere'nin 1945'ten bu yana temel tercihi, emperyal bir ülke olarak güç kaybını Birleşik Devletler'in vekili statüsünde ve onun aracılığıyla yeniden yaşama arzusu yönündeydi. Almanya'ya gelince, bu ülke de, dünyayı fethetmeye yönelik, deli saçması Nazi rüyasını bir yana bıraktıktan sonra, Washington'un egemen dünya stratejisiyle uyumlu ve onun şemsiyesi altında, emelleriyle imkânlarını uyumlandırarak, geleneksel nüfuz bölgelerini Doğu ve Güney Avrupa istikametinde yeniden kurmaya dayanıyordu. Az çok benzer nedenlerle Japonya da –Çin ve Kore'nin konumu veri iken– ABD'nin global perspektifi çerçevesinde yayılmacı emellerini bölgeyle sınırlı tuttu.

Avrupa projesi, kendini çözülmeden kurtarabilir mi? Mevcut koşullar veri iken, geçerli eğilimlerin Avrupa projesini anlamsızlaştırması ihtimal dışı değildir. Öyleyse Avrupalı güçlerin –başta Fransa, Almanya, İtalya olmak üzere– söz konusu projeyi yeniden biçimlendirmek üzere bugünün gereklerine uyumlu hale getirmeleri gerekir. Başka bir ifade ile, adım adım bir işbirliğinin oluşup derinleşmesini beklerken, daha mütevazı "uluslar Avrupası" kavramına dönmek... Böyle bir tercih de, kendi başına Rusya, Çin ve Üçüncü Dünya'ya karşı –saldırgan değil– dostça bir yaklaşım benimsemeyi ve bu bütünlük içinde Birleşmiş Milletler'i yeniden canlandırmayı gerektirir. Bir kez daha hatırlatmak gerekirse, sosyalistlerin çoğunlukta oldukları da dahil, Avrupa hükümetlerinin tercihi bu değil. Zira, belirsiz bir paranın ultra-muhafazakâr yönetimi, küresel liberalizmin ve ABD'nin hegemonyacı stratejisinin desteklenmesi, çok ku-

tuplu bir dünya projesiyle çeliştiği gibi, Avrupa ve dünyanın geri kalanı için büyük yıkımlara da gebedir...

ABD'nin ve onun ikincil konuma indirgenmiş müttefiklerinin NATO stratejisine yaslanmalarının elbette dramatik sonuçları olacaktır. Birleşmiş Milletler Örgütü daha şimdiden Cemiyet-i Akvam'ın akibetine benzer bir sona doğru yol alıyor. Amerikan toplumu Nazi Almanyası değil –iyi ki de değil– ama, bir zamanlar Berlin'deki yöneticiler gibi, Washington'daki yöneticiler de gücü en yüce ilkeye dönüştürdüler. Egemen söylem, uluslararası hukuku aşağılayıp garip bir "iç işlerine karışma" söylemi geliştirdi ki, bu yeni söylem rahatsız edici tarzda XIX. yüzyıl emperyalizminin "uygarlaştırıcı misyonunu" çağrıştırıyor.

Amerikan hegemonyasına tabi olunmaya devam edildikçe, demokrasi için yapılan mücadele bütünüyle anlamını yitirecektir. Öyleyse, ABD hegemonyasına karşı mücadele ile demokrasi mücadelesi ayrılmaz bir bütün olacaktır.

VIII

Üçlü'nün Beş Tekeli ve Küresel Kutuplaşmanın Yeni Biçimleri

Bir ülkenin kapitalist dünya piramidindeki konumu, ürünlerinin dünya pazarındaki rekabetçi düzeyi tarafından belirlenir. Elbette malumu ilam demek, bayağı iktisadın ileri sürdüğü, bir ülkenin bu durumuna "rasyonel" ekonomik politikaların uygulanması sonucu ulaşıldığı görüşüne katılmak demek değildir. Söz konusu rasyonalitenin de pazarın "nesnel yasalarına" riayet etmekle sağlandığı görüşü, herkesi kendileri gibi bilenlerin bir kuruntusudur. Aslında oldukça yaygın kabul gören bu saçma 'teorinin' iddia ettiğinin aksine, söz konusu "rekabet" yeteneği, gerçek dünyada etkili, ekonomik, sosyal ve siyasal belirleyiciliklerin bir sonucudur. Üstelik bu mücadele eşit olmayan güçleri karşı karşıya getirmektedir. Merkez kapitalist ülkelerin etkinliğini sağlayan, bir bütün olarak sosyal teoriyi sorgulayan ve "beş tekel" olarak tanımladığım durumdur. Söz konusu beş tekel:

(i) Çağdaş merkezlerin teknoloji alanında sahip oldukları tekel; söz konusu teknoloji tekeli devasa harcama gerektiriyor. Bunu da ancak büyük ve zengin devletler gerçekleştirebilir. Böyle bir devlet desteği olmadan –ki liberal söylem bunu her zaman es geçiyor– özellikle de askerî harcamalara devlet desteği olmadan, bu alandaki birçok tekeli sürdürmek imkânsızdır.

(ii) Dünya ölçeğinde önemli finansal akımları denetleyen tekeller: Dünya ölçeğinde faaliyet gösteren büyük finans kurumlarının hareketini ve yerleşmesini kolaylaştıran liberalleşme, söz konusu tekellerin etkinliğini iyice arttırdı. Yakın zamana kadar bu ülkelerin tasarruflarının en büyük kısmı, ancak ulusal sınırlar

içinde hareket edebiliyordu ve ulusal finans kurumları tarafından yönetiliyordu. Bugün artık öyle değil. Şimdilerde söz konusu tasarruflar, faaliyet alanı tüm dünya olan finans kurumları tarafından merkezileştirilmiş durumda. Bu, finans sermayesidir ve sermayenin en çok küreselleşmiş kesimini oluşturmaktadır. Bu ayrıcalık bir siyasi mantığa dayanıyor ki, finansal küreselleşmeyi kabullendiriyor. Bu mantığı kırmanın yolu sadece finansal transferlerle sınırlı olsa bile, siyasi bir kopuşu [*déconnexion*] gerektiriyor. Öte yandan, küreselleşmiş finans sermayesinin serbest hareketi de, [paranın da diğerleri gibi bir mal olduğunu ileri süren teoriye uygun olarak] dövizlerin pazarda serbestçe değerlendiği dogmasına göre değil, *de facto* evrensel para sayılan dolara göre belirleniyor. Oysa, bu koşullardan birincisi temelsizdir; ikincisi de ancak alternatif yokluğunda mümkün olabiliyor. Bir ulusal paranın uluslararası para işlevi görebilmesi için, o ülkenin uluslararası rekabet sonucu yapısal bir ihracat fazlası yaratması gerekir ki, söz konusu ülkenin diğerlerinin uyumunu sağlayacak olan dövizi bu işlevi yerine getirebilsin. XIX. yüzyılda Büyük Britanya için geçerli olan durumda olduğu gibi... Aynı durum bugün ABD için geçerli değil. Tam tersine, ABD kendi finansal açığını başkalarına empoze ettiği ödünçlerle kapatıyor. Aynı şey ABD'nin rakipleri için de geçerli değil. (Zaten birleşmeden sonra Almanya'nın fazlası söz konusu değil), Japonya'nın fazlasıysa, diğerlerinin yapısal uyumunu sağlayacak büyüklüğün çok altında. Bu koşullarda finansal küreselleşme "doğal olarak" kendini kabullendirmekten çok uzak. Tam tersine, aşırı bir kırılganlık içeriyor. Kısa vadede sürekli istikrarsızlık yaratıyor, dolayısıyla, uyum sürecinin etkin işleyişi için gerekli istikrarı sağlayamıyor.

(iii) Gezegenin doğal kaynaklarına ulaşmayı sağlayan tekeller: Kaynakların akıl almaz bir hoyratlıkla kullanılması artık gezegeni tehlikeye atıyor. Kısa vadede kâr güdüsüyle haraket eden kapitalizm, mevcut durumu tersine çevirmek bir yana, gelişmiş ülkelerin bu alandaki tekelini daha da kuvvetlendiriyor ve sadece aynı savurganlığın diğerleri tarafından da yapılmasını engelliyor.

(iv) Kitle iletişimi ve medya alanında faaliyet gösteren tekeller: Bunlar aşağıdan yukarı doğru dünya kültürünü aynılaştırmakla [*uniformisation*] kalmıyor, aynı zamanda siyasi manipülasyona uygun yeni olanaklar da yaratıyor. Modern medya pazarının genişlemesi, Batı'da da daha şimdiden bir kavram ve pratik olarak demokrasinin aşınmasının başlıca unsurlarından biri haline geliyor.

(v) Nihayet, kitle imha silahları alanında faaliyet gösteren tekeller: Savaş sonrasında iki kutupluluk tarafından sınırlanan bu tekel, 1945'te olduğu gibi, yeniden ABD diplomasisinin mutlak silahı haline geliyor. Silahsızlanmayı sağlayacak dünya ölçeğinde demokratik bir denetimin yokluğunda, silahlanmanın hızlanması çok büyük riskler taşımakla birlikte, mevcut tekelle mücadele etmenin başkaca bir yolu da yoktur.

Bir bütün olarak alındığında bu beş tekel, küreselleşmiş değer yasasının nasıl bir çerçevede işlerlik kazandığını gösterir. Zira, değer yasası, sosyal ve politik çerçeveden koparılmış, "saf" bir ekonomik rasyonalizmin sonucu olmaktan çok, tüm bu koşullandırmaların yoğunlaşmış tezahürüdür. Bu koşullandırmalar, çevrenin (periferi) sanayileşme çabalarının içini boşaltıp, üretilen mallarda içerilmiş emeği değersizleştiriyor. Buna karşılık, yeni tekellerin faaliyet gösterdiği üretim alanlarındaki sözde katma değeri, merkez ülkeler lehine aşırı değerli duruma getiriyor. Dünya ölçeğinde hiçbir zaman olmadığı ölçüde gelir dağılımı eşitsizliğini ve hiyerarşisini derinleştiriyor. Bu yeni durumda çevre ülke sanayileri bir çeşit taşeron konumuna indirgeniyor ve önemsizleşiyor. Ve kutuplaşma gelecekte alacağı yeni biçimlere doğru evriliyor.

IX

Yeni Küreselleşme Karşısında Üçüncü Dünya

Bandung döneminde (1955-1975) Üçüncü Dünya devletleri, esas itibariyle ulusal çerçevede dünya ölçeğindeki kutuplaşmayı azaltacak (gelişmiş ülkeleri yakalama) içe dönük kalkınma politikaları uyguladılar. Böyle bir yöneliş de hem ulusal planda (ulusal-popülist politikalar) hem de uluslararası düzeyde (uluslararası düzenleyici kuruluşlarda) sürekli pazarlıkları gerektiriyordu. Bu tür pazarlıklar tek tek ülkeler arasında yapılabildiği gibi, kolektif olarak da (Kuzey-Güney) sürdürülüyordu (O dönemde UNCTAD'ın rolü artarken GATT'ın etkinliği azalıyordu). Söz konusu dönemde politikalar, "düşük verimli emek rezervini" dünya pazarında "rekabetçi olmasa da" daha yüksek verimliliğe sahip modern sektöre transfer etmeyi de amaçlıyordu. Bu hedefi Arthur Lewis'in teorisi meşrulaştırıyordu. Elbette söz konusu politikaların başarısı her yerde aynı düzeyde değildi (Her hâlükârda ve kolayca ileri sürülebileceği gibi, sonuçlar başarısız değildi). Bu sürecin sonunda iyice farklılaşmış bir Üçüncü Dünya tablosu ortaya çıktı. Bugün artık şu ayrımları yapmak mümkündür:

(i) Doğu Asya'nın kapitalist ülkeleri (Kore, Tayvan, Hong-Kong ve Singapur), ve aynı zamanda onların peşinden gelen diğer Güney Doğu Asya ülkeleri (başta Malezya ve Tayland), aynı şekilde Çin, ki bu sonuncu ülke, dünyanın hemen her yerinde büyüme oranları düşerken, hızlı bir büyüme performansını yakalayabildi. 1997'den beri maruz kaldıkları krize rağmen, artık dünya sanayi ürünleri pazarında aktif rakip ülkeler konumundadırlar. Bu ekonomik dinamizm, sosyal dengesizliğin daha fazla derinleşmesini de engelledi. Elbette her ülkenin özel durumu ayrıca

ele alınmalıdır. Avrupa Birliği'ne benzer bölge içi ticari ilişkilerin yoğunlaşması ve dışa açık da olsalar etkin devlet müdahaleleri, ulusal bir kalkınma stratejisi uygulamaya olanak verdi.

(ii) Latin Amerika ülkeleri ve Hindistan da önemli bir endüstriyel kapasiteye sahip. Fakat orada bölgesel bütünleşme daha zayıf (Latin Amerika için oran %20) ve devlet müdahaleleri daha az tutarlı. Eşitsizliklerse akıl almaz boyutlarda... Bu duruma bir de mütevazı büyüme oranları eklendiğinde, durum daha da kötüleşiyor.

(iii) Bir bütün olarak Afrika, Arap ve İslam dünyası ülkeleri, geride kalmış (modası geçmiş) bir uluslararası işbölümüne mahkûm edilmiş durumdalar. Bunlar ya temel mallar üreticisi olarak kaldılar, ya henüz sanayi çağına giremediler ya da sahip oldukları sanayi ürünleri kırılgan ve rekabet edemez durumda. Bu bölgelerdeki sosyal çarpıklıklar, esas itibariyle geniş kitlelerin yoksullaşması ve dışlanması biçiminde tezahür ediyor. Ufukta hiçbir bölgesel bütünleşme emaresi görünmüyor. Büyüme neredeyse yok. Bu ülkeler arasında "zenginler" (az nüfuslu petrol ihracatçıları) olduğu gibi, yoksul ve çok yoksul olanlar da var. Aralarında dünya sistemini aktif bir unsur olarak biçimlendirebilecek tek bir ülke bile yok. Bütünüyle marjinalleşmiş durumdalar.

Şüphesiz, aktif ve marjinalleşmiş çevre ayrımındaki yegâne kriter, sanayi ürünlerinin rekabetçi olup olmamasıyla ilgili değildir. Siyasi bir kriter de söz konusudur. Aktif çevre ülkelerin siyasal iktidarlarının ve bir bütün olarak toplumlarının (ki bu iç çelişkilerin varlığını dışlamaz) bir projesi ve onu hayata geçirecek bir stratejisi var. Çin ve Kore bu konuda ilk akla gelenler olmakla birlikte, daha az önemde olsa da bazı Güney Doğu Asya ülkeleri, Hindistan ve kimi Latin Amerika ülkeleri de bu gruba dahildir. Bu ulusal projeler egemen emperyalizmin projeleriyle çelişiyor ve yarının dünyasını biçimlendirecek olan da bu çatışmadır. Buna karşılık, marjinalleşmiş çevre ne bir projeye sahip (siyasi İslamın iddia ettiği retorik düzeyde bile), ne de kendilerine özgü bir stratejileri var. Onların yerine emperyalist merkezler "düşünüyor",

söz konusu bölgelere ait projeler de bütünüyle onların eseri (AET-AKP, ABD ve İsrail'in "Ortadoğu" projesi, Avrupa'nın belirsiz Akdeniz projeleri...). Dolayısıyla, yerel veya bölgesel hiçbir karşı proje mevcut değil. Bu ülkeler küreselleşmenin pasif nesneleri. Sözünü ettiğimiz ülke grupları arasında büyüyen farklılaşma, artık "Üçüncü Dünya" kavramını da ortadan kaldırdı ve Bandung ortak cephe stratejilerinin (1955-1975) de sonunu getirdi.

Bununla birlikte, eski Üçüncü Dünya ülkelerindeki kapitalist gelişmenin niteliği ve gelişme perspektiflerinin değerlendirilmesi konusunda fikir birliği mevcut değil. Dolayısıyla, hepsini aynı kefeye koymak uygun değildir. Bazı yazarlar, dinamik [*emergent* diyorlar] ülkelerin, henüz dünya sistemi hiyerarşisinde bir ara-yerde bulunsalar da, kalkınmış dünyayı yakalamakta olduklarını ileri sürüyor. Artık bunların birer çevre ülkesi olmaktan çıktığını söylüyorlar. Benim de aralarında bulunduğum başkalarıysa, bu ülkelerin yarının gerçek çevresini [periferisini] oluşturduğunu iddia ediyor. Eskiden –1800'den 1950-1980'e– çevre merkez karşıtlığı veya kutuplaşması, sanayileşmiş–sanayileşmemiş karşıtlığıyla özdeşti. Oysa, bugünün kutuplaşması yeni ve farklı kriterleri dikkate almak durumundadır. Bu yeni durum, daha önce sözünü ettiğimiz, üçlü'nün sahip olduğu beş tekelin tahliliyle netlik kazanabilir.

Ya marjinalleşmiş bölgeler? Bu durum, tarihte eşi olmayan bir olgu mudur? Yoksa, kapitalist gelişmenin süreklilik arz eden bir eğilimi midir? Savaş sonrası dönemde, bir bütün olarak çevre için daha elverişli bir güç dengesi mi oluşmuştu? Gerçekten savaş sonrası dönemdeki bu lehte durumun gerisinde, Üçüncü Dünya ülkeleri arasında sömürgeciliğe karşı mücadelede dayanışma, temel malların fiyatlarına istikrar kazandırma çabaları, modernleşme talebi, Batılı güçlerin engellemek istediği sanayileşme talebi, vb. söz konusu ülkelerin çeşitliliğine rağmen, istisnai koşullara dayanıyordu. Esasen bu alanda sağlanan başarının eşitsizliği, Üçüncü Dünya'nın uyumunu ve dayanışmasını aşındıran bir faktördü.

Her şeye rağmen, sanayileşme alanında başarının belirgin olduğu yerlerde bile, çevre hep devasa bir "rezerv" olarak kaldı. Başka türlü ifade etmek gerekirse, değişen oranlarda da olsa, iş gücünün en büyük bölümü düşük verimlilikli faaliyet alanlarında istihdam edilmeye devam edildi. Bu da modernleşme politikalarıyla doğrudan ilgiliydi. Zira, modernleşme girişimi (yakalama densin) modern teknolojilerin kullanılmasını gerektiriyor (ekonomik planda etkin ve rekabetçi olmanın bir gereği olarak), oysa, kıt kaynakların (sermaye ve kalifiye iş gücü) kullanılması anlamında son derecede pahalıya mal oluyor. Modernleşme çabaları gelir dağılımı eşitsizliğini azdırdıkça, bu sistematik çarpıklık daha da büyüdü. Böylesi koşullarda çevre-merkez karşıtlığı daha da keskinleşti. Merkezde pasif rezerv hep küçük kaldı (her ne kadar konjonktürel duruma göre değişse de, hep %20 'nin altında); çevredeyse, pasif rezerv hep önemli olmaya devam etti. Yegâne istisna farklı nedenlerle Kore ve Tayvan'dı. Çok uygun jeo-stratejik faktörler (Çin, komünizmin bulaşmasını engelleme kaygısıyla yapılan yardımlar...) sonucu, hiçbir yerde söz konusu olmayan bir büyümeden yararlandılar.

Bu aktif ordu (rekabetçi faaliyetlerde istihdam edilen iş gücü, hiç değilse potansiyel olarak) ve pasif ordu arasındaki ilişkinin gelişme olasılığı konusunda G. Arrighi, tartışmalarımızın temel noktalarından birini oluşturacak şöyle bir tez ileri sürüyor: Bu teze göre, neoliberal hedef doğrultusunda ilerleyen üçlü ülkeleri, kendi toprakları üzerinde geniş bir rezerv ordusu yaratacaklardır. Eklemek gerekir ki, söz konusu ülkeler dünya sistemindeki hâkim pozisyonlarını korumak için, özellikle beş tekel etrafında yeniden örgütlenip geleneksel, sıradanlaşmış sanayi ürünlerinin tamamını dinamik çevreye kaydırırlar, buna karşılık beş tekele dayalı bağımlılık durumu devam ederse, söz konusu rezerv ordusu daha da büyüyecektir. Bu durumda bizzat çevrenin dinamik ülkelerinde de ikili bir yapıyla karşılaşacağız demektir. Çevre ülkeler bir taraftan sıradan sanayilerde istihdam edilen,

diğer taraftan da rezervden oluşan bir yapıya kavuşacaklardır. Bu evrimin çevreyi merkeze yaklaştıracağı söylenebilirse de, hiyerarşi beş tekele bağlı olarak devam edecektir.

G. Arrighi bu tespitten hareketle iyimser bir sonuca varıyor: Hem çevrede hem de merkezde aktif ve pasif rezervlerin varlığı, sonuç alıcı, etkin ve radikalleşme istidadı taşıyan enternasyonalist bir sınıf mücadelesini canlandıracaktır. Arrighi'nin vardığı bu sonuçlarla ilgili iki itirazımı şöyle özetleyebilirim:

(i) Merkez ülkelerde sürekli olarak önemli bir rezerv ordusu oluşturmak ve faaliyetleri beş tekel üzerinde yoğunlaştırmak pek mümkün değildir. Üçlü'nün siyasi sistemi de buna izin vermez. Şu veya bu şekilde şiddetli patlamalar gündeme gelecek, işçi hareketini neoliberalizmin çizdiği sınırların ötesine taşıracaktır (Bu nedenle de sürdürülebilir değildir). Dolayısıyla hareket ya yeni ilerici sosyal uzlaşmalarla sola doğru evrilecek; ya da sağa kayıp ulusal-popülist veya faşist bir nitelik kazanacaktır.

(ii) Yukarıda işaret ettiğimiz nedenlerden ötürü, en dinamik çevre ülkelerde bile modernize olmuş sektörlerin, düşük verimli sektörlerindeki devasa rezervi emmesi mümkün değildir. Öyleyse dinamik çevre, çevre olarak kalacak demektir. Başka bir ifade ile, modernleşmiş adacıklarla, onu çevreleyen daha az modernleşmiş bir okyanus tarafından kuşatılmış olmanın tüm temel çelişkilerini yaşamaya devam edecektir. Bu durum, onları beş tekele dayalı ikinci sınıf (*subalterne*) bir statüye zorlamaya devam edecektir. Sadece sosyalizmin söz konusu toplumların sorunlarını çözebileceğine dair tez (ki, Çinli devrimcilerin geliştirdiği tez de bu idi) geçerli olmaya devam ediyor. Elbette sosyalizmden olmuş bitmiş bir şey kastedilmemek kaydıyla. Herkesin dayanışmasını eklemleyen uygar yöntemlerle rezerv okyanusunu kademeli olarak modern alana taşıyıp, bu amaçla uygun stratejiler geliştirerek bu yönde ilerlemek mümkündür. Bu da kaçınılmaz olarak kopuşu dayatıyor. Başka türlü ifade etmek gerekirse, söz konusu uzun geçiş döneminde dış ilişkileri ulusal ve halkçı mantığın hizmetine sunmak gerekiyor.

Eklemek gerekir ki, "rekabetçilik", onu bir mikro-ekonomi kavramı olarak gören egemen söylem tarafından (ki bu işletme yöneticisinin miyop vizyonudur) iyice ayağa düşürülmüş durumda. Oysa, (tarihsel olarak oluşmuş) üretim sistemlerinin genel etkinliği, onu oluşturan işletmelerin etkinliğini sağlar.

Burada dile getirilen tespitlerden ve gözlemlerden hareketle, üçlü'nün oluşturduğu merkez dışındaki dünyanın üç katmandan oluştuğunu söyleyebiliriz:

Birinci katman: Eski sosyalist ülkeler, Çin, Kore, Tayvan, Hindistan, Brezilya, Meksika'dan oluşuyor ki, bu ülkeler (potansiyel veya reel) rekabetçi bir üretim sistemi kurmayı başarmış ülkelerdir.

İkinci katman: Sanayileşme sürecine girmiş, ama, henüz ulusal bir üretici sistem kuramamış ülkeler; Arap ülkeleri, Güney Afrika, İran, Türkiye, Latin Amerika ülkeleri. Aslında bunların bazılarında tekil olarak rekabetçi sanayi kuruluşları mevcut olsa da (özellikle ucuz iş gücü sayesinde) henüz sistem olarak rekabet edebilirlik durumu söz konusu değildir.

Üçüncü katman: Sanayi devrimine girememiş (sanayileşme sürecinin dışında kalmış) ülkeler (kabaca AKP ülkeleri). Bunlar ancak doğal donanımları olan maden, petrol, tropik tarım ürünleri sanayisinde avantajlı durumda olabilen ülkelerdir.

İlk iki katmanın tüm ülkelerinde emilemeyen "pasif" rezervler %40 (Rusya) ile %80 (Hindistan, Çin) arasında değişiyor. Dördüncü Dünya'laşmış Afrika'daysa, bu oran %90'a yakın, belki onun da üstündedir. Böylesi koşullarda "rekabetçi" stratejik hedeflerden söz etmek, anlamsız kelimeleri diline dolamaktan öte bir şey değildir.

X

Sisteme İçkin Mantığa Uygun, Geleceğe Dönük Olasi Senaryolar

Ne kadar tutarlı olursa olsun, küreselleşmiş çağdaş kapitalizmde yeni olanın gözlem ve tahlilinden hareketle, gerçeğe olabildiğince uygun geleceğe dönük bir senaryo çıkarmanın mümkün olduğunu sanmıyorum. Elbette bunu söylerken "yeni olguların" önemsiz olduğunu ima ediyor değilim. Elbette olgular hiçbir zaman kendiliklerinden konuşmazlar. Ancak, onlara ilişkin tahlillerdir ki, söz konusu olgulara anlam kazandıran çerçeveye yerleştirebilir. Ve ancak o sayede uzun vadeli yapısal eğilimleri saptamak mümkün olabilir. Elbette bu değişimleri geçici, konjonktürel değişiklerle karıştırmamak kaydıyla. Egemen söylemin bayağı versiyonu, ekseri sürekli olanla geçici olanı birbirine karıştırıyor. Bununla da kalmıyor, iktisatperest [*économiciste*] bir determinizme de bulaşarak, dur durak bilmeden "alternatifin olmadığını" tam bir cehalet ve küstahlıkla ileri sürüyor – Bayan Thatcher'ın dilinden düşürmediği şu ünlü alternatifsizlik...

Tüm bu sorunlarla ilgili bir tartışmaya girmek yerine, önemli gördüğüm bazı gözlemlerle yetineceğim.

(i) Çağdaş teknolojik devrim (özellikle de iletişim) yarattığı güçlü baskıyla, üretim sistemlerini yeniden biçimlendiriyor (özellikle uzaktan yönetime imkân vererek, üretimin coğrafi olarak parçalanmasını sağlıyor). Bu olgunun bir sonucu olarak, çalışma süreci önemli bir altüst oluşa maruz kalıyor. Zincirleme çalışmanın (Taylorizm) yerini, işçi sınıfının yapısını derinden etkileyen yeni biçimler alıyor. Bütün bunlar sosyal sınıfların so-

runları algılayışını ve işçilerin karşı karşıya oldukları saldırıyı kavrayışlarını da derinden etkiliyor. Bu arada, emek piyasasının parçalanmışlığının ortaya çıkardığı önemli sorunları da dikkate almak gerekir. Aslında, söz konusu olan, uzun dönemde etkili olacak bir değişimdir.

(ii) Dev firmalar kapitalizmin tarihinde yeni bir şey değil. Uluslarüstü denilen büyük firmalar, aslında ulusal firmalardır (özellikle de sermayenin mülkiyeti itibariyle) ama, faaliyetleri ait oldukları ülkenin sınırlarının dışına taşıyor. Yayılmak, genişlemek için her zaman kendi devletlerinin aktif desteğine ihtiyaç duyarlar. Fakat, bu firmalar giderek, devlet dışında (kimi zaman da devlet politikalarının mantığına karşı) kendi yayılma stratejilerini geliştirecek kadar güçlendiler. Artık devleti kendi stratejilerine bağımlı kılmayı arzuluyorlar. Devlet-karşıtı neoliberal söylem, söz konusu firmaların temsilcilerinin özel dar çıkarlarını meşrulaştırıp, bu amacı maskeliyor. Talep edilen "özgürlük" de herkes için değil, kendi çıkarlarını başkaları aleyhine gerçekleştiren firmalar için... Bu itibarla neoliberal söylem tamamıyla ideolojik ve aldatıcıdır. Oligopolcü özel sermaye ile devlet arasındaki mevcut ilişki belirsizdir ve şimdilerde pupa yelken yol alan, devleti bütünüyle özel çıkarlara tabi kılan mevcut durum nihai bir durum olmadığı gibi, yeni durumlarda yeni biçimler almayacağı anlamına da gelmez.

(iii) Buna karşılık, finanslaşma tamamıyla konjonktüreldir. Ve krizin sonucudur. Mevcut durumda üretici sistemde yeterli pazar bulamayan sermaye fazlası, sermayenin toplu değersizleşme riskini artırarak, egemen sınıflar için büyük bir tehdit oluşturmaktadır. Öyleyse kriz yönetimini, daha kötüyü engellemek için, finansal pazarlar bulmaya zorluyor. Fakat, finanslaşma yolunda ileriye doğru kaçış, krizden "çıkışa" imkân vermiyor. Tam tersine, gelir dağılımındaki eşitsizliği daha da derinleştirip, firmaları finans oyununu oynamaya mahkûm ederek, ekonomileri durgunluk sarmalına sokuyor. Bu anlamda finanslaşma, finansal firmaların (bankalar, sigorta kurumları, emekli sandıkları)

diğerleri üzerindeki egemenliğiyle özdeş değil, aynı zamanda tüm firmaların yönetiminin finanslaşması anlamına geliyor.

Oysa, finanslaşmayla ilgili egemen söylem, bütünüyle başka sorunları ciddiye alıyor: Üçlü ülkelerinde nüfusun yaşlanması ve emekli sandığı fonlarındaki patlama gibi... Bu tür tahlillerin bazılarında daha şimdiden oluşmuş kendi çıkarlarının bilincinde olan "borç verenler bloku", bir sosyal güç olarak sunuluyor. Söz konusu blok da, emeklilerin tamamı, onların arkasında, emekli sandığı fonlarının yönetimiyle dayanışma halinde bulunan, özellikle enflasyon hayaleti konusunda duyarlı, fonların yönetiminden ve yüksek faizlerden yarar sağlayan "istikrarlı" ücretliler kesimi... Bu blokun çıkarının "dışlanmışlar", işsizler ve düzenli bir işi olmayan işçilerin çıkarıyla çeliştiği ileri sürülüyor. Artık, sosyal bölünme bir bütün olarak emekle sermaye arasında değil, borç verenler blokuyla (ki bu blok işçileri ve borç verenleri de kapsıyor), dışlanmışlar arasındadır. Elbette bu, tartışmayı gerektiren bir sorundur. Zira, fonların bireysel sermayeleştirilmesi [*capitalisation*] (ki bu Amerikan tarzıdır) bölüşüm sistemini yeğleyen bazı Avrupa ülkelerinin ve bir bütün olarak da solun geleneğiyle çelişiyor. Şüphesiz, Avrupa'da halen iktidarda olan güçler, bölüşüm yerine Amerikan sistemini tercih etmiş görünüyorlar. Ama, orada söz konusu olan, (henüz) mevcut olmayan, borç verenler blokunu oluşturmak değil mi? Demek ki, ortada zorunlu bir doğal süreç yok. Oysa böyle emek karşıtı bir blok oluşturulabilirse, bu egemen güçler için paha biçilmez bir avantaj anlamına gelecek...

(iv) Neredeyse otuz yıldır etkili olan genel kriz, yeni bir "Doğu-Batı" kopukluğu yaratmakta. Kriz, bütün gücüyle, Güney'i ve Kuzey'iyle tüm Amerika kıtasını, Batı Avrupa'yı, Afrika'yı ve Ortadoğu'yu, Doğu Avrupa'yı ve eski Sovyetler Birliği ülkelerini vurmaya devam ediyor. Emareleri de; zayıf büyüme oranları (birçok Doğu Avrupa ülkesi ve marjinalleşmiş bölgeler için sıfır veya negatif), üretici alanlarda yatırım yetersizliği, işsizliğin ve iğreti işçiliğin artması, "enformel" denilen sektörde şişkinlik...

Bütün bunlara bir de gelir dağılımı dengesizliğindeki derinleşme eşlik ediyor. Her ne kadar resmî nutuklarda, "resesyon" ve "yeniden canlanma" gibi kavramlarla geçiştirilmeye çalışılsa da, söz konusu durgunluk inatçı bir karaktere sahip. Bir dizi görüntüye rağmen ABD'de olduğu gibi, İngiltere'deki yeniden canlanma da kırılganlığını koruyor, zira, bizzat kendisi de tehdit altında olan finanslaşmaya [*finaciarisation*] dayanıyor. Aslında Amerikan ekonomisinin en sağlam dayanağını askerî harcamalar oluşturuyor. Buna karşılık, Doğu Asya ülkeleri (Çin, Kore), Güney Doğu Asya ülkeleri ve Hindistan, uzunca bir dönem krizden etkilenen bölgelerin dışında kalmış izlenimi veriyorlardı. Bu ülkeler geçmiş yıllarda üretici sektörde oldukça yüksek yatırım ve büyüme oranlarını yakalayabildiler (Hindistan). Ya da çok yüksek büyüme oranlarını gerçekleştirdiler (Çin, Kore, Güney Doğu Asya). Bu hızlı büyüme, başka bölgelere oranla eşitsizliklerin daha fazla derinleşmesinin de önünü kesti. Yine de bu gözlemin nüanse edilmesi gerekir. Japonya da, "Yeni Doğu"ya özgü genel ortamdan yararlandı. Derin olduğu anlaşılan krize de daha geç girdi. 1997'den beri Kore'yi ve Güney Doğu Asya'yı vuran, Çin'i de tehdit eden kriz, "Asya İstisnasına" ve onunla birlikte Doğu-Batı kopukluğuna son mu verecek?

"Asya Mucizesine" çok mürekkep harcandı. Asya ya da Asya Pasifik, ABD ve Avrupa'nın gelecekteki yeni egemenlik odağı mı olacaktı? Çin de geleceğin süper gücü olarak sunulmadı mı? Asya olgusuyla ilgili bir dizi analiz kimi erken sonuçlara varsalar da, bana göre sorun, daha tutarlı bir tartışmanın odağına yerleştirilmelidir. Kimileri "Asya olgusunda" kapitalist gelişmeye özgü kutuplaşmanın inkarını, değilse yalanlanmasını gördüler. (Kimi zaman da onu bağımlılığın bayağı versiyonuyla karıştırdıkları oldu.) Bu arada, orada kutuplaşmaya karşı önerilen *kopuş* tezinin geçersizliğinin kanıtını da bulduklarını sandılar. Oradan hareketle de, "yakalamanın" mümkün olduğu, dolayısıyla, dünya sistemiyle aktif bir bütünleşme durumunda bu amacın daha iyi gerçekleştiği ileri sürüldü. (Daha da ileri gidilerek, dışa-dönük modelle sorunun çözüleceği iddia edildi.)

Böylece kopuşun anlamsızlığı da kanıtlanmış olacaktı... (Zaten Sovyet sisteminin çöküşünün nedeni de kopuş değil miydi?) İç faktörler, özellikle de "kültürel faktör" kimilerinin başarısının nedeni sayılırken, başkalarının da başarısızlığının ve marjinalleşmesinin nedeni sayıldı (arzuları hilafına kopmalarının sonucu olarak).

Bu tür sorunlarla ilgili tartışmada gerçekten yol alabilmek için, iç siyasal faktörlerle birlikte, dünya sistemi ölçeğindeki etkin güçleri de dikkate almak gerekir. Eğer, kolaycı ve anlamsız polemiğin ötesine geçilmek isteniyorsa, birilerinin ve diğerlerinin birbirleriyle şu ya da bu biçimdeki eklemlenmişliğinin de dikkate alınması gerekir. Zira, küreselleşme sürecine aktif ve kontrollü bir katılım, ihracat artışına öncelik veren ekonomik stratejiden çok farklıdır. Her ikisi de farklı iç egemen sınıf blokuna dayanır. Eğer, Doğu Asya ülkeleri bir başarı tablosu ortaya koymayı başarmışlarsa, bunu dış ilişkilerini iç kalkınmalarının hizmetine sunmayı başarmış olmalarına borçludurlar. Başka bir ifade ile, dünya ölçeğindeki egemen eğilimlere uymayı reddetmelerine borçludurlar. Zaten, aceleci yorumlar "kopuş" tanımıyla otarşiyi birbirine karıştırdılar.

(v) Elbette kutuplaşma kapitalist toplumun tüm diğer veçheleri gibi ilk biçimiyle sürüp giden, değişmez, hareketsiz bir olgu değildir. Kutuplaşmanın artık geçersiz olan biçimi, bir buçuk yüzyıllık dönemde geçerli olan biçimidir. Bugün aşılmış olan biçim, bilinen sanayileşmiş/sanayileşmemiş ülkeler karşıtlığıdır. Zaten bu karşıtlık, çevrenin milli kurutuluş hareketleri tarafından dayatılan, merkez ülkeleri uyuma zorlayan sanayileşmeyle (eşitsiz bir süreç olsa da) birlikte geçerli olmaktan çıkmıştı. Bu tespitten hareketle, artık Doğu Asya'nın merkezin üçlü'sünü yakalamakta olduğu sonucu çıkarılabilir mi? Bunu söylemek biraz ölçüyü kaçırmak olur... Benim çıkardığım sonuç çok farklı: Üçlü'nün sahip olduğu beş tekel sayesinde dünya ölçeğindeki değer yasası yeni biçimlerde tezahür eden bir kutuplaşma ortaya çıkarıyor. Bu yeni süreç, dinamik çevre ülkelerin sanayilerini ikinci sınıf

bir statüye indirgiyor. Eğer Çin, uluslararası işbölümüne daha fazla katılma tercihi yaparsa, bu akıbete uğramaktan kurtulamayacaktır.

(vi) Üçlü arasındaki, Avrupa Birliği içindeki ve çevredeki üretim sistemleri arasındaki rekabet ve bunların genel gelişme eğilimleri de orta-uzun dönemdeki olası gelişmeler üzerinde etkili olacak gibi görünüyor.

Tüm bu faktörler birlikte ele alındığında, ekonomilerin işleyişleri üzerinde farklı sonuçlar doğurmaya gebe görünüyor: Bazı sektörler, bölgeler, işletmeler (özellikle de en büyük çokuluslu ların bazıları) yüksek büyüme oranları yakalıyorlar, dolayısıyla yüksek kâr oranlarını gerçekleştiriyorlar; buna karşılık, bazıları bir durgunluk tablosu sergiliyor, kimileri geriliyor veya dağılma, parçalanmayla yüz yüze geliyor. Emek piyasası da bu duruma uyum sağlamak üzere parçalanıyor.

Bir daha tekrar etmek gerekirse, ortada olup bitenler gerçekten yeni olgular, yepyeni şeyler midir? Yoksa farklı hızlarda gelişme olgusu kapitalizmin bir karakteristiği midir? Bu olgu, İkinci Dünya Savaşı sonrasında (1945-1980) kısmen zayıfladı, çünkü, oluşan yeni güç dengeleri sistematik devlet müdahalelerini gündeme getirip (Refah Devleti, Sovyet Devleti ve Üçüncü Dünya'da Bandung dönemi ulusal devletin), sistemi koşullandıran sektörel ve bölgesel farklılıkları azaltıcı etki yaparak, büyümeyi ve modernleşmeyi kolaylaştırmıştı.

Şüphesiz, realitenin karmaşıklığı ve iç içe geçmişlikler veri iken, uzun dönemde kendilerini dayatan eğilimlerle, kriz yönetimini amaçlayan konjonktürel olanları birbirinden ayırmak zorlaşıyor. Bugünkü aşamada bu iki tür olgular bütünlüğü birer vakıadır. Bir yanda "kriz ve kriz yönetimi" veçhesi var, diğer yanda da sistemlerin süregiden dönüşümü olgusu var. Benim ısrarla üzerinde durduğum temel öğe şudur: Kapitalist sistemdeki dönüşümler doğa yasaları gibi insanların boyun eğmesi

gereken metasosyal (sosyal ötesi) güçlerin eseri değil (ki, böyle bir şeyi kabullenmek, alternatifsizliği de kabullenmek demektir), tam tersine, sosyal ilişkilerin, sosyal güçler çatışmasının ve dengesinin ürünüdür. Öyleyse farklı sosyal dengelere denk düşen değişik olası seçenekler de her zaman söz konusu olacaktır.

Geleceğe dönük senaryolar, bir yandan belirleyici nesnel eğilimlerle ilgili algılayış ve kavrayışa, diğer yandan da halkların ve onları oluşturan sosyal güçlerin, birincilerin meydan okuması karşısında alacağı tavra, vereceği cevaba büyük ölçüde bağlıdır. Demek ki, yok edilemez bir öznellik unsuru, bir önsezi söz konusu. İyi ki de böyle bir şey var, zira bu geleceğin önceden programlanmış olmadığı, Castoriadis'in güzel ifadesini kullanmak gerekirse, yaratıcı hayal gücünün de gerçek tarihte bir yeri olduğu anlamına geliyor.

İçinde bulunduğumuz dönemde "öngörüde" bulunmak çok zor, zira, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde birilerinin ve diğerlerinin hareketini yöneten ideolojik ve politik mekanizmalar sahneyi terk etmiş bulunuyor. Savaş sonrası dönemin sayfası kapandığında, politik yaşamın yapısı da altüst oldu.

Politik yaşam ve politik mücadeleler geleneksel olarak politik devlet çerçevesinde cereyan ediyordu ve söz konusu politik devletin meşruiyeti tartışma konusu yapılmıyordu (zira, hükümetin meşruluğu tartışılabilirdi ama devletinki tartışılamazdı). Devlet içinde ve gerisinde de medyanın "politik sınıf" dediği siyasi partiler, sendikalar, bazı büyük kurumlar (işveren örgütü gibi) yer alıyordu. Bunlar sistemin temel çatısını oluşturuyordu ve siyasi hareketler, sosyal mücadeleler, ideolojik akımlar kendilerini ifade ediyorlardı.

Bugün hemen hemen dünyanın her yerinde tüm bu kurumlar farklı derecelerde olmak kaydıyla meşruluklarını önemli ölçüde kaybettiler. Artık halklar "onlara inanmıyor". Onların yerini farklı nitelikteki "hareketler" alıp sahnenin önüne tırmanıyor: Yeşillerin talepleri etrafında bir araya gelenler, kadın-

lar, demokrasi için hareketler, sosyal adalet isteyenler, (dinî ve etnik kökenli) kimlik talebiyle ortaya çıkanlar... Söz konusu hareketlerin yapısı, örgüt biçimleri veya örgütsüzlükleri, (ki bazı durumlarda pek tumturaklı sözlerin ötesine geçmeyen, kendilerini ifade yöntemleri kimi zaman politik yaşamın araçlarıyla –siyasi parti, seçimler–, bazen de şiddete başvurarak (terörist veya değil) gösterdikleri faaliyetler bir ülkeden diğerine, çoğu zaman da bir hareketten diğerine çok farklı nitelikler taşıyor. Bu yeni siyasi yaşamın belirgin özelliğini aşırı düzeydeki siyasi istikrarsızlık tanımlıyor. Bu taleplerin ve hareketlerin toplumun (başka bir ifade ile gerçekten var olan kapitalizmin) radikal eleştirisiyle eklemlenmişliği, aynı şekilde küreselleşmiş neoliberal yönetimi somut olarak tartışmayı gerektiriyor. Zira, bu hareketlerin bazıları egemenlerin dayattığı toplum projesinin bilinçli bir reddiyesi anlamına geldiği halde, diğerleri böylesi kaygılar taşımıyor, bu amaçla mücadele de etmiyor.

Egemen güçler bu ayrımı yapmasını biliyorlar ve yapıyorlar. Bazılarına gizli veya açık yardım ve manipülasyon, başkalarıyla kararlı mücadele yeni kaotik ve çalkantılı siyasi yaşamın kuralı... Halklar da kendi özgün tahlillerini yapmalı, stratejilerinde ve kitleleri harekete geçirmede onu dikkate almalıdırlar. Afrika'daki pratiklerle ilgili sorunlara ilişkin zengin bir literatür var. Bu sorunla ilgili Bayard ve diğerleri tarafından yapılan ve Ben Hammouda tarafından da yorumlanan tahliller, bana aşırı Weberci ve bu itibarla da ampirizmle malul görünüyor. Söz konusu tahlil açıkça kültüralist bir determinizmden esinleniyor ki, bu durum, devlete ilişkin patrimonyal denilen tez söz konusu olduğunda daha açık olarak görülüyor. Oysa ben, ulusal kurtuluş hareketlerinin modernleşme projelerinin çelişkilerine vurgu yapmaktan yanayım. Nitekim, bu yaklaşım daha sonraki dönemde krize eşlik eden tersine gidişi gerektiği gibi dikkate alıyor.

Egemen odakların neoliberal saldırısının ana temalarından birini çok yönlü anti-devlet (devlet karşıtı) ideoloji oluşturuyor. Daha önce de söylendiği gibi, bu saldırı devletin olası müdahalelerini etkisizleştirmek isteyen büyük firmaların çıkarlarına hizmet ediyor. Elbette bu, devlet olmadan dünyanın gerçekten saf pazar olarak işleyebileceği anlamına gelmiyor. Bizzat büyük firmaların, daha genel olarak da sermayenin en azından bir jandarma devlete ihtiyaçları var. Söz konusu jandarmanın işlevi de ulusal planda veya dünya sistemi ölçeğinde duruma göre farklılaşmak kaydıyla...

Geniş anlamda çevre ülkelerinde –Asya ve Latin Amerika'nın entegre olmuş dinamik ülkeleri, Doğu Avrupa'nın potansiyel yeni periferi ülkeleri, Afrika ve Arap dünyasının marjinalleşmiş periferi ülkelerinde– jandarmanın işlevi, her türlü ciddi demokratik açılımı dışlıyor. Aslında bu tema –sinik bir tarzda– (sosyalist veya popülist bir hasmı) yıkmak için kullanıyor ama, bir müttefike veya bir ajana karşı asla söz konusu edilmiyor. Burada da tam bir çifte standart söz konusu. Yine de siyasi kriz o kadar şiddetli ki, kimi zaman zevahiri kurtarmak, yanılsama yaratmak üzere olayların zoruyla gündeme geliyor; bu benim "düşük yoğunluklu 'hafif demokrasi' dediğim şeydir ki, sözde çoğulcu ve sözde seçime dayanıyor görüntüsü veren bir geçici yönetim tarzıdır. Dolayısıyla, diktatörlükler ve otoriter rejimler çağı –askerî, teknokratik, vb.– henüz kapanmış değil. Henüz onun çok uzağındayız.

Gelişmiş kapitalist ülkelerdeyse, halk çoğunluğunun istekleri ve talepleriyle, uygulanan politikaların sonuçları arasındaki çatışma, küreselleşme aracılığıyla kendini dayatan güçlerin baskısı karşısında güçsüz kalan devlet (ki, bu iktidarsızlık devlete egemen olan sınıf tarafından da istenip kabulleniliyor) ve ona eşlik eden medyatik manipülasyonun akıl almaz etkinliği, demokrasi düşüncesi ve uygulaması hakkında tam bir kriz yaratmış durumda.

Genel olarak denilebilir ki, gerçekte var olan çağdaş kapitalizm, "düşük yoğunluklu demokrasi" rejiminde yürüyor. Postmodern ideoloji bu durumu meşrulaştırmaya yelteniyor. Bunun için de, temel sorunlara ilişkin büyük mücadeleyi karalayıp, onun yerine gündelik hayatın yönetimini yüceltiyor. Bundan böyle "münavebeden" [*alternance*] söz ediliyor (bunun anlamı aynı şeyi yapmak için personeli değiştirmektir) ama, (başka şey yapmak için de) alternatifin olmadığı söyleniyor. Artık kamu bilincinin buna müsait olmadığı ileri sürülüyor. Hükümet dışı örgütlerin (NGO) bu kadar hızlı üremesinin nedeni de bunların halkları depolitize etme stratejisine cevap veren araçlar olmaları... Oysa, devlet karşısında güçlü bir sivil toplumun çatısını oluşturmak bir yana, bu yeniden yapılanmalar sermayenin egemen güçlerinin toplumu yönetmesine eşlik ediyorlar. Güçlü bir sivil toplum, sınıf örgütlerinin (parti, sendika ve başkaları...) canlı, aktif ve güçlü bir politizasyonuyla at başı gidebilir. Zaten, bir devlet gerçekten demokratikse güçlüdür. Zayıf devlet, demokrasiyi ve sivil toplumu zayıflatmanın en iyi aracıdır.

Bu yönetim sistemi dünya ölçeğinde müdahale gücü olan jandarmalardan vazgeçemez. Tüm egemen güçler kabul ediyor ki, ABD (onun uzaktan kumandalı kitle imha gücüne sahip silahlı kuvvetleri) bu işlevi yerine getiriyor. Dolayısıyla, sermayenin egemen çevreleri tarafından sunulan küreselleşmeyle Amerikan hegemonyacılığı arasında bir çatışma söz konusu değil. Ne Japonya ne Avrupa Birliği ne de onu oluşturan ülkeler bu gücü azaltma yönünde ciddi bir niyet taşıyor. Tabii bazı Avrupa ülkelerinin "keşke böyle olmasaydı" dediği de oluyor... Devlet karşıtı söylem, ABD ve onun siyasi ve askerî hegemonik işlevi hariç, tüm devletleri hedef alıyor.

Dünya yönetiminde küresel bir siyasi strateji geçerli. Bu stratejinin hedefi, devletlerin parçalanmasını destekleyerek, sistem karşıtı potansiyel güçleri olabildiğince ufalamak. Amaç

olabildiğince çok Slovenya, Çeçenistan, Kosova ve Kuveyt yaratmak... Bu amaçla topluluk kimliği (etnik vb.) talebi ve onların manipülasyonu hoş geldi safa geldi... Bu yüzden (etnik.vb.) topluluk kimliği sorunu –ister dinî ister etnik olsun– çağımızın temel sorunlarından biri.

Çeşitliliğe –ulusal, etnik, dini, kültürel, ideolojik– gerçekten saygılı bir temel demokrasi ilkesi asla çiğnenemez. Çeşitlilik de ancak gerçek bir demokrasi pratiğiyle yönetilebilir. Demokrasi yokluğundaysa, kaçınılmaz olarak hasımların kendi çıkarlarına kullanıp manipüle ettikleri bir araca dönüşür. Oysa, tarihsel sol bu alanda ekseri yetersiz kaldı. Elbette her zaman değil ve şimdilerde çokça dile getirdiği kadar olmasa da... Mesela birçok örnek arasında Yugoslavya örneği hatırlanabilir. Gerçekten Titocu Yugoslavya milliyetlerin neredeyse tam bir eşitlik temelinde barış içinde bir arada yaşadığı bir modeldi. Ama, aynı şeyi Romanya için söylemek mümkün değildi. Bandung dönemi Üçüncü Dünya'sında ulusal kurtuluş hareketleri, ekseri emperyalist düşmana karşı çeşitli etnik ve dinî toplulukları birleştirmeyi başarmıştı. Birinci kuşak Afrika devletlerinin yönetici sınıfları çoğunlukla gerçek anlamda transetnikti. Fakat, söz konusu çeşitliliği demokratik bir tarzda yönetip kazanımları sürdürebileni çok değildi. Demokrasi eğilimleri konusundaki yetersizlik, diğer toplumsal sorunların çözümünde sergiledikleri beceriksizlik kadar kötüydü. Kriz gelip çattığında, iktidarsız yönetici sınıflar sorunları çözmekte aciz kaldıklarında, kitleler üzerindeki "kontrollerini" sürdürebilmek için bilinçli olarak etnik farklılıkları kaşımayı tercih ettiler. Bununla birlikte, birçok gerçek burjuva demokrasisinde bile etnik farklılıklar gerektiği gibi çözümlenmekten uzaktı.

Bana göre, kültüralizmin yükselişi, farklılıkları demokratik olarak çözememenin sonucudur. Kültüralizmden anladığım da şudur: Kültüralizm söz konusu farklılıkları "temel sorun" olarak ele alıyor ve bunların "öncelikli" olması gerektiği

düşüncesine dayanıyor. Örneğin, bunun sınıfsal farklılıklara önceliği olduğu görüşünü içeriyor. O kadar ki, "tarih ötesi" bir olgu olduğunu bile iddia ediyor. Başka bir ifade ile, tarihsel olarak değişmezliği tezine dayanıyor (ekseri fanatizme ve karanlıkçılığa [*obscurantisme*] varan dinî kültüralizmin durumunda olduğu gibi).

Kimlik talebinin dillendirildiği karmaşa ortamına açıklık getirebilmek için, önemli gördüğüm bir kriter önereceğim. Toplumsal sömürüye karşı yürütülen mücadeleye ve her alanda daha çok demokrasi mücadelesine eklemlenen talepler ilericidir. Yaşadığımız dönemdeyse, küreselleşmiş neoliberal toplum projesi gerçeği konusunda insanların gözünü açıcı, yani, onu desteklemeyi açıkça ve ikircikli olmayan bir tarzda reddeden, dizginlerinden boşanmış kapitalist küreselleşmeyi hoş görmeyen veya bilmiyormuş gibi yapmayan, işçilerin ve halkların "düşük yoğunluklu" demokratik yönetime teslim olmasına karşı çıkan, uysal otoriter rejimlere destek vermeyen, vb. hareketler ve talepler ilericidir... Buna karşılık bir "sosyal programı olmayan" tüm talepler (hareketler) (zira, bunun önemsiz olduğu söyleniyor), "küreselleşmeye karşı olmayan" (bunun da önemsiz olduğu söyleniyor), öncelikle de demokrasi kavramına yabancı olduklarını ilan eden (gerekçe olarak da demokrasinin bir "Batı icadı" olduğu ileri sürülüyor) talepler ve hareketler açıkça gericidirler ve tamı tamına egemen sermayenin amaçlarına hizmet etmektedirler. Kaldı ki, egemen sermaye bu durumun farkındadır, söz konusu talepleri ve hareketleri bu nedenle destekliyor. Bu vesileyle medya da bu hareketlerin barbar muhtevasını söz konusu hareketlerin kurbanı olan halkları kötülemek için bir fırsat sayıp ondan yararlanıyor. Söz konusu hareketler egemen çevreler tarafından manipüle edilip, kullanılıyor.

Yeni şiddet biçimlerinin tahlili, bunlarla geçmiş on yıllarda yürütülen anti-emperyalist mücadele arasındaki karşıtlık,

başka bir ifade ile şiddetin ekonomi politiği, üzerinde önemle durulması gereken bir husustur.

Bütün bu nedenlerle, gelecek, söz konusu saldırıya karşı dünyanın farklı bölgelerinde oluşacak hareketlerin basiretine bağlıdır. Bu açıdan ikisinin büyük önem taşıdığını düşünüyorum; Avrupa (Rusya dahil) ve Çin ki bu ikisinin tahliline öncelik tanıyacağım.

Avrupa'yla ilgili olarak hemen şunu söylemek mümkündür ki, bugüne kadar orada etkili egemen çıkarlar (büyük firmalar), dizginlerinden boşanmış küreselleşme koşullarında kendi çıkarlarını ABD ve Japonya'nınkiyle bir ve aynı görüyorlar. Bu yüzden bunların dünya ölçeğindeki Amerikan hegemonyasını tartışma konusu yapıp, farklı bir Kuzey-Güney ilişkiler vizyonunun aktif unsuru olması mümkün değil. Yine aynı şekilde yeni Avrupa'da Doğu-Batı ilişkileri, Doğu Avrupa'nın eşitlik temelinde Batı Avrupa'yla bütünleşmesini değil, kendiliğinden Doğu'yu "Latin Amerikalılaştırma" istidadı taşıyor. Avrupa'nın batısındaki ve doğusundaki sol birlik de, durumun gerektirdiği ilerici bir pan-Avrupa sosyal paktı önerebilecek yüksekliğe çıkabilecek mi? Liberal tercih Doğu Avrupa'nın Latin Amerikalaşması sonucu doğurarak, Avrupa için dengesizlikleri Almanya lehine olarak derinleştiriyor. Bir "Almanya Avrupa'sı" uzun vadede İngiltere, Fransa ve Rusya için kabul edilebilir bir şey midir? Bu arada böyle bir projeye yaslanmak, küresel plandaki Amerikan hegemonyasına da süreklilik kazandırıyor, zira, Almanya ve Japonya dünya ölçeğindeki temel sorunlarla ilgili olarak ABD safında yer alarak bölgesel güç kartını oynuyor.

Tarihsel nedenler ve Avrupa'ya tarihten miras kalan hümanist ve sosyalist gelenek veri iken, "sosyal" bir Avrupa projesinin filizlenip kendini dayatması ihtimal dışı değildir. Öyleyse, böylesi bir projenin ne anlama gelebileceği konusunda kafa yormak gerekir. Anlamı hep muğlak kalan "yeni-Keynesçilik"

gibi "sihirli" kavramların ötesinde bir Avrupa "sosyal" kalesi mi isteniyor? Ya da açık bir sosyal Avrupa mı kastediliyor? Öyleyse ABD, Japonya ve periferi ülkeleriyle ilişkiler nasıl biçimlenecek?

Bu bağlamda bir kıta ülke olan Çin'in ağırlığı veri iken, bu sonuncu ülkenin evrimi de, dünya dengesinde önemli rol oynayacaktır. Her birini olası farklı senaryolar muvacehesinde iç ve dış koşulları tahlil ederek şu şekilde formüle edebiliriz:

(i) Birinci senaryo, ülkenin parçalanmasıdır. Zaten ABD ve Japonya'nın stratejisinin amacı da budur. Bu senaryonun geçerli olması durumunda Çin'in kuzeyinin ve batısının marjinalleşmesi, güneyinin de kompradorlaşarak ABD ve Japonya egemenliğindeki sanayileşmiş Güney Doğu Asya ile bütünleşmesi gündeme gelecektir.

(ii) Çin'in üç başarı üzerine kurulu (ulusun dayanışmasını güvence altına alan yeterli bir gelir dağılımı, bölgesel iç pazarlar arasındaki karşılıklı bağımlılığı kuvvetlendiren kaynak dağılımı yaklaşımı ve dış ilişkilerin ulusal projeye uygun ve onun hizmetinde yürütülmesi) olan ulusal projesinin sürdürülmesi.

(iii) Bu sonuncu projenin benim "dördüncü büyük olumsuzluk" dediğim şey yüzünden bozulması, yani mevcut iktidar (Leninist denilen devlet-parti) yapısıyla ulusal projenin sürdürülmek istenmesi. Böyle bir kötüleşme veya geriye gidiş de, ya ülkenin bölünmesi-parçalanmasıyla sonuçlanabilir (ki bu birinci senaryo demek) ya da daha açık bir ulusal kapitalizmin belirginleşmesi (pek demokratik olmayan bir rejim) ile.

(iv) Mevcut projenin sola doğru evrilip emekçi halk iktidarının güçlenmesi, ülkenin uzunca bir zamana yayılacak sosyalist geçiş sürecine girmesi.

Son olarak burada küreselleşmiş egemen sermayenin projesi ve bu alandaki olası senaryolar üzerinde durmayacağım. Bir kere ve her şeyden önce bu ütopiktir ve en iyi koşullarda da ancak kaos üretebiliyor. Şu veya bu şekilde ama mutlaka tepe

taklak gidecektir. İkinci olarak ve yukarıda söylenenler ışığında bu büyük senaryonun farklı varyantlarından söz etmek mümkündür:

(i) Avrupa varyantı: avrolu veya avrosuz? Alman Avrupa mı olacak? Avrupa'nın doğusu Latin Amerikalılaşacak mı? Çatlayacak mı? Yoksa sesi mi kesilecek? vb...

(ii) Doğu Asya varyantı: ABD ve Japonya merkezli bir Asya-Pasifik entegrasyonu mu, yoksa Japonya'nın yer almadığı Çin merkezli bir Doğu Asya bölgesel entegrasyonu mu? Yoksa Çin'in parçalanması mı? vb...

Her hâlükârda, bu "büyük" proje, halen neo-emperyalist ("yükü paylaşma" ilkesine uygun olarak) ve her biri üçlü'yü oluşturan güçlerin öncülüğünde bölgesel bütünleşme formülü gündemde bulunuyor: ABD-Meksika bütünleşmesiyle başlayan ABD-Kanada-Latin Amerika entegrasyonu; ABD-İsrail-Petrolcü Körfez ülkeleri-Arap Maşrek; Avrupa Birliği-Mağrep-Sahra Altı Afrika; Avrupa Birliği (veya Almanya)-Doğu Avrupa, ya da Almanya-ABD-Doğu Avrupa-eski Sovyetler Birliği; ASEAN veya Japonya-ABD-Asya Pasifik...

Bu neo-emperyalist proje, kendi bölgelerinde "ayrıcalıklardan" yararlanan ve esas itibariyle emperyalist küreselleşmede sadık birer ileri-karakol olan, on beş kadar bölgesel odağın veya alt bölgesel odağın varlığıyla bütünüyle uyumludur. Akla hemen ABD'nin parlak ikincileri olan Almanya ve Japonya geliyor. Aynı şekilde, Güney Amerika'da Brezilya, Ortadoğu'da İsrail, Afrika'nın güneyinde Güney Afrika, Orta Batı Asya'da Türkiye ve/veya İran, Doğu Asya'da Kore... Bir de bunlara ikinci derecede bölgesel güç odakları eklenebilir: (Mısır, Nijerya, Kenya, Pakistan, Malezya). Elbette bu alt bölgesel güç odaklarının bazılarının mevcut küreselleşmeye "isyan" ederek –bu arada ABD hegemonyasıyla çatışarak– özerklik alanını genişletmek istemeleri ihtimal dışı değildir. Bu konuda Brezilya ve

Mercosur inisiyatifi akla geliyor. Tabii liberal dogmalar karşısında mesafeli durabilirlerse...

Eğer, üçlü'nün üç merkezi arasındaki ilişkinin hem çatışmaya, hem de ABD şemsiyesi altında işbirliğine dayandığı dikkate alınırsa, çıkar çatışmalarının şiddetlenmesi ihtimal dışı değildir. Dolayısıyla, birinin veya diğerinin nüfuz alanları istikrarlı değildir. Bölgesel güçler de kendi piyonlarını öne sürmeye devam edeceklerdir. Değişen bir geometri söz konusuyken, hem işbirliği hem de çatışma koşulları oluşabilir ve mevcut olanlar bozulabilir. Bu yüzden, kısa dönemli olanlar dışında ileriye dönük tahminler ve öngörüler mümkün değildir. Aktörlerin durumuna göre, büyük veya küçük çıkar çatışmaları söz konusu olabilir. Elbette yegâne aktörler devletler değildir. Örneğin, çokuluslu şirketleri, belirli bir dayanışma yaratabilen büyük ideolojik hareketleri de (din temelli hareketler gibi) dikkate almak gerekir. Çevre-merkez kutuplaşması önemini korudukça, büyük egemen güçlerin her biri (ABD ve/veya üçlü), kendi nüfuz bölgelerinde disiplini sağlamak üzere bölgesel güç odaklarını okşamaya ve pohpohlamaya devam edeceklerdir. Bu amaçla, Türklerin kendi Kürtlerini katletmesine, Brezilya'nın Amazonları tahrip etmesine, İsrail'in işgal altındaki bölgelerde etnik temizliği sürdürmesine, Güney Afrika'nın, Afrika'nın güneyinde aynı *Aparteid* rejimindeki gibi yayılmacı politikalarına (Hein Marais'nin "rienforcing the mould" dediği) göz yumacaklardır.

Elbette bu, periferik de olsalar, hiyerarşik kapitalist dünya sistemi piramidinde aşağı bir yerde bulunan bazı ülkelerin mevcut hiyerarşiyle uyuşmayan emeller beslemeyeceği anlamına gelmiyor. İlk akla gelenler de Çin, Hindistan ve Rusya'dır. Belki de bu yüzden merkez ülkeler (ABD ve üçlü) onlara ekseri hasım ya da potansiyel düşman muamelesi yapacaklardır.

Gerçek dünyanın tüm bu karmaşıklığına rağmen, Wallerstein'in yaptığı gibi merkeze olası ittifakları ve kan kay-

betmekte olan (ABD) ile Avrupa arasındaki çatışmayı yerleştirerek, gerçekleşme şansı yüksek bazı olasılıklardan söz etmek de pekâlâ mümkündür.

Bu genel çerçevede kapitalizmin, aktif çevrenin (Çin, Doğu Asya, Hindistan, Latin Amerika) büyümesine dayalı yeni bir genişleme dönemine gireceği kolaylıkla söylenebilir. Aynı şekilde, Doğu Avrupa ve eski Sovyetler Birliği'nde de yeni bir ekonomik canlanma mümkündür. Buna karşılık, marjinalleşmiş Afrika ve Arap dünyası kendi çırpınışıyla baş başa kalacaktır. Dünyanın dinamik merkezleri arasındaki ticaretin yoğunlaşması da bu projeyi destekleyecektir. Bununla beraber ve bana göre, bu istikamette yol alındıkça ve söz konusu bölgeler arasındaki ticaret derinleştikçe, üçlü'nün sahip olduğu beş tekele dayalı yeni kutuplaşma da şiddetlenecektir. Bu perspektifin geçerli olması durumunda bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyi farkları azalmak bir yana, merkez ülkelerle yeni çevre arasındaki mesafe daha da büyüyecektir.

Elbette bu senaryonun gerçekleşmesine değişik biçimlerde engel teşkil edecek sıkıntılı-şenlikli durumlar da ihtimal dışı değildir. Her şeyden önce tutarlı, sonuç alıcı bir sınıf mücadelesinin yeniden canlanma (Fransa 1995 Aralık, Kore 1997 Ocak) olasılığı daha şimdiden hissediliyor. Eğer bu hareket yaygınlaşırsa, birazdan üzerinde duracağımız ilerici bir alternatifin koşulları da yaratılabilir. Fakat, mevcut süreci kendi lehlerine çevirmek isteyen, daha geniş bir özerklik alanı kazanmak isteyen bazı ülkelerin yöneticileri de oyunu bozucu çıkışlar yapabilirler. Bu bağlamda aklıma Çin geliyor. Eğer bu ülke toplumsal projesine ulusallık niteliği kazandıran dayanışmacı niteliğini koruyup güçlendirebilir, dışlanmış halk kitlelerini daha çok sürece dahil edebilirse... Elbette Kore, Hindistan, Brezilya, dahası Rusya da bu bağlamda akla gelen ülkelerdir.

Immanual Wallerstein, dünyanın içine sürüklendiği süregiden kaos ortamının (ki, söz konusu kaosun nedenleri hak-

kındaki tahlile ben de katılıyorum) yarattığı temel çelişkinin, iki merkezi, ABD ile Avrupa'yı karşı karşıya getireceğini ileri sürüyor: (her ne kadar Sovyetler Birliği'nin boşalttığı alan ABD'ye göreli bir avantaj sağlasa da, artık bu ülkenin 1945-1990 dönemindeki hegemonik pozisyonunu kaybettiğini ileri sürüyor). Bu çerçevede ABD ve Japonya aralarındaki ittifakı güçlendirip (zaten Japonya için başkaca bir seçenek de yoktur), arkalarından yarı-çevre [*semi-périferie*] Asya ülkelerini (özellikle de Çin'i) ve Latin Amerika'yı sürükleyeceklerini, buna karşılık Avrupa'nın da kendi egemenlik alanına yeni yarı-çevre Rusya'yı dahil edeceğini ileri sürüyor.

Bu senaryo bana pek mümkün görünmüyor. Bir kere söz konusu senaryo Avrupa'yı olmuş-bitmiş bir birleşik siyasi güç olarak görüyor. Oysa henüz ortada böyle bir şey yok, hiç değilse yakın bir gelecekte de olası görünmüyor. Bu itibarla, daha olası görüneni -zaaflarına rağmen- ABD'nin hegemonik pozisyonunu devam ettirmesi, üçlü'nün kolektif dünya egemenliği isteğini çerçevelemeye devam etmesidir. Senaryonun işlerliğinin kolay olmayacağının ikinci bir nedeni de, Çin'in ABD-Japonya devletler blokuna katılıp, onların dümen suyuna girmeye razı olabileceğini öngörmesidir. Böyle bir olasılık, bana son derecede kuşkulu görünüyor. Benim varsayımıma göre Çin, iki blok arasındaki çatışmanın derinleşmesi durumunda tek başına hareket etmeyi yeğleyecektir. Aynı şey Hindistan ve (krizi atlatması halinde) Rusya için de geçerlidir...

Bu arada, yukarıda sözünü ettiğimiz beş tekele eşlik eden yeni değer yasasıyla uyumlu bir küreselleşme tasavvur etmek de zor değildir. Böyle bir senaryonun geçerli olması durumunda, geleneksel egemen merkezler mevcut hiyerarşileri sürdürerek avantajlı konumlarını koruyacaklar. ABD, Japonya, İngiltere ve Almanya'yı da arkasına alarak dünya hegemonyasını sürdürecek (araştırma-geliştirme konusundaki hâkim pozisyonu, dolar tekeli ve sistemin militer yönetimi sayesinde). Bu arada

Japonya araştırma-geliştirmeye katkısıyla, İngiltere finansal ortak olarak, Almanya da Avrupa'daki rolüyle bu süreçte yerlerini alabilirler. Doğu Asya'nın aktif çevre ülkeleri, Doğu Avrupa ve Rusya, Hindistan, Latin Amerika da sistemin gerçek çevresini oluşturabilirler. Merkezin de yukarıda değindiğimiz beş tekele bağlı faaliyetlerde yoğunlaşmasıyla, marjinalleştirici yoksulluk, geçici işler, nüfusun önemli bir kesiminin işsiz kalmasından ötürü, bu ülkelerin de "iki yapılı" toplumlar haline gelmeleri muhtemeldir.

Neoliberalizmin meşrulaştırmaya yeltendiği ve "evrensel mutluluğa geçiş" olarak sunduğu neoliberal tercihlerin peşinden gelen böyle bir küreselleşme asla bir kader değildir. Tam tersine, bu modelin kırılganlığı apaçık ortadadır. Böyle bir senaryo, ancak halkların kendilerine dayatılan gayri insani koşullara ilelebet razı olmaları, isyanlarının kopuk, birbirinden soyutlanmış, (etnik, dinî, vb.) yanılsamalarla malul, sonuçsuz kalması durumunda mümkün olabilir. Elbette sistemin gerisindeki siyasi güç odakları, medyayı harekete geçirip askerî araçları da devreye sokarak mevcut durumu sürdürmek isteyeceklerdir.

Şimdilik Avrupa, bütün boyutları itibariyle –ekonomik, politik ve askerî (dünya sisteminin yönetiminde NATO'yu Birleşmiş Milletler Örgütü'yle ikame etmek)– bu stratejiye yatmış bulunuyor [Avrupa Birliği Dünya Bankası aracılığıyla Afrika'yı bile –ki orası eski sömürgeci güçlerin, özellikle de Fransa ve Belçika'nın "özel av alanıdır"– Washington'a ihale etmiştir.]. Daha önce adı geçen *Yeşil Kitap* bunun tanığıdır.

Elbette bu durum ABD ile Avrupa arasında şiddetli "ticari" çatışmalar olmayacağı anlamına gelmez. Aslında (Airbus olayında, muz, hormonlu et, vb.'de olduğu gibi), bu tür çatışmalar gündelik olaylar haline gelmiş durumda. O kadar ki, Washington'un küçümseyici tavırları Avrupalıları "öfkelendiriyor". Bununla birlikte, bu çelişkiler bana ikincil görünüyor.

Asıl derinleşmekte olan çelişki, yeni çevre (Çin, Hindistan, belki ileride Rusya) ile Washington'un iç-uyumunu sağladığı üçlü arasındaki çelişkidir.

İşte G7, başlıca kapitalist güçler tarafından ve dünya sistemini yönetmek üzere bu amaçla oluşturuldu. Bu yapının kambiyo kurlarını istikrara kavuşturmaya dönük çabalarının son derecede yetersiz kaldığı biliniyor. Aslında krizi yöneten G7, Gustave Massiah'ın yazdığı gibi, "dünya için hiçbir bütünleyici projeye sahip değil". 1976'da çevre ülkelere tek yanlı uyum ilkeleri dayatmakla, 1980'de spekülatif finans sermayesi lehine petro-dolarları devrelemekle yetindi, daha sonra hammadde fiyatlarının düşüşünü teşvik ederek (ki Körfez Savaşı'nın başlıca nedenlerinden biri bu idi), 1982'de borçların ertelenmesinde görev aldı (ama asla sorunun çözümü için uygun koşulları yaratmadı), 1992'de Rusya'yı ve Doğu Avrupa ülkelerini tek yanlı uyum stratejisine dahil etti, bugün de Yugoslavya krizini yönetiyor...

Şüphesiz ABD'nin hegemonik gücünün de sınırı var ve yapısal zaafları bariz olarak ortada. Süper sofistike askerî donanımına rağmen, bu güç Amerikan kamuoyu tarafından engelleniyor. Zira, Amerikan kamuoyu savaşı "risksiz" olmak kaydıyla kabulleniyor. Her müdahalenin olağan risklerinin ikinci derecedeki müttefikler tarafından karşılanmasını istiyor. Tabii bu tür müdahalelerin bir de finansman sorunu var. Gerçi Körfez Savaşı'nda bir sorun çıkmadı. Zira, bölgenin petrolcü ülkelerinin savaşın finansmanını reddedecek güçleri yoktu. (Aynı şekilde sözde kendilerini "korumak üzere" bölgeye yerleşen askerî güce itiraz etmeye güçlerinin olmadığı gibi.) Kosova müdahalesi sonrasında fatura Avrupalılara sunulduğunda, ya da yarın başka yerlerdeki benzer müdahalelerde aynı şey mümkün olmayabilir. Bu sebeple ve bir bakıma Amerikan hegemonyasının halen krizde olduğu söylenebilir.

Şimdilerde sıklıkla ileri sürülen görüş, Amerikan hegemonyasının devam edemeyeceği, zira, pahalıya geldiği, Amerikan toplumunun da bu bedeli ödemek istemediği şeklinde ifade edilebilir. En azından iki nedenle bu görüşe katılmadığımı söyleyebilirim. Birinci neden şu, askerî harcamalarda hatırı sayılır düzeyde bir indirim, ülkeyi en azından 1930'lardakine benzer bir krize sürükleyebilir. Sweezy ve Magdoff gibi, ben de kapitalizmi sürekli aşırı üretim yaratma eğilimi taşıyan, "krizi" bağrında taşıyan, ya da krizin "normal bir durum" teşkil ettiği, buna karşılık refahınsa özel nedenlerle açıklanabilir bir istisna olduğu bir sistem olarak tahlil ediyorum. Bu tahlilde, ABD'nin 1930'lardaki krizi İkinci Dünya Savaşı'nda ve sonrasında aşırı silahlanma sayesinde aşabildiğine dikkat çekiyoruz. Bugün Amerikan ekonomisi akıl almaz derecede biçimsizleşmiş durumda. Ekonomik faaliyetin üçte biri doğrudan veya dolaylı olarak militer komplekse bağlı. (Bu orana, sadece Brejnev dönemi Sovyetler Birliği ulaşabilmişti.) İkincisi de şu: Hegemonyanın karşılığı var, özellikle de bunu dünya parası olarak dolar sağlıyor. ABD'nin dünya ölçeğindeki rolünün azaltılmasını kabullenmesi, başka bir ifade ile sorumlulukları Avrupa ve Japonya'yla "paylaşması" (diplomatik dildeki ünlü *sharing*), ister istemez uluslararası para sisteminde bir reformu gündeme getirir ki, bu da doların ayrıcalığının ortadan kalkması demektir. Başka türlü ifade edersek, "tasarruf" yerine, halen lehteki sermaye akışının kaynağının kurutulması demektir.

Dolayısıyla, üçlü'yü kendi aralarında karşı karşıya getiren çatışmalar, aynı şekilde Avrupa ülkeleri arasındaki çatışmalar, orta ve daha uzun vadede çoğalma istidadı taşıyor. Bana göre ve yukarıda değindiğim nedenlerle orta vadede ortaya çıkacak büyük çatışmalar, üçlü ile birinci grup çevre ülkeleri karşı karşıya getiren çatışmalar olabilir. Afrika bu çatışmalarda nasıl bir yer alacak? Bu soruya cevap vermek kolay değil.

Burada söz konusu edilen tüm senaryo versiyonları –belirgin ABD hegemonyalı veya değil– tüm veçheleri itibariyle Üçüncü Dünya ve özellikle de Afrika için olumsuz sonuçlar doğuracak niteliktedir. Zira, açıkça daha büyük ekonomik ve finansal baskı, en yoksulları da kapsayacak şekilde, daha çok artık transferi anlamına gelecektir. Kaynaklarını her zaman yağmalamak kolay olacak, görece az da olsa bu ülkelerin artığına el konacaktır ki, bu da her türlü ekonomik ve sosyal gelişmeyi imkânsız hale getirecektir. Şimdiden manzara öyle. Artık iyilikseverlik söyleminin (insani yardım, yoksullukla mücadele iddiası...) kalkınma kavramının yerini almış olması, bu durumun açık bir göstergesidir. Elbette Dünya Bankası ve onun dümen suyunda yelken açan gönüllü örgütler, NGO'lar da bu stratejinin ayrıcalıklı araçları olmak kaydıyla.

Sözünü ettiğimiz strateji, uluslararası planda üçlü'nün gezegeni oluşturan uluslar ailesinin yerini alması anlamına geliyor. NATO, BM Güvenlik Konseyi'nin ve BM Genel Kurulu'nun, Dünya Bankası UNDEP'in ve BM'nin uzman kuruluşlarının yerini alıyor ve onları kendilerine bağımlı hale getiriyor. Birleşmiş Milletler'in de Milletler Cemiyeti'nin (Cemiyet-i Akvam) akıbetine uğrama riski yüksek ve daha şimdiden G7 tarafından öyle muamele görüyor. Bu durum, *mutatis mutandis* büyük dünya savaşları öncesi dönemleri çağrıştırıyor.

Halklara hiçbir şey teklif etmeyen bu perspektifler karşısına biz de, toplumların demokratikleşmesini sağlayacak, insan haklarına saygılı, sosyal ilerlemenin yolunu açacak, gerçek anlamda çok kutuplu bir dünya kurma talebiyle karşı çıkmak durumundayız.

XI

Çatışma ve Savaş, Demokratikleşme ve Güvenlik

Demokratikleşme olmadan çok kutuplu bir dünyanın kurulması konusunda gerçekten olumlu ve kalıcı bir şeyler yapabilmek mümkün değildir. Elbette bununla, sadece siyasi yaşamı yöneten, hukuk devletine özgü biçimsel kuralları, çok parti sistemini, vb. kastediyor değilim. Kastettiğim, sosyal yaşamın tüm veçhelerini kapsayan bir demokrasidir (cinsiyetler arasında eşitlik, halkların haklarına saygı, vb.). Aynı şekilde herkesin ekonomik yaşama katılımını sağlayacak etkin sosyal politikalar söz konusu olmadan, modernitenin olanaklı kıldığı maddi araçlara ulaşmada eşitlik sağlanmadan, demokrasi her zaman güdük ve yara alabilir olarak kalacaktır. Daha da ötede, daha önce de söylediğim gibi, bizzat kavramın kendisi de değersizleşecek, liberal uygulanışıyla da "düşük yoğunluklu demokrasi" olmaktan öteye geçemeyecektir. Ancak, benim tanımladığım tarzdaki bir demokratikleşme, çatışmaların önünü kesebilir zira, çatışmanın nedenlerinin kendiliğinden ortadan kalkacağını sanmak kötü bir ütopyadır. Bu amaçla barışı güvence altına alacak güvenlik sistemlerinin de oluşturulması gerekir.

Demokrasi nutuklarına, medyatik bombardımana rağmen, çağdaş dünya demokratikleşme yolunda ilerlemiyor. Önemle şu tespiti yapmak gerekiyor: Bir kere söz konusu söylem yenidir; ikincisi, bugün egemen olanlar dün de egemendiler ama, dün böyle bir söylemleri yoktu. ABD diplomasisinin hizmetindeki memur, ünlü sosyolog Huntington, dün tüm diktatörlükleri

meşrulaştırıyordu (elbette bunların "Amerikan çıkarlarına", çokuluslu şirketlerin çıkarına ve ABD'nin jeo-stratejisine saygılı olmaları koşuluyla) ve bunu da "önce kalkınma" gerekçesine dayandırıyordu...

Aynı çevreler şimdilerde demokrasi ve halkların haklarından söz ediyorlar ama bu, çağdaş dünyanın krizinin siyasi yönetiminin bir aracı olarak görülüyor ve neoliberal yönetimin ekonomik yönünü tamamlıyor. "İyi yönetim" [*gouvernance*] üzerine söylemin hiçbir kıymetiharbiyesi yok. Bu söylem en iyi koşullarda ABD'nin (ve üçlü'nün) dünya ölçeğindeki egemenliğinin hizmetindedir ve olup bitenleri kabullendirmeye yönelik bir manipülasyon ve ikiyüzlülüktür. Tipik bir çifte standarttır. Örneğin asla Afganistan'da veya Körfez'de demokrasi için müdahale söz konusu değildir, aynı şekilde dün Mobutu'yu, bugün Savimbi'yi, yarın da daha başkalarını engellemek için mücadele de asla söz konusu değildir... Bazı durumlarda halkların hakları kutsaldır (bugün Kosova, belki yarın Tibet), başka durumlardaysa hiçbir değeri yoktur (Filistin, Türkiye Kürdistan'ı, Hırvat rejimi tarafından *manu mimitari* dışarı atılan Sırplar, vb.). Ruanda'daki hükümetler vahşi jenosidi açıkça tezgahlarken onları destekleyen diplomatların sorumluluğu ciddi bir soruşturma konusu bile yapılmadı... Şüphesiz bazı rejimlerin iğrenç davranışları da, onu kullanmaya uygun gerekçeler yaratıyor. Ama, başka durumlardaki sessiz suç ortaklığı, demokrasi ve halkların haklarına ilişkin söylemin inandırıcılığını tümüyle yok ediyor. Oysa, demokrasi ve halkların hakları mücadelesine bundan daha büyük zarar verilemez ve böyle bir mücadele yokluğunda da hiçbir ilerleme mümkün değildir.

İşte bu nedenle Kosova Savaşı'nı, demokrasi ve halkların hakları açısından çok büyük riskler taşıyan tehlikeli bir politik dönemeç olarak görüyorum. Elbette, yerel yönetici sınıfların sorumluluğunu hafife almak, görmezlikten gelmek diye bir şey söz konusu değil. Parçalanmışlık sonucu dönemin yö-

neticileri, Tito'nun kurduğu eşitliğe, sosyal ilerlemeye ve ulusların eşitliğine dayalı rejimi ikame etmek, kendi iktidarlarını meşrulaştırmak için etnik şovenizme sarıldılar. Tüm yönetici sınıfların ortak paydasında etnik fanatizm var ve etnik temizliğe başvurdular. Bu, Krajniya'da çoğunluk olan Sırpları dışarı atan Hırvatlar için de Bosna için de öyleydi. Aslında bu garip devlette, "Küçük Yugoslavya'da" üç farklı ulus bir arada yaşayabiliyorsa, aynı şey, Yugoslavya'nın tamamında neden mümkün olmasın? Ya Kosova'daki vahşete ne demeli? Kaydetmek gerekir ki, Avrupa, Slovenya ve Hırvatistan tarafından tek yanlı bağımsızlık ilanını hemen kabul edip tanıyarak yangına körükle gitti. Yugoslavya'nın parçalanmasıyla ortaya çıkan azınlıkların haklarının korunması konusunda hiçbir koşul ileri sürmedi. Bu tavır, katliamcı rejimleri teşvik etmek anlamına geliyordu. O dönemde bu uyarı yapıldı, Almanya'nın başlattığı politikaya ilişkin eleştirel değerlendirmeleri maalesef medya görmezlikten geldi. Fransa başta kararsızdı ama, ancak iki hafta direnebildi. O aşamadan sonra medya sistematik olarak çifte standart [*deux pois-deux mesures*] uyguladı. Bir yerde katliamları mahkûm etmek üzere tüm imkânlarını seferber ederken, başka yerde olup bitenlere göz yumdu, görmezlikten geldi. Savaş suçlularını, insanlığa karşı işlenen suçları cezalandırmakla görevli Uluslararası Lahey Adalet Divanı bile NATO tarafından harekete geçirildi. Amerikan stratejisine uysalca boyun eğen bu mahkeme, Miloseviç'in katliamlarını keşfetti ama, başka yerlerdeki etnik temizliğin, kimi zaman da jenosidin faillerini ve suç ortaklarını (Ruanda'da, İsrail'de, Türkiye'de, Hırvatistan'da) görmezlikten geldi. Bayan Louise Arbour, "bağımsız" bir kişiliğe sahip olmasına rağmen, NATO genel sekreterini tebrik etmek için vakit kaybetmedi. Zira, dik kafalı Amerikan diplomasisini desteklemenin tam zamanıydı.

Eşzamanlı olarak, Uluslararası Lahey Adalet Divanı da, açıkça ortada olan, Birleşmiş Milletler'in onayı olmadan NATO

müdahalesinin, mevcut uluslararası hukuku çiğnemek anlamına geldiğini ileri sürüp, karşı çıkması gerekirken, bunu yapmayarak Amerikan generalleri karşısında silindi...

Tüm bu uygulamalar, demokrasi, halkların hakları ve uluslararası hukuk ideallerine çok büyük zararlar veriyor. Daha açık ifade etmek gerekirse, bunları gözden düşürüyor. Kimileri –ki bunu daha önce de duymuştuk– insan hakları ve demokrasiyi savunan hükümet dışı kuruluşların, STK'ların çoğalmasını büyük bir sevinçle karşılıyorlar ve buradan hareketle, artık dünyanın tüm ülkeleri kamuoyunda demokrasi talebinin hâkim eğilim haline geldiği sonucunu çıkarıyorlar. Yazık ki, gerçek durum öyle değil. Halkların büyük çoğunluğu, kendilerine önerildiği biçimiyle artık iyice anlamsızlaşmış demokrasiye olan inançlarını kaybediyorlar ve bunu görüyorlar.

Daha şimdiden Avrupa Birliği ülkelerinde, Rusya'da, halen krizin etkisindeki diğer ülkelerde (Kore, Güney Asya, yarın Latin Amerika, Afrika ve Arap dünyası, Hindistan) egemen sınıflar bloku içindeki çelişkiler derinleşiyor. Bu çelişkilerin demokratik araçlarla aşılabileceğinin *a priori* bir garantisi yoktur. Genel olarak denilebilir ki, açmazda olan egemen sınıflar, halkı tartışmaların dışında tutmaya çalışacaklar, halk kitlelerinin sürece müdahalesinin önünü kesmeyi deneyecekler, bu amaçla kamuoyunu manipüle edecekler (demokrasi görüntüsünü koruyarak) ya da bildik açık şiddete başvuracaklar.

Bu çelişkilerin daha belirgin bir uluslararası nitelik kazanması halinde, devletleri ve devlet gruplarını karşı karşıya getirmesi mümkündür. Daha şimdiden bir yandan ABD, Japonya ve sadık müttefikleri Avustralya, diğer yanda da Çin'le diğer Asya ülkeleri arasındaki çelişkiler belirgin hal alıyor. Eğer, Yeltsin'in başlattığı tersine gidişten çıkabilirse, Rusya'yla ABD arasındaki çatışmanın yeniden gündeme geleceğini tahmin etmek zor değildir. Üçlü'yle, Rusya, Çin ve Hindistan ve genel olarak Üçüncü Dünya kıtaları arasındaki çelişki derinleşirse, bugüne

kadar su yüzüne çıkmayan, Avrupa Birliği (veya Birliğin bazı ülkeleri), ABD, Japonya arasındaki çelişkiler de depreşebilir.

Aynı zamanda içine girdiğimiz yeni dönem, mevcut sistemin mağdur ettiği emekçi halk yığınlarının mücadelesinin de yükselmekte olduğu dönemdir. Brezilya'da topraksız köylüler, bazı Avrupa ülkelerinin işsiz-ücretli dayanışma eylemleri, ücretlilerin önemli bir bölümünü harekete geçiren sendikalar (Kore ve Güney Afrika'da olduğu gibi) kent halkını harekete geçiren öğrenci-gençlik eylemleri (Endonezya'da olduğu gibi), ve benzer mücadelelere her gün yenileri eklenmek kaydıyla... Bu sosyal mücadelenin gelişeceği kesin. Bu mücadele çağımızın bir özelliği gereği, çok büyük çeşitlilik arz edecek gibi görünüyor – aramızda birçoğu da böyle bir çeşitliliği olumlu bir şey olarak görüyor. Bu çeşitlilik, kimi zaman "yeni sosyal hareketler" denilen, kadın hareketi, ekolojist hareket, demokratik hareketin vb. birikiminin sonucu. Elbette yer ve zamana ve karşı karşıya olunan sorunların önemine göre bu hareketler farklı nitelikler taşıyor.

Bu aşamada temel sorun, çatışmaların ve sosyal mücadelelerin nasıl bir eklemlenme ortaya koyacağı ve nasıl bir rota izleyeceğiyle ilgilidir. Sonunda kim kazanacak? Söz konusu sosyal mücadeleler kurulu düzen güçleri tarafından içleri boşaltılıp kendi çıkarlarının bir aracı durumuna mı getirilecekler? Yoksa, kendi özekliklerini kanıtlayıp mevcut iktidarları kendi isteklerini kabule zorlayabilecekler mi?

Bu sorulara cevap vermek neredeyse imkânsızdır. Bu yüzden de ileriye dönük tahminler ve öngörüler sadece aşırı kırılgan değil, aynı zamanda tehlikelidir de.

Bazı tarihsel dönemler monotonmuş gibi görünür, zira, sosyal ve uluslararası ilişkileri düzenleyen yapı bir zaman için istikrara kavuşmuştur. Bu ilişkiler, sistem içi dinamiğin hareketi sonucu yeniden üretilir. Böylesi dönemlerde tam bir netlik ve belirginlikle aktif tarihî özneler ortaya çıkar ki (aktif toplum

sınıfları, devletler, siyasi partiler ve egemen sosyal örgütler), bunlar ne yapacaklarını ve karşı durumda nasıl bir tepkiyle karşılaşacaklarını iyi bilirler, dayandıkları ideoloji de tartışmasız kabul görmüş bir ideoloji.

Bu dönemde, konjonktür değişse de yapılar istikrarlıdır. Dolayısıyla öngörü mümkündür. Mevcut yapılar ebedî, "tarihin sonu" sanılıp, öngörüye konu olan dönem uzarsa tehlike de başlar. Bu çelişkileri yok sayan bir tahlil, ya da "postmodernistlerin" büyük öyküleme [*grandes narration*] dedikleri, doğrusal, "olayların zoruyla" veya "tarih yasalarına" dayalı bir doğrusal gelişim öngörür. Artık, tarihin özneleri yerini nesnel denen yapıların mantığına terk edip sahneden çekilmişti.

Fakat, unutulmuş gibi görünen çelişkiler, bir köstebek gibi alttan alta işlemeye devam eder ve bir gün, sağlam sanılan yapılar çöker. Tarih, "geçiş dönemi" denilebilecek yeni bir aşamaya girer, ama, söz konusu dönem, bir çeşit bilinmeyene yolculuktur. Zira, söz konusu olan, tarihsel öznelerin tedrici olarak netleştiği bir aşamadır. Bu aşamanın sonuna doğru, yeni söylemler ve pratikler de meşruluk kazanır, artık başlarda muğlak olan ideolojik söylem netleşmiştir. Sürecin belirli bir olgunluğa ulaştığı "geçiş" sonrasında yerel ve uluslararası planda yeni sosyal ilişkiler, bir nitel değişim olarak kendini dayatır. Bu durumları nitelemek için "kaos" kavramını çok erken kullandım ama, bu tür kaos elbette sadece sosyal yaşamda ve doğrusal olmayan matematik teorileri için geçerli değildir. Başka alanlarda da (örneğin meteoroloji) geçerlidir. Fakat, onun karakteristiklerinin sosyal yaşama uygulanması sakıncalıdır, zira, orada tarihin öznelerinin sürece müdahalesinin önemi büyüktür. Özneler olmadan bir tarih olamayacağı gibi, tarih de asla ona önceliği olan tarih-ötesi güçlerin eseri değildir.

İşte bu nedenlerle, tarihin böyle dönemlerinde "öngörüler", ileriye dönük "tahminler" *tehlikeli* olabilir. Zira, mevcut egemen güç dengelerini "alternatifsiz" sayıp, halkları atalete sü-

rükleyebilir. Halk bilgeliğini yansıtan "her insan hareketine bir plan yön verir, ama, plan önceden bilinmez" diyen Mısır atasözündeki gibi davranmak tehlikelidir. Büyük askerler –örneğin Napolyon– bu tarzda hareket etmişlerdir (zira, militer strateji doğası gereği karmaşıktır). Gerçi iş olup bittikten sonra 'yapılanlar' süreç yaşanırken yaşanan belirsizliği dikkate almayarak bir rasyonalizasyona göre yeniden kurgulanır.

İçinde bulunduğumuz kaos döneminde, üçlü'nün egemen sınıflarının tamamının emperyalist projeden yana tavır koyması, zorlukları ve tehlikeleri daha da artırmış görünüyor. Modern çağların emperyalizmi yeni bir şey değil. XVI. yüzyıldan beri, kapitalist yayılma sistemin doğasında mündemiç olan bir şeydir. Kapitalizm Avrupa'nın batısında filizlenip geliştiği için, kapitalizmin mantığının bir sonucu olan emperyalizm de "Batılı" görünüyor. İlk emperyalist yayılma dalgası (üç yüz yıllık merkantilist dönem), ya Hristiyanlaştırma misyonu (İspanyolların) ya da saf ırkçılık yoluyla (ABD'nin Batı'nın fethi adına yerlileri jenoside uğratması) ve nihayet zenci köle ticareti etrafında Amerikaların fethiyle gerçekleşendi. Sanayileşmeye dayalı ikinci emperyalist yayılma dalgası XIX. yüzyılda Asya ve Afrika'nın fethi ve bağımlı kılınmasıyla sonuçlandı. Aslında afişe edilen amaç, tam bir ikiyüzlülükle yeni bir "uygarlaştırıcı misyon" olarak sunulsa da, asıl amaç sermayeye yeni pazarlar açmaktı. Emperyalizmin bu ikinci aşaması, insanlık tarihinin hiçbir döneminde olmadığı ölçüde bir kutuplaşma yarattığı gibi, emperyalist güçler arasında da sürekli bir çatışma dönemi oldu. Tabii bu arada sistem kendi panzehirini yaratmaktan da geri kalmayacak, XX. yüzyılda sosyalizm ve ulusal kurtuluş hareketleri sahnenin en önünde yerlerini alacaktı. İşte, kapitalist küreselleşmenin kurbanlarının tepkisinin ürünü olan bu zaferler –ki, göreliydiler– İkinci Dünya Savaşı sonrasında Birleşmiş Milletler'in ve hukuka dayalı bir uluslararası düzenin kurulmasını sağladı.

Artık bugün bunların hepsi geride kalmış bulunuyor ve yeni bir emperyalist saldırı yol almaya devam ediyor. Bu saldırı Washington'un kumandasında, bir bütün olarak üçlü'nün denetiminde mi sürdürülecek, yoksa, emperyalistler arası çatışmalara mı neden olacak? Bu soru şimdilik açık uçlu olarak kalacağa benziyor. ABD'nin askerî üstünlüğüne dayalı yeni saldırı, insanlığın dörtte üçünü ezecek mi, yoksa çevre ülkelerin halkları bu saldırıyı püskürtmeyi başaracaklar mı? Aynı şekilde, merkez ülke toplumlarının iç çelişkileri (sosyalist projede yeni bir aşama olan), hümanist, evrenselci, ilerici bir alternatif projenin önünü açacak mı? Yoksa tüm bu süreçler insanlığı bir kolektif intihara mı sürükleyecek...

Bu üçüncü saldırı da, öncekiler gibi cömert bir kılıkla (işte demokrasi retoriği vb.) sahneye çıkıyor ve asıl amacı ve niyeti (halkların sömürüsü) gizliyor. Uluslararası hukuka cepheden saldırıyor ve onu saldırganlar için pek uygun, sözde iç işlerine karışma "hukukuyla" ikame ediyor. Bugün Birleşmiş Milletler'i savunmak ve onu Milletler Cemiyeti'nin akıbetine uğramaktan kurtarmak, dünyanın tüm ilerici güçlerinin öncelikli amacı olmalıdır.

XII

Hoş ama, Pek Gerçekçi Olmayan Bazı Alternatif Öneriler Üzerine

İdealist olarak tanımladığım yöntem, birçok eleştirel entelektüel çevreyi, özellikle de Anglosakson dünyasını hâkimiyetine almış durumda. Elbette dünya sisteminde yapılması gereken reformlarla ilgili olarak ileri sürülen tüm önerileri burada ele almamız mümkün değildir. Bunlar çok fazla, üstelik, aşırı derecede farklı teorik ve politik perspektifler içinde yer alıyorlar. Ekonomik planda en radikalleri dünya ölçeğinde bir Keynesçiliğe dönülmesini, Üçüncü Dünya ve dünyanın tüm bölgelerinde emekçi halk lehine gelirin yeniden dağıtılmasını öneriyorlar (Walter Mead, harekete geçirici bir mega-ekonomiden söz ediyor). Bu öneri sahiplerine göre böyle bir şeyin gerçekleşmesi en azından ekonomik alandaki uluslararası kurumların reforme edilmesini gerektiriyor ki, bunlar:

(i) IMF'nin, gerçek para emisyonu yapabilen, (Özel Çekme Hakları gibi), doların yerini alan, kambiyo kurlarına belirli bir istikrar kazandıran gerçek bir dünya merkez bankası durumuna getirilmesi. Böylece, IMF'nin Üçüncü Dünya'nın ihtiyacı olan likiditeyi ve büyümeyi sağlayan bir uyumu yakalaması mümkün olabilecektir. (Dikkat edilirse söz konusu öneri yirmi yıl kadar önce UNCTAD tarafından ortaya atılan ve uluslararası para emisyonuyla, Üçüncü Dünya'nın kalkınma ihtiyaçları arasında "bağ kuran" öneriye benziyor.)

(ii) Dünya Bankası'nın da Japonya, Almanya gibi ülkelerin fazlalarını toplayıp ABD'ye değil Üçüncü Dünya'ya ödünç veren bir fona dönüştürülmesi. Böyle bir önlem, hem Üçüncü Dünya'da

tökezleyen büyümeyi yeniden harekete geçirebilir hem de ABD'yi açıklarını azaltmaya zorlayabilir.

(iii) Gerçek bir uluslararası ticaret örgütünün kurulması. Ama, bu alanda serbest ticaret ilkesi tartışma konusu yapılmıyor. Böyle yeni bir örgütün kurulması –serbest ticaret ilkesi yerinde durdukça– mevcut uluslararası ticaret örgütünden daha yüreklendirici, daha büyük manevra ve manipülasyon gücüne sahip, daha açık bir çift taraflılığı dayatabilir. Kuzey pazarlarının Üçüncü Dünya ülkelerine açılmasından Üçüncü Dünya'nın sağlayacağı avantajlara karşılık, onlardan da hizmetler sektöründe (TRİM ve TRİP türü) bazı tavizler vermeleri istenecektir. Bu vesileyle de ekseri Avrupa içinde vahşi rekabeti dışlayıp, ticareti liberalleştirip, karşılıklılığı sağlayan AET örneği veriliyor. (Bilindiği gibi AET, çevreye saygı ve sosyal korumalarla ilgili vb. bir dizi standart geliştirmişti.) Daha da ötede, bu yeni örgütün birer "kale" durumundaki bölgesel blokların oluşmasını zorlaştırıp dışa karşı saldırganlığı da frenleyeceği ileri sürülüyor. Bu örgütün temel mal fiyatlarına da istikrar kazandıracağı (dahası fiyatları iyileştireceği) ileri sürülüyor.

(iv) Bu yenilenmiş dünya bankasının ödünçlerinde (kredilendirmede) çevre koruma kaygıları da içselleştirilebilir. Daha da ileri gidilerek, enerji ve yenilenemez kaynaklardan vergi almaya imkân veren bir sistem geliştirilebilir, vb. Böylece, yenilenmiş banka ve fonun olanakları arttırılarak yoksul ülkelerin çevre kaygıları konusunda daha saygılı davranmaları sağlanabilir.

(v) Birleşmiş Milletler'in siyasi rolünün arttırılması, ekonomik kurumlarla ilgili reformları tamamlamalıdır. Eğer bütün bunlar yapılır ve kalkınma yeniden harekete geçirilebilirse, burada önerilen araçlar sayesinde siyasal ve sosyal demokrasinin geliştirilmesi konusundaki söylem de içi boş olmaktan kurtulabilir. Bu kapsamda karşılıklılık kazandırılmış kalkınma yardımı, sadece kişi haklarına ve siyasi demokrasiye saygılı bir zemin yaratmakla kalmaz, aynı zamanda ilerici sosyal politikaları da destekleyebilir (verimliliğe endekslenmiş ücret artışı, daha eşit-

likçi bir gelir dağılımı, vb.). Aynı şekilde, küreselleşmiş kalkınmanın ulusal siyasal boyutu, her bir ülkenin haklı çıkarlarına saygılı bir süreç de başlatabilir. Gıda maddeleri konusunda kendi kendine yeterlik gibi...

Dünya sisteminin siyasal ve sosyal veçhelerine ilişkin yukarıda dile getirilen reform önerileri, benim de karşı çıkamayacağım bir dizi temel düşünceye dayanıyor. Gerçekten hem dünya ölçeğinde (çevre ülkeler lehine) hem de sosyal planda (merkezde ve çevrede işçiler ve emekçi halk lehine) geliri yeniden bölüştürmeden, kalkınmayı canlandırmak mümkün değildir. Ve, Walter Mead'in yazdığı gibi, dünya ticaretinin ve sermaye hareketlerinin bu talep yönlü mantığa [*demand side approach to trade*] tabi kılınması gerekir.

Hatırlatmaya gerek yoktur ki, bu kapsamda reformlar, egemen sermayenin çıkarlarıyla çelişecektir. Zira, böylesi bir yeniden bölüşüm, kısa vadede kâr marjlarını düşürecektir. Her ne kadar "uzun dönemde" böylesi bir canlanma veya yeniden yükselme yatırımların verimini, dolayısıyla kâr oranlarını artırsa da... Zira, kapitalizm kısa döneme öncelik tanıyan, dolayısıyla sermayenin kararlarına kısa vadeli kaygıların hükmettiği bir sistemdir. Oysa, uzun vadeli tercihler ancak devlet müdahaleleri aracılığıyla empoze edilebilir. Daha önce de ifade ettiğim gibi, savaş sonrasında Keynesçi politikaların ve kalkınma yardımının gündeme gelmesi, "komünizm" korkusunun ve çevrede ulusal kurtuluş hareketlerinin radikalleşmesinin bir sonucu olarak gündeme gelmişti.

Fakat, hemen görülecektir ki, söz konusu projenin içerdiği önerilerin mantığı pek gerçekçi değildir. Zira, sürecin sonuna ulaşmak için gerekli aşamaları dikkate almıyor. Bizim gerçek dünyamız, pazarların güdük bütünleşmesine dayalı (ticarete ve sermaye hareketlerine izin veren, ama emeğin göçünü dışlayan) ekonominin küreselleşmesiyle, sosyal ve politik yönetimi sağla-

yan ulus-devlet yapısı arasında sürekli büyüyen çelişkiye bağlı kaldı ve uzun süre de öyle kalmaya devam edecektir.

Önemli bir sorun da, söz konusu projenin dünya para düzeni konusunda bir dünya merkez bankası kurulmasını öngörmesine karşılık, benzer iktidara sahip bir siyasi odak öngörmüyor oluşudur. Bu Robert Triffin'in özel uğraş alanı olan temalardan biriydi. Aynı şekilde ve bir dereceye kadar Avrupa'nın (Maestricht) da tercihi budur: Ortak bir siyasi iktidar olmadan (ortak bir merkez bankası tarafından çıkarılan) bir ortak para oluşturmak... Bu noktada Keynes'in 1945'teki önerisine geliniyor: Taraflar arasındaki –ABD, AET ve Japonya– uzlaşmaya istikrar kazandırmak. Fakat, böylesi bir dengeleme mümkün mü? Bu fazla iyimser bir öneri değil midir? Sistemin tarafı olan ulusların kaderi üzerinde etkili olacak kararların sonucunu meşrulaştırıcı bir karar merciinin yokluğunda bu iş nasıl yürüyecek? İktisatçıların görmek istemediği husus şudur ki, ekonomik tercihler ancak onların dayandığı siyasal ve sosyal uzlaşma meşru kabul ediliyorsa uygulanabilir. Üstelik bu da iktisatperest bir ütopya konusu olmak kaydıyla. Bir Avrupa merkez bankası (dünya merkez bankası değil) imkânsız değildir ama, bunun için Avrupa'nın gerçek bir siyasi konfederasyona dönüşmesi gerekir. Bu da ancak, Avrupa'yı oluşturan ulusal devletlerin ilk kuruluş aşamasındakine benzer bir tarihsel sosyal uzlaşma durumunda mümkündür.

Orada bir de, parasal kompromiyi (uzlaşmayı), Güney'in ve Doğu'nun Üçüncü Dünya ülkelerini de kapsayacak biçimde genişletme önerisi yapılıyor. Aslında bu 77'ler grubu tarafından 1975'te Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen olarak önerilmişti. Söz konusu olan –önce halen kullanılan anahtar paralara paralel (dolar, altın ve başka önemli dövizler...)– bir uluslararası para yaratmaktır. Elbette böyle bir para ile onu gerektiren kalkınma amaçları arasında da bir "bağ" kuruluyor. Bilindiği gibi, bu öneri IMF tarafından yönetilen Özel Çekme Hakları'yla sı-

nırlı bir uygulamanın ötesine geçemedi ve kadük bir parasal araç olarak kaldı. Bana göre başarısızlık beklenebilir bir şeydi. Zira, söz konusu önerinin gerisindekilerin, merkez ülkelerin çevrenin görece hızlı ve özerk bir kalkınmasını destekleyecekleri beklentisine dayanıyordu. İşte parasal araç bu ütopik hedefin hizmetine koşuldu ki, bu da sürekli kutuplaşma üreten gerçekte var olan kapitalizmle çelişiyordu.

Tüm bu idealist öneriler öküzü arabanın arkasına koşmak anlamına geliyor. Daha doğrusu, yukarıda sözü edilen öneriler ne kadar sempatik görünürlerse görünsünler (ki bana da sempatik geliyorlar) bir aşamalar stratejisi içermedikleri sürece, anlamlı sonuçlar vermeleri mümkün değildir.

XIII

Gerçek Alternatif: Çok Kutuplu Demokratik Bir Dünya Kurmak

İleriki önerilerimizi daha iyi izleyebilmek için, temel teorinin bir veçhesiyle başlayalım. Kapitalizm, örneğin "sosyalist doktrine" karşılık gelecek bir "kalkınma sistemi" değildir. Bu aşamada kapitalizm ya da kapitalist yayılma gerçeği ile "kalkınma" kavramı arasında ayrım yapmanın gerekli olduğunu düşünüyorum. Sosyal bir gerçeklik olarak tahlil edilen birinci olgu, kendi doğasında mündemiç eğilimin bir sonucudur ve iki veçheli olarak tezahür ediyor; birincisi soyut, ikincisi de tarihsel bir gerçeklik olarak somut. Buna karşılık, kalkınma kavramı doğası gereği ideolojik bir kavramdır. Önceden belirlenen kriterlere göre sonucu ölçmeye yarayan bir toplum projesi içerir. Dolayısıyla, kalkınma az çok radikal olabilir, farklı derecelerde özgürlük ve eşitlik, etkinlik ve insanlığın kurtuluş projesini içerebilir, vb.

Bu iki kavramın birbiriyle karıştırılması, yani bir gerçeklikle (kapitalist yayılma), arzulanır olanın (kalkınma) birbiriyle karıştırılması, uygulanan politikaların sonuçlarıyla ilgili bir dizi yanlış anlamaya da kaynaklık ediyor. Zira, egemen söylem sistematik olarak zihinsel bulanıklık yaratıyor: Kapitalist yayılmayı sağlayıcı araçlar öneriyor ama, söz konusu yayılmanın sonuçlarını kalkınma sayıyor veya öyle sayılmasını istiyor. Oysa, kapitalist yayılma mantığı öyle bir şey öngörmediği gibi, kalkınma olarak tanımlanabilecek sonuçlar üretmesi de mümkün değildir. Örneğin tam istihdam diye bir şey söz konusu

değildir, aynı şekilde, gelir dağılımını belirli dozda iyileştirmek veya kötüleştirmek gibi kaygılar da söz konusu değildir. Oradaki yayılma mantığını yönetip-yönlendiren işletmelerin kâr arayışıdır. Bu mantık kimi durumlarda istihdamı arttırabilir, kimi durumlarda istihdamı azaltabilir, bazen gelir dağılımı dengesizliğini hafifletebilir, başka zaman söz konusu durumu daha da kötüleştirebilir, dolayısıyla bütün bunların alacağı biçim koşullara bağlıdır.

Aynı şekilde, "pazar ekonomisi" kavramıyla "kapitalist ekonomi" kavramının birbiriyle karıştırılması da bir dizi yanlış anlamaya neden oluyor ve uygulanan politikalara yönelik eleştirinin etkisini tehlikeli bir şekilde zayıflatıyor. "Pazar", doğası gereği rekabete gönderme yapar ve "kapitalizm" değildir. İçeriği de özel mülkiyet tekelinin –oligopolistik olanı da dahil– koyduğu sınır tarafından belirlenir. "Pazar" ve kapitalizm kavramları apayrı kavramlardır. Gerçekte var olan kapitalizm, Braudel'in mükemmel tahlilinde de ortaya konduğu gibi, hayalî pazarın tam da karşıtıdır.

Bu itibarla, gerçekte var olan kapitalizm, mülkiyet tekeline sahip olanların –kendi aralarındaki ve başkalarına karşı– rekabet sistemi olarak işlemiyor. İşleyebilmesi için, bir bütün olarak sermayeyi temsil eden kolektif bir otoritenin müdahalesi gerekiyor. Dolayısıyla devlet kapitalizmden ayrılabilir değildir. Oysa ki, sermayenin ve onun temsilcisi olarak devletin politikası, her aşamaya cevap veren (somut) kendine özgü bir mantığa sahiptir. İşte bu mantığın işleyişinin doğal sonucudur ki, kimi yerde istihdamı arttırabildiği gibi, kimi yerde azaltabiliyor. Bu mantık, soyut bir biçimde ifade edilen "pazar yasalarının" bir tezahürü değil, belirli tarihsel dönemlerde sermayenin verimliliğinin bir gereğidir.

Benim "tarihin yasalarından" anladığım ve burada kapitalist genişleme mantığı olarak sunulan şey, kesinlikle gerekirci (determinist) değildir. Bu "kapitalist gelişme yasalarını" ken-

dini zorunlu olarak dayatan doğa üstü bir güç saymıyorum. Tarihe önceliği olan bir tarihsel gerekircilik olduğuna inanmıyorum. Tersine, kapitalizmde mündemiç yayılma eğiliminin ortaya çıkardığı sonuçları kabullenmeyenlerin, itirazıyla karşı karşıya geldiğini ileri sürüyorum. Bu yüzden gerçek tarih, kapitalist yayılma mantığıyla, bu mantığın sonuçlarına itiraz edenler arasındaki çatışmaların sonucu olarak tezahür ediyor. Bu anlamda devlet de sadece sermayenin devleti değil, aynı zamanda sermaye ile toplum arasındaki mücadelenin bir ürünüdür.

Örneğin, 1945'ten 1990'a kadarki savaş sonrası dönemde, Üçüncü Dünya ülkelerinin sanayileşmesi, kapitalist genişlemenin doğal sonucu değil, ulusal kurtuluş hareketlerinin zaferi sonucu, söz konusu ülkelerin böyle bir sanayileşmeyi dayatmasının, küreselleşmiş sermayeyi de uyuma zorlamasının sonucuydu. Aynı şekilde, kapitalist küreselleşme sonucu ulus-devletin etkinliğinin aşınması da gelecekte geri dönüşü olmayan, bir gerekirlik değildir. Tam tersine, söz konusu küreselleşmeye karşı ulusal tepkiler, duruma göre kapitalist yayılmaya darbe vurarak, olumlu veya olumsuz yönde etkileyebilir. Örneğin, çevreye ilişkin kaygılara dayalı tepkiler –ki, bana göre çevrenin korunması mantığıyla kapitalist mantık çelişir durumdadır (zira, sermayenin mantığı doğası gereği kısa döneme göre işler)–, kapitalist uyuma önemli dönüşümler dayatabilir. Bu örnekleri çoğaltmak mümkündür.

Benim gelecek sayfalarda önereceklerim de, bu "yaratıcı ütopya" mantığına dayanıyor. Zira, ne liberal inatçılık ne de onu reddeden neo-faşist mantık, cehennemi kaos sarmalından kurtulmaya imkân verecektir.

Karşı karşıya olunan meydan okumaya etkin cevap, ancak *"Büyük Dönüşümden"* ders çıkarmakla mümkün olabilir. Kimi üniversite iktisatçısının hayal ettiği gibi, tarih "saf ekonominin yasalarının" karşı konmaz hareketinin sonucu olarak yol

almıyor. Söz konusu yasaların işleyişine karşı geliştirilen sosyal tepkilerin bir sonucu olarak ve kendi mantıklarına uygun düzenlemeleri dayatmalarıyla vücut buluyor. "Sistem karşıtı" güçler –eğer, sözde "karşı konmaz yasalara" (ki bu kapitalizme özgü kâr yasasından başkası değildir) örgütlü, tutarlı, etkin karşı çıkışları bu kavramla ifade etmek gerekirse– gerçek tarihi de, sermaye birikiminin "saf" mantığını da biçimlendiren öznelerdir. Dolayısıyla, kapitalist genişlemenin alacağı biçim doğrudan sistem karşıtı güçlerin alacağı tavır tarafından biçimlendirilmektedir.

Burada öngörülen yöntem, krizden çıkmayı sağlayacak "reçeteler" formüle etmeye uygun değildir. Zira, çözüm, kendileri de sonuçları önceden tahmin edilemeyen sosyal ve politik mücadelelerin, güç dengelerinde ortaya çıkaracağı dönüşümlere bağlıdır. Yine de iç tutarlılığı olan, mümkün bir karşı-projenin netleştirilmesi için bazı düşünceler ileri sürülebilir. Daha da ötede, sosyal hareketin önünü görmesini, "yanlış çözümler" (neo-faşist vb.) çerçevesinin ötesine geçmesini sağlayacak bir netleşme sağlanabilir. Aksi halde, çıkmaza saplanma riski büyüyebilir.

Kapitalist yayılmanın yarattığı küreselleşmeye karşı hümanist bir cevap, her ne kadar aşırı derecede "idealist" gibi görünse de "ütopik" değildir. Tam tersine bu yegâne gerçekçi projedir zira, bu amaca yönelik olarak harekete geçen güçler, kendi mantığını dayatıp dünyanın tüm bölgelerindeki sosyal muhalefetin katılımını sağlayabilir.

Eğer kavramın bayağı ve olumsuz anlamıyla bahsedilecekse, ütopya, bizzat sistemin dünya pazarının yönetimine terk edilmesidir. Kostas Vergopoulus'un yazdığı gibi, ulusal tutarlılık-uyarlık aşınmakla birlikte onun yerini bulunmaz bir dünya uyarlığı alıyor değil...

Çok kutuplu bir dünya demek, her şeyden önce bölgeselleşmiş [*régionalisé*] bir dünya demektir. Karşılıklı pazarlığa ve örgütlülüğe dayalı bir karşılıklı bağımlılık, halkların ve egemen-

lik altındaki sınıfların üretime katılmasının ve daha iyi yaşam koşullarına ulaşmasının önünü açarak, benim "çok merkezli bir dünya kurmak" dediğim şeyin genel çerçevesini oluşturacaktır. Elbette böylesi bir proje ulus-devlet çerçevesinin ötesine geçmeyi gerektirir. Bu özellikle küçük ve orta büyüklükteki devletler için daha da geçerlidir, zira, bölgelerarası kolektif pazarlık ve işbirliği için bunların bölgesel örgütler düzeyinde hareket etmeleri daha uygundur. Elbette söz konusu ülkelerin çokluğu ve farklılığı bunlar için ortak bir kalkınma formülü oluşturmaya imkân vermiyor.

"Kötü bir başlangıç" yapmakla birlikte, AET Avrupa'sı bu yolda bir tercihti. Zira, projesi salt iktisatperest (*économiciste*) bir yaklaşım benimsedi (birleşik pazar), dolayısıyla, o yapıya uygun, onu destekleyecek ortak bir siyasi iktidar yaratmakta zorluklarla karşılaşması kaçınılmazdı. Söz konusu projenin sosyal yanı, bugün olduğu gibi içi boş kabuk olarak kaldıkça, ortak pazar kaçınılmaz olarak sosyal çatışmaları, oradan hareketle de üstesinden gelinemez ulusal çatışmaları davet edecektir. Bu yüzden kendi payıma, ya sol bir Avrupa olacak ya da başkaca bir çözüm yoktur diyorum.

Doğu Avrupa bu Avrupa sistemine dahil edilebilir mi? Mümkündür ama, Avrupalıların kendi aralarındaki ilişkide Doğu'yu kendi "Latin Amerikaları" olarak görmemeleri kaydıyla. Avrupa'ların eşitsiz gelişmişliği veri iken, ve bu durumu aşmak için, pan-Avrupa örgütlere eklemlenmiş, Avrupa'nın her iki kesimi için farklı oyun kurallarına imkân veren, sadece Doğu Avrupa için bir alt örgüt gerekiyor. Doğu Avrupa'nın pan-Avrupa ekonomik ve siyasi kurumlarla nihai entegrasyonu için, uzun bir geçiş dönemi gerekiyor. Rusya ve eski Sovyetler Birliği devletlerinin sorunları da benzer niteliktedir. Her ne kadar Rusya büyüklüğü itibariyle potansiyel bir büyük güç olsa da. Bariz gelişmişlik farkını ortadan kaldırmak için, eski Sovyetler Birliği devletleri için bir yeniden inşa ve entegrasyon

aşaması zorunlu görünüyor. Zira, gelişmişlik farkı patlamaya hazır bir tehlike arz etmektedir.

"Azgelişmişlikleri" daha bariz olan Üçüncü Dünya bölgelerinin sorunları biraz daha farklıdır. Bu itibarla: (i) Bu bölgeler ve ülkeler, oluşmakta olan yeni dünya üretim sistemiyle daha az bütünleşmiş durumdalar. Eğer, yegâne istisna olan Kore, Tayvan ve Singapur (ki, Hong-Kong zaten Çin'e bağlandı) dikkate alınmazsa, yarı-sanayileşmiş diğer tüm Üçüncü Dünya ülkelerinin üretim sistemlerinin sadece sınırlı sektörleri küreselleşmiş yeni ekonomiyle bütünleşmiş durumdadır; (ii) Aynı şekilde kendi aralarında da çok az bütünleşmiş durumdalar, kimi durumlardaysa, özellikle de "dördüncü dünya" söz konusu olduğunda, hiçbir bütünleşme söz konusu değil; (iii) Eşitsiz geliştiler ve İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemdeki gelişme bu eşitsizliği daha da büyüttü, artık, eşitsizlik o kadar bariz ki, yarı-sanayileşmiş olanlarla "dördüncü dünya" ayrımı yapmak mümkün; (iv) Bütün bu nedenlerle, kolektif özerklikleri aleyhine işleyen bir Kuzey-Güney bölgesel işbirliği onları cezbediyor.

Okuyucu, bu tür bölgesel işbirliği girişimleri ve onu meşrulaştıran argümanlarla ilgili olarak ileri sürdüğüm önerilere bakabilir. Zira, benim oluşturulması gereken bölgesel bütünleşmelerle ilgili anlayışım, mevcut egemen sitemin öngördüğünden farklıdır. Egemen sistem tarafından dayatılan bölgesel entegrasyon, çevre ülkeleri egemen merkezlere bağlayıp, "küresel sömürgeciliğin" sorumluluğunu paylaşarak, kutuplaştırıcı küreselleşmenin geçiş kayışı işlevi görüyor. ABD, Kanada, Meksika arasındaki serbest ticaret anlaşması (NAFTA), Avrupa, Afrika, Karaibler-Pasifik Lome Anlaşması, Japonya-Doğu Asya'yı kapsayan Yen Kuşağı kavramı aynı şekilde, ABD, Japonya, Avustralya ve okyanus şeridi ülkelerine kapsayan "Pasifik Kuşağı" projesi, esas itibariyle neo-emperyalist bir projedir ve söz konusu bölgeler arasındaki gelişmişlik düzeyi

farklarını azaltmak için uygun değildir. Bunlar sıradan, bildik bölgesel "ortak pazarlardır" (Güney Amerika'da Mercosur, Batı Afrika'da CDEAO, ve Doğu ve Güney Afrika'da Comesa), aynı şekilde Soğuk Savaş döneminden miras kalan siyasi ittifaklara (Güney Doğu Asya'da ASEAN), başka yazılarımda sert eleştiriler yönelttim.

Önerdiğim bölgesel bütünleşmenin, üçlü'nün beş tekelinin kutuplaştırıcı sonuçlarıyla mücadele etmenin en makul ve etkin aracı olduğunu düşünüyorum. Beş tekelin her birinden hareketle önerdiğim bölgesel bütünleşmenin temel dayanaklarını ve böylesi bir projenin gerçekleşmesi için öncelikleri saptamak mümkündür. Oradan hareketle de, dünya düzeninin temel sorunlarına ilişkin, halkların çıkarını gözeten, denetlenebilir bir karşılıklı bağımlılığı gerçekleştirme istidadı olan önerilerin temel ekseni şunlar olabilir:

(i) "Pazar paylarının" saptanması ve pazarlara girişin kurallarının oluşturulması. Böyle bir proje, "dürüst rekabet" görüntüsü altında dünya ölçeğinde etkin oligopollerin ayrıcalıklarını savunan Dünya Ticaret Örgütü'nün kurallarını tartışma konusu yapacaktır.

(ii) Spekülatif işlemlere son verip yatırımları Kuzey'de ve Güney'de verimli alanlara yönlendirmek üzere, sermaye pazarı sistemini yeniden biçimlendirmek. Bu proje, Dünya Bankası'nın işlevlerini, daha da ötede bizzat kendisini tartışma konusu yapacaktır.

(iii) Para sistemini yeniden düzenleyip, bölgesel para sistemleri oluşturmak, bu bölgelerdeki döviz kurlarına istikrar kazandırmak ve bağımsızlaşmalarını sağlayıcı önlemler almak. Bu proje de IMF'nin, dolara dayalı para sistemini ve dalgalı serbest kur uygulamasını tartışılır duruma getirecektir.

(iv) Dünya ölçeğinde bir vergilendirme başlatarak, örneğin, doğal kaynakların işletilmesinden sağlanan rantları vergilendirmek, oradan sağlanan kaynağı uygun kriterlere göre dünya ölçeğinde ve etkin bir tarzda dağıtmak.

(v) En yıkıcı kitle imha silahlarından başlayarak gezegeni demilitarize etmek (silahsızlandırmak).

(vi) Birleşmiş Milleler Örgütü'nü demokratikleştirmek.

Bu tür kaygılara dayalı dönüşümlerin sonucu ortaya çıkacak bölgeler, sadece ekonomik bütünleşmeyle sınırlı olmayacaktır. Aynı zamanda yoksul toplum sınıflarının ve alt bölgelerin kolektif durumunu iyileştiren siyasi alanlar da olacaktır. Elbette bu tür bölgeselleşme sadece Üçüncü Dünya Kıtaları'nı (Latin Amerika, Arap dünyası, Sahra Altı Afrika, Güney Doğu Asya ve her biri birer kıta ülke olan Çin ve Hindistan'ı) ilgilendirmiyor. Ama aynı zamanda, Avrupalıları da (Avrupa Birliği Avrupa'sı, Doğu Avrupa, eski Sovyetler Birliği) ilgilendiriyor.

Bu perspektif çerçevesinde yerel özerkliklerle küreselleşmeyi barıştırarak (ki, ben buna, yeni meydan okumalar karşısında tutarlı kopuş (*déconnexion*) diyorum), "yardım", Birleşmiş Milletler'in demokratikleştirilmesi gibi kavramların ve sorunların yerli yerine oturtulması mümkün olabilir. Bu bütünlük içinde de (ulusal ve bölgesel yeniden kuruluşun bir gereği olarak) BM reformuyla silahsızlanma arasında bağ kurulabilir. Doğal kaynakların işletilmesiyle ilgili olarak küresel bir vergilendirme başlatılabilir, devletler arası bir örgüt olan BM, evrenselciliğin (birey hakları), kolektivitelerin ve halkların, siyasi ve sosyal hakların vb... tarihsel miras ve kültürel çeşitliliğin gereği olarak, bir "dünya parlamentosu"yla tamamlanabilir.

Şüphesiz, bir bütün olarak bu "projenin" adım adım uygulanabilmesi, öncelikle ve ancak ulus-devletler ölçeğinde onu hayata geçirecek sosyal güçlerin oluşup netleşmesi ve gerekli reformları harekete geçirme yeteneğini ortaya koyabilmesine bağlıdır. Zira, söz konusu projenin liberalizmin ve kutuplaştırıcı küreselleşmenin dayattığı çerçeve içinde gerçekleşme şansı yoktur. İster sektör düzeyindeki reformlar olsun (yönetimin yeniden örgütlenmesi, vergilendirme, eğitim, katılımcı kal-

kınma) ister toplumların demokratikleştirilmesi, ekonomik ve siyasi yönetimleri gibi, daha geniş kapsamlı olanların gerçekleşmesi için öncelikli aşamalar kaçınılmazdır. Bunların yokluğunda dünyayı içine sürüklendiği kriz ve kaostan kurtarıp, "kalkınmayı yeniden harekete geçirmek" mukadder bir ütopya olarak kalır...

Burada dünyayı dönüştürecek düşünce ve eylemlere ilişkin bazı somut sorunlara değinmekle yetineceğim.

- İster üçlü'ye dahil ülkelerde, isterse çevrenin durgunluk içindeki bölgelerinde, Latin Amerika'da, Afrika ve Batı Asya'da ekonomik canlanma hangi temel üzerinde yeniden harekete geçirilecek? Öncelik uluslararası rekabete mi yoksa iç pazarlara, ulusal pazarlara mı verilecek? Veya meta kategorisine dahil olmayan faaliyetlere mi öncelik verilecek? Bu amaçla hangi araçlar seferber edilecek? Neo-Keynesçilik mi yoksa başkaları mı? Böyle bir yeniden canlanmada devlete ve kamu sektörüne nasıl bir rol düşecek?
- Dışlanma ve işsizlikle mücadele. İşçiler tarafından kazanılmış hakların korunmasıyla, yoksulluğun ve dışlanmanın yeni biçimlerinin ortadan kaldırılması nasıl uzlaştırılacak?
- Uzun erimli bir sosyalist perspektifte, yeniden canlanma, işsizliği ve yoksulluğu ortadan kaldırmanın bir gereği olarak, meta kategorisine girmeyen sosyal faaliyetleri genişletmek.
- Sosyal dayanışmayı yeniden inşa etmek. Zenginliği ve geliri hem zengin ülkelerde hem de Üçüncü Dünya'da yeniden bölüştürmek. Bunun finansmanı nasıl sağlanacak ve ekonomik yönetim kriterleri üzerinde nasıl bir etkisi olacak?
- Cinsiyetler arasında eşitlik için mücadele. Bunun gerçekten sosyal bir kalkınma programıyla bütünleştirilmesi nasıl sağlanacak?
- Ekolojik kaygılar. Gerçekten çevreye duyarlı ekonomik karar sistemleri nasıl tasarlanacak?

- Küreselleşme. Mevcut, dizginlerinden boşanmış küreselleşmeyi ikame edecek denetlenebilir bir küreselleşme nasıl tasavvur edilebilir? Bu amaçla Birleşmiş Milletler sistemi nasıl bir rol oynayabilir?
- Uluslararası ilişkiler. Dış ilişkiler sosyal olarak ilerici bir ulusal kalkınmanın hizmetine nasıl sunulabilir? Bu noktada kopuşun (*déconnexion*) farklı yeni biçimleri tartışma gündemine girecektir (istenirse déconnexion yerine başka kavramlar da kullanılabilir).
- Demokrasi. Kapitalist yönetim kriterleriyle sıklıkla çatışma durumunda olan bir halk demokrasisi nasıl hayata geçirilebilir? Toplumların demokratikleşmesi nasıl geliştirilebilir?
- Halk örgütlenme biçimleri. Kolektif örgütleyiciler olarak, siyasi partiler, sendikalar ve diğer sosyal örgütler nasıl bir rol üstlenebilirler?
- Alternatif halkçı sosyal bloklar. Anti-tekel, anti-komprador oluşumlar için hangi kriterler gerekiyor? Bu blokların çözmesi gereken "halk içi" temel çelişkiler nelerdir? Bunları çözmek için hangi prosedür gerekecektir?
- Kültürel ve ulusal farklılıklar. Bunlar demokratik olarak nasıl yönetilecek?

Burada sıralanan öneriler, tartışma konusu yapılacak programların kapsamının ne kadar büyük olduğu ve çok kutuplu demokratik bir küreselleşmenin ne kadar önemli tartışmalar gerektirdiğine dair bir fikir verecek niteliktedir.

Yukarıdaki genel mülahazalara Afrika için gerekli içe dönük tercih istikametinde bazı ilkeler ekleyeceğim ki, bunlar: (i) Tarımın modernleşmesine öncelik verilmesi; (ii) "Uyum kaygısının ötesine geçebilen" uzun erimli sanayileşmenin belirleyiciliği; (iii) Gelir dağılımı dengesizliğini iyileştirmenin; ve nihayet (iv) Bölgeselleşmenin önemi...

Afrika gerçekten "geri mi dönüyor"? Sanmıyorum ki, mevcut egemen konjonktürde böyle bir şey söz konusu olsun.

Başkan Clinton'un "Afrika için girişimi" de dikkate değer değildir. Aynı şekilde Kıta için sözü edilen "Marshall Planı" da içi boş vaatlerden başka bir şey değil. Marshall Planı İkinci Savaş'ın bitiminde ABD'nin hegemonya oluşturma mantığının bir gereği olarak gündeme gelmişti. Böyle bir hegemonya da Batı Avrupa'nın ve Japonya'nın yeniden inşasını gerektiriyor veya dayatıyordu.

Oysa, bugün süregiden hegemonyacı proje, ne marjinalleşmiş, güçsüz, dolayısıyla bir "tehdit unsuru olmayan" Afrika için ne de Üçüncü Dünya'nın başka bölgeleri için, Balkanlar ve eski Sovyetler Birliği için öylesi kaygılar taşımıyor. Tam tersine onları parçalamaya yönelik bir politika söz konusu. Şurasıburası için bir "Marshall Planı'ndan" söz etmenin hiçbir kıymetiharbiyesi yoktur. Göz boyamaktan öte bir anlam ifade etmesi de mümkün değil.

Oysa, Avrupa ile Afrika arasında yeni bir "kalkınma sözleşmesi", hem arzulanır, hem de gerekli bir şey olmalıdır. Zira, hasım bir dış dünya söz konusu iken, kıtanın içine sürüklendiği olumsuzluklar onun kendi başına kalkınmayı yeniden rayına oturtmasını zorlaştırıyor. Fakat, Avrupa liberal yanılsamadan kurtulup, ABD hegemonyasına mesafeli olmayı başaramadığı sürece, böyle bir proje daha baştan kadük kalacaktır.

Şüphesiz, uzun dönemde Afrika'nın kalkınması kendi gücüne dayanmak durumundadır, kendi projelerinin ve dayandığı sosyal güçlerin iç tutarlılığına bağlı olacaktır. Galiba bu her zaman ve her halk için geçerli bir genel yasadır. Sözü edilen şu Afrika "Rönesans"ı –veya ikinci ulusal kurtuluş– başladı mı? Bunu söylemek için ortalıkta yeterli emareler pek görünmüyor.

Yukarıda sözü edilen her başlık uzun tahliller gerektiriyor. Ama, ben burada gelir dağılımı üzerinde ısrar edeceğim. Bugün geçerli olandan farklı bir gelir bölüşümü, sadece sosyal adalet için gerekli değildir. Her kalkınma stratejisinde gelir bölüşümü kritik bir işleve sahiptir. Eşitsizlik, mukayeseli

avantajlar ve rekabet mitini besliyor. Oysa, daha eşitlikçi bir istek ve irade, tarımın modernleştirilmesine ve sanayileşmeye öncelik verecektir ki, bu da dinamik ve kalıcı bir kalkınma stratejisi için kaçınılmazdır. Bu önceliklerin gerisinde de iç pazarın genişletilmesi ve dış pazarlardan sağlanacak yararlar yer alacaktır.

Bir bütün olarak alındığında, burada dile getirilen öneriler, halkların hizmetinde bir ekonominin inşası için bir çeşit program niteliğindedir. Bunlar kapitalist ekonomiler mi olacak? Yoksa sosyalist mi? Bu tartışma önemlidir. Benim algılayışıma göre, her iki unsuru da içeren çatışmalı bir ilişkiler süreci söz konusu olabilir. Her aşamada kapitalist ve ondan bağımsız (sistem karşıtı densin) mantığı uzlaştıran bir süreç... Dünya kapitalizminden dünya sosyalizmine uzun geçişin bir aşaması...

KAYNAKÇA

Burada, öncelikle yayınlanmış kendi eserlerime gönderme yapıyorum ve özellikle de aşağıdakilere:

Samir Amin, *La gestion capitaliste de la crise*, L'Harmattan 1995, birinci ve üçüncü bölümler.

Samir Amin, *Les défis de la mondialisation*, L'Harmattan 1996, VI. Bölüm, (Küresel kutuplaşmanın geleceği), V. Bölüm (Küreselleşme ve finanslaşma), IX ve X. Bölüm (Arap Dünyası, Sahra Altı Afrika).

Samir Amin, *Capitalisme in the age of Globalisation*, Zed, 1997.

Samir Amin ve Pablo Casanova (der.), *Mondialisation et Accumulation*, L'Harmattan, 1993. Giriş ve sonuç, özellikle de Asya ve Latin Amerika'ya ilişkin katkılar.

Samir Amin, *Itinéraire Intellectuel*, L'Harmattan 1994, VII. Bölüm (Sovyet sisteminin eleştirisi) ve VIII. Bölüm (Théorie de la Régulation)

Samir Amin, *Rereading the Post War Period*, Monthly Review Press, New York, 1995.

Samir Amin, *L'Empire de chaos*, L'Harmattan, 1991, I ve II. Bölümler.

Samir Amin, *Empire of chaos*, Monthly Review Press, New York, 1992.

Aşağıya aldığım kitaplar da küreselleşme sorununa ilişkin kaynakça içeriyor:

Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century*, Verso, 1994.

Marcos Arruda, *Structural Adjustment*, ICVA, Geneva, 1993.

Paul Bairoch, *Mythes et Paradoxes de l'histoire économique*, La Découverte, 1994.

Michel Beaud, *L'économie mondiale dans les années 1980*, La Découverte, 1989.

Fernand Braudel, *Civilisation et Capitalisme, XV-XVI siècles*, 3 Cilt, A. Colin.

Bernard Founou, "L'Afrique subsaharienne, la quart mondialisation en crise". S. Amin, P. G. Casanova, Casanova (der.), *Mondilisation et Accumulation*, *op.cit.*

F. Froebel, J. Henrichs, O. Kreye (der.), *The New International Division of Labour*, Cambridge University Pess, 1980.

Karl Polanyi, *The Great Transformation*, Boston, Beacon Hill, 1945.

Olivier Pastré, *Les Nouveaux Piliers de la Finance*, La Découverte, 1992.

Paul Sweezy ve Harry Magdoff, "Globalization to what end?", *Monthly Review*, sayı: 9, Şubat 1992.

Kostas Vergopoulus, *Le nouveau système mondial*, Futur Antérieur, 1993.

Kostas Vergopoulus, *Les Etats Unis et l'éclatment du système mondial*, Futur Antérieur, 1993.

Immanuel Wallerstein, *L'après libéralisme*, L'Aube, 1998.

Immanuel Wallerstein, *L'histoire continue*, L'Aube, 1998.

İkinci Bölüm

Michel Aglietta, *La fin des devises clés*, La Découverte, 1986.

Christiane Galavielle, *Le rôle des monnaies dans l'économie mondiale*, L'Harmattan,1991.

Patrick Lenain, *Le FMI*, Repères, 1993.

Bernard Marois, *L'internationalisation des banques*, Economica, 1979.

Pierre Salama, *La dollarisation*, La Découverte, 1989.

Howard Wachtel, *The Money Mandarins*, Center of policy studies, Washington,1996, mimeog.

Samir Amin, *Replacing the International Monetary System*, *Mothly Review*, sayı: 45, Ekim 1993.

Üçüncü Bölüm

Cheryl Payer, *The World Bank, a critical analysis*, Monthly Review Press, New York, 1982.

Dördüncü Bölüm

ICDA Update, *Urugay Round*, Ekim 1993, Bruxelles.

Tim Lang ve Colin Hines, *The New Protectionism*, Earthscan Publish, London 1993.

Chakravarthi Raghavan, *Recolonisation, L'avenir du tiers monde et les négotiations du GATT*, L'Harmattan, 1990.

Michel Rainelli, *Le GATT*, Repères, 1993.

Kavaljit Singh, *The Globalization of finance*, Zed, 1998.

Observatoire de la mondialisation, *La lumières sur l'AMİ, le test de Dragula*, L'Esprit, 1999.

Aynı şekilde, Yeni Bir Uuslararası Ekonomik Düzen Projesi.

Samir Amin, *Le faillite du dévéloppement*, L'harmattan, 1989, II. Bölüm.

Samir Amin, *Maldéveloppement*, Zed, 1990.

Beşinci Bölüm

CEE, *Livre Vert*, 1998.

GEMDEV, *La Convention de Lomé en question*, Karthala, 1998.

Altıncı Bölüm

Pablo González Casanova, "L'exploitation Globale", *Altenratives Sud*, cilt: VI. sayı: 1, 1999.

Walden Bello, Shea Cunningham, Li Kheng Poh, *A Siamese tragedy*, Zed, 1998.

Diana Hochraich, *L'Asie du miracle à la crise*, Ed. complexes, 1999.

Yoshikara Kunio, *The Rise of Erzatz capitalism in South East Asia*, Manila University Press, 1998.

Jomo Sundaram (der.), *Tigers in trouble*, Zed, 1998.

Jacques Sapir, *Le Krach Russe*, La Décoverte, 1998.

Samir Amin, *Les défis de la mondialisation, op.cit.*, VIII. Bölüm.

Samir Amin, *Critique de l'air du temps*, L'Harmattan, 1997.

Samir Amin, *Spectres of capitalism*, Monthly Review Press, 1998.

François Chesnais, *Tobin or not Tobin*, L'Esprit, 1999.

Hakim Ben Hammouda, *Les pensées uiuques en économie*, L'Harmattan, 1997.

Bernard Guerrien, *L'économie néo-classique*, Repères, 1996.

George Soros, *op.cit.*, Plon, 1998.

Bernard Founou-Tchuigoua, *Du "Washington Consensus" au "Post Washington Consensus"*, FTM, Dakar, 1998, mimeog.

Yedinci Bölüm

Thomas Friedman, "What the world needs now", *New York Times Magazine*, 28 Mart 1999.

Samir Amin, "La stratégie politique et militaire de l'hégémonie des Etats Unis"; S. Amin (der.), *Les enjeux stratégiques en Méditerranée*,

L'Harmattan, 1992. Bkz. eserin Amerikan askerî durumuyla ilgili kaynakçası, s. 107-112.

Samir Amin, *L'ethnie à l'assault des nations, Yugoslavie et Ethiopie*, L'Harmattan, 1994.

Sekizinci Bölüm

Samir Amin, *Les défis de la mondialisation, op.cit.*, IV. Bölüm.

Dokuzuncu Bölüm

Samir Amin, *La faillite du développement en Afrique et dans le Tiers Monde*, L'Harmattan, 1989.

Arthur Lewis, *Economic development with unlimited supplies of labour*, The Manchester School, Mai, 1954.

Ntlaja Nzongola, *Revolution and counter revolution Africa*, Zed, 1988.

Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century, op.cit.*

Onuncu Bölüm

Finanslaşma

Samir Amin, *Les défis de la mondialisation, op.cit.*, V. Bölüm.

Giovanni Arrighi, *The Long Twentieth Century, op.cit.*,

Etnisite ve politika

Samir Amin, *L'etnie à l'assault des nations, op.cit.*

Postmodernizm eleştirisi

Samir Amin, *critique de l'air du temps, op.cit.*

Dünyada Avrupa

Louis Carton, *Communautés européennes*, Dalloz.

Larent Cohen Tanugi, *L'Europe an danger*, Fayard, 1992.

Yves Doutriaux, *Le traité sur l'Union Européenne*, A. Colin, 1992.

Pierre Gerbet, *La construction de l'Europe*, Imprimerie Nationale, 1982.

Robert Toulemon, *La construction Européenne*, Repères, 1994.

Samir Amin, *Les défis de la mondialisation, op.cit.*, VI. Bölüm.

Dünyada Çin

Lin Chun, *stuating China*, UNAM, Mexico, 1994.

Diana Hochraich, *La Chine de la Révolution à la Réforme*, Syros, 1995.

François Lemoine, *La nouvelle économie chinoise*, Repères, 1994.

Samir Amin, *Le défis de la mondialisation, op.cit.*, VII. Bölüm.

Aynı şekilde

Cornelius Costariadis, *L' institution imaginaire de la société*, Seuil, 1975.

Immanuel Wallerstein, *op.cit.* (Birinci Bölüm).

Gustave Massiah, *Le G7 en 1993, le crépuscule du mythe*, CEDETİM, 1993 mimeog.

Hein Marais, *Southern African cooperation; Reinforcing the mould*, doc. mimeog., Johanesbourg, 1999.

Hervé Coutau-Bégaire, *Tnaité de Strateégie*, Economica, 1999.

On Birinci Bölüm

Samir Amin, "La question démocratique dans le tiers monde conemporaine", *Africa Development*, cilt: XIV, sayı: 2, 1989.

Samir Amin, "Peace, national and regional security and development", *Alternatives*, cilt: XIV, sayı: 2, 1989.

Samuel Huntington, *The Clash of civilisation and the remaking of world order*, Simon and Schuster, New York, 1996. Bu arada Samir Amin, *Critique de l'air du temps, op.cit.*

On İkinci Bölüm

Walter Russel Mead, *American economic policy in the Antemilenial era*, Washington Center of Policy studies, mimeog, 1996.

Aynı şekilde

Samir Amin, *Towards one world? International responses to the Brandt report*, FES, Bonn, 1981.

On Üçüncü Bölüm

Samir Amin, "Regionalisation in responce to polarising global sation"; B. Hettne (der.), *Globalism and the new regionalism*, Mac Millan, 1999.

Faysal Yachir, *Les enjeux miniers en Afrique*, Karthala, 1987.

DİZİN

Achcar, Gilbert 23, 99
Afrika, Karaibler ve Pasifik (AKP) 130, 131, 132, 150, 153
Amerikan Devrimi 58, 59
Arrighi, Giovanni 151, 152, 201, 204
Avrupa Birliği 81-84, 103, 106, 114, 124, 129-132, 141, 142, 149, 159, 163, 168, 172, 179, 180, 196
Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 113, 122-124, 126, 128, 132, 150, 185, 187, 193
Aydınlanma 18, 22, 42, 43, 45, 56, 57
Aznar, José María 82

Babeufçüler 52
Bağlantısızlar Örgütü 86, 87, 90, 120, 131, 132
Bandung Projesi/Dönemi/Konferansı 86, 90, 107, 114, 115, 148, 150, 159, 164
Ben Hammouda, Hakim 138, 161, 203
Berlusconi, Silvio 24, 82
Bretton Woods 110, 111, 114, 142
Birleşmiş Miletler (BM) 114, 115, 175, 196
Birinci Dünya Savaşı 34
Blair, Tony 81, 82, 122
Blum, William 74, 99
Braudel, Fernand 19, 99, 190, 201
Bush, George H. W. 68, 71
Bush, George W. 12, 24, 66, 68, 71, 78, 82, 96

Chirac, Jacgues 82
Casanova, Pablo González 134, 201, 203
Castells, Manuel 26, 99
Castoriadis, Cornelius 160
Chamberlain, Neville 82
Churchill, Winston 82
CIA 27, 71
Clinton, Bill 68, 199
Çok Taraflı Yatırım Anlaşması (MAI) 119, 142
COMECON (Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi) 113, 132

De Gaulle, Charles 63, 78
De Gaulle Cumhuriyeti 63
Doha Konferansı 31, 32
Dördüncü Dünya 119, 126, 194
Dreyfus Olayı 66
Dünya Bankası (DB) 26, 74, 75, 88, 111, 114, 115, 118, 127, 131, 137, 138, 172, 175, 184, 195
Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ) 26, 31, 32, 88, 119, 120, 121, 122, 123, 125, 127, 131, 142, 195

Engels, Friedrich 55

FAO (Gıda ve Tarım Örgütü) 114
feminizm 39
Fordizm 37
Fransız Devrimi 49, 52, 53, 56, 57, 59
Fukuyama, Francis 12, 99

G7 26, 103, 115, 127, 136, 137, 173, 175, 205
GATT 119, 120, 148, 202
Gayri Safi Yurt İçi Hasıla 105
Gestapo 71, 76

Hardt, Michael 24, 25, 27, 28, 99
Hitler, Adolf 72, 73, 76, 82, 96
Hükümet Dışı Örgütleri 138
Huntington, Samuel 23, 72, 99, 176, 205
Hüseyin, Saddam 82

IMF (Uluslararası Para Fonu) 26, 87, 111, 112, 115, 127, 131, 184, 187, 195
İkinci Dünya Savaşı 20, 37, 40, 79, 90, 124, 159, 160, 174, 182, 194

Jakobenizm 52

Karzai, Hamid 72
Kautsky, Karl 34, 99
Keynes, John Maynard 109, 111, 187
Körfez Savaşı 137, 141, 173
Kosova Savaşı 177
Krugman, Paul 138
kültüralizm 164, 165

Latin Amerika Ekonomik Komisyonu (ECLA) 115
Lewis, Arthur 148, 204
Leninizm 34
Lome Anlaşması 125, 127, 128, 130, 131, 194
Luther, Martin 55

McNamara, Robert 115
Makkartizm 68
Maoizm 34
Marais, Hein 169, 205
Marksizm 13, 34
Marshall Planı 113, 115, 130, 199
Marx, Karl 17, 18, 30, 40, 55, 57, 99, 100, 109
Milletler Cemiyeti 70, 175, 183
Mobutu Sese Seko 45, 177
Mussolini, Benito 82

NASA (Ulusal Havacılık ve Uzay Dairesi) 92
NATO (Kuzey Atlantik Antlaşması Örgütü) 26, 27, 68, 69, 76, 141, 142, 144, 172, 175, 178
Nazi 58, 83, 143, 144
Nazi Almanyası 144
Negri, Antonio 24, 25, 27, 28, 70, 99
North, Douglass 138
Nyerere, Julious 64

OPEC (Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü) 124, 132

PNUP (Politeknik Negeri Ujung Pandang) 114, 115
postmodernizm 14, 15, 21, 52, 203, 204

Rawls, John 26, 99
Rifkin, Jeremy 26, 99
Rönesans 49, 57, 79, 199

Sacco ile Vanzetti 66
Silikon Vadisi 139
Sovyetler Birliği 14, 48, 112, 113, 131, 156, 168, 170, 171, 174, 193, 196, 199
Stalin, Jozef 34, 96
Stiglitz, Joseph E. 74, 137, 138

Taylorizm 154
Thatcher, Margaret 154
Tobin vergisi 84, 138
Todd, Emmanuel 93, 99
Touraine, Alain 26, 99

üçlü (ABD, Avrupa, Japonya üçlü'sü) 24, 26, 27, 54, 68, 69, 77, 81, 90, 91, 93, 103, 140, 150, 151, 153, 158, 168-171, 173-175, 177, 182, 183, 195, 197
Üçüncü Dünya 20, 23, 33, 37, 39, 41, 75, 80, 87-89, 93, 94, 109, 112, 115-123, 125, 128, 132, 134, 142, 143, 148, 150, 159, 164, 175, 179, 184, 185, 187, 191, 194, 196, 197, 199
Uluslararası Lahey Adalet Divanı 178
UNCTAD (Birleşmiş Milletler Ticaret ve Kalkınma Konferansı) 148, 184
UNESCO (Birleşmiş Milletler Eğitim, Bilim ve Kültür Örgütü) 114

Wallerstein, Immanuel 26, 99, 169, 170, 202, 205
Walras, Léon 18
Weber, Max 55, 57

Yeni Bir Uluslararası Ekonomik Düzen (NOEI) 115, 120, 187
Yeşil Kitap 126, 128-130, 132, 172

Tüm dünyada olduğu gibi ülkemizde de çok yaygın bir virüs türü. Peki ya semptomları neler? Belli bir bünyeyi ya da coğrafyayı sarıp, nasıl ilerliyor? Çaresi var mı? Samir Amin'in "Sürekli Savaş ve Dünyanın Amerikanlaştırılması" altbaşlığını taşıyan *Liberal Virüs*'ü, bu sorulara yanıt arayan, özlü ve etkili bir kitap. Liberal toplum anlayışını, liberalizmin ideolojik temellerini ve postmodernizmi tartışarak başlayan kitap, küreselleşmiş liberalizmin vaatlerine ve günümüz liberalizminin tehditlerine odaklanarak ilerliyor. Amerikan emperyalizminin dünyadaki egemenliğini nasıl kurup pekiştirdiğini de tartışan *Liberal Virüs*, doğal kaynakları yıkıp geçen ve kitleleri giderek daha fazla yoksulluğa iten bu sömürü sisteminin, önceki dönemlerden daha barbarca bir yol takip edebileceği ihtimali üzerinde duruyor. Kitabın, "Dönüşüm Halindeki Dünya Sistemi" başlığını taşıyan ve sadece Türkçe edisyonunda yer alan ikinci bölümü ise, IMF, DTÖ, AB gibi kurum ve kuruluşların incelenmesiyle başlıyor. Ardından, yeni küreselleşme dalgası karşısında geleceğe dönük senaryolar tartışılıyor, çatışma ve savaşların ortasında ne tür alternatif öneriler getirilebileceği, "çok kutuplu demokratik bir dünya kurma"nın mümkün olup olmadığı değerlendiriliyor.

Sosyal bilimci kimliği ve devrimci sosyalist tavrıyla bilinen Samir Amin, yaygın bir "virüs" özelinde, bugünümüzü ve yarınımızı tartışma masasına yatırıyor...

17 TL. KDV DAHİL
ISBN: 978-605-172-071-5
9 786051 720715
Yordam Kitap
YordamKitap YordamKitap